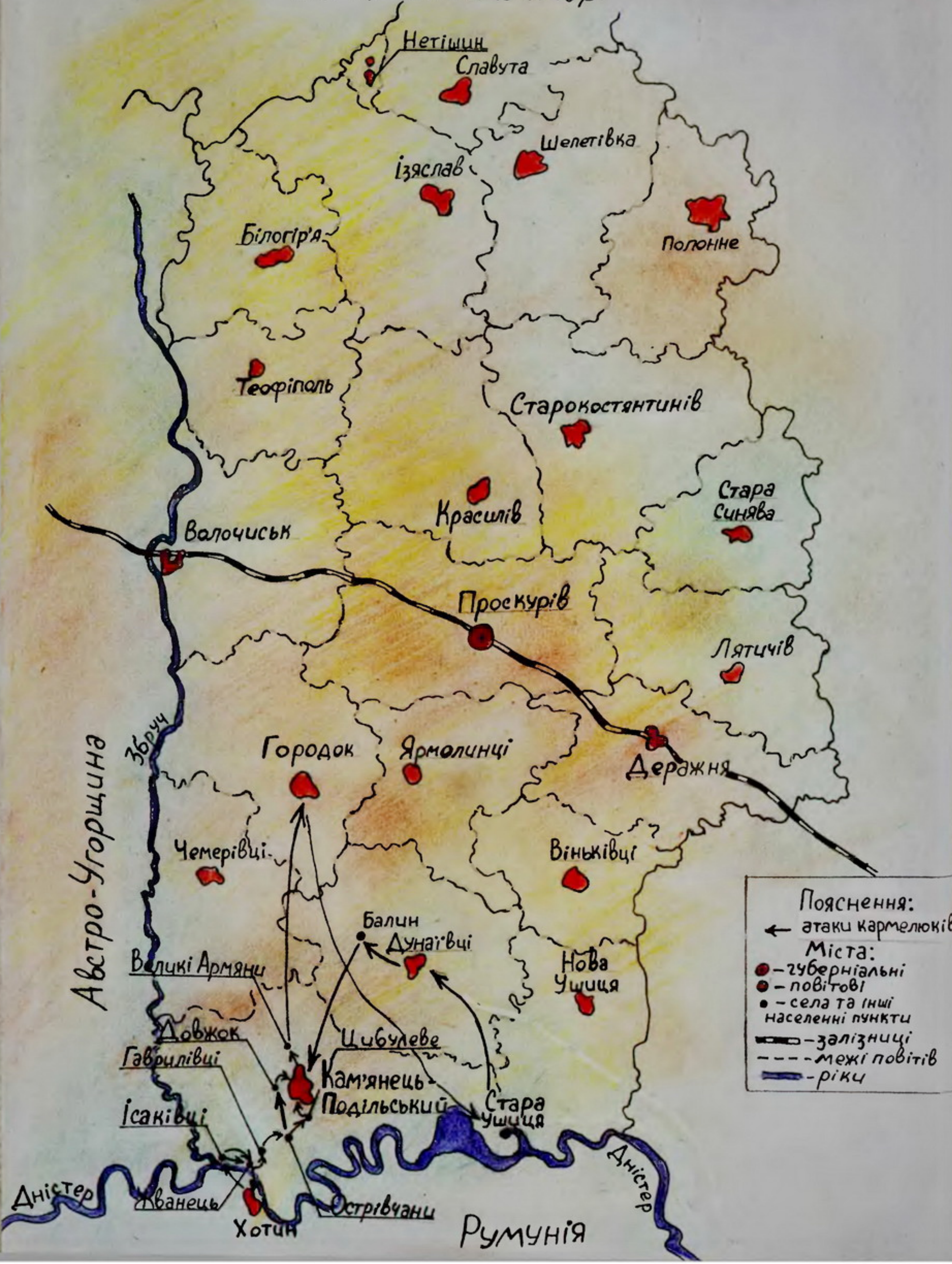

КАРМЕЛЮКИ

Визволення м. Кам'янця-Подільського та частини Поділля в січні – лютому 1918 р.

Кармелюки в Зимовому поході Армії УНР (6.12.1919–6.05.1920) та їхній відворот від с. Лучинець, що на Поділлі, до м. Чорткова в Галичині в липні 1920 р.

СЕРІЯ

Українська воєнна мемуаристика

КНИГА 6

Ігор Троцький, командир 1-го Гайдамацького кінного куреня ім. Янка Кармелюка

КАРМЕЛЮКИ

До історії Запорозького полку
ім. отамана Янка Кармелюка Армії УНР

Київ – Вінниця
Історичний клуб "Холодний Яр"
ДП "Державна картографічна фабрика"
2012

УДК
ББК 84.4УКР6
К56

Це книжка спогадів старшин Армії УНР про Кармелюцький курінь, який згодом переріс у Кармелюцький полк. У збірці вперше опубліковано невідомий досі "Короткий нарис історії Запорозького куреня ім. отамана Янка Кармелюка", а також нариси Романа Коваля про старшин-кармелюківців, "Неповний список старшин Окремого гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка та Запорозького полку ім. Я. Кармелюка" і документи про цю частину.

Події відбуваються в Києві, Бессарабії, Білгородщині, Придністров'ї, Румунії та на території сучасних Вінницької, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької, Черкаської і Чернівецької областей України та Курської області Російської Федерації.

Рекомендовано Історичним клубом "Холодний Яр" для вивчення у вищих і середніх навчальних закладах України.

Рецензент кандидат історичних наук *Костянтин Завальнюк*

Редактор-упорядник *Роман Коваль*

У серії "Українська воєнна мемуаристика" вийшли друком:

Книга 1. *Юрій Горліс-Горський*. Холодний Яр / Упор. Р. М. Коваль. Видання Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ – Львів – Дрогобич: видавнича фірма "Відродження", 2006. – 432 с.

Книга 2. *Яків Гальчевський*. З воєнного нотатника / Упор. Р. М. Коваль. Видання Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ: Діокор, 2006. – 194 с.

Книга 3. Так творилося українське військо. 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 – 1920-х років / Упор. Р. М. Коваль. Видання Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2008. – 200 с.

Книга 4. Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового / Упор. Р. М. Коваль, П. І. Арсенич, Ю. П. Юзич. Видання Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2009. – 472 с.

Книга 5. *Петро Дяченко*. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Упор. Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ – Вінниця: Стікс, 2010. – 448 с.

К56 **Кармелюки: До історії Запорозького полку ім. отамана Янка Кармелюка Армії УНР / Р. М. Коваль. Бібліотека Історичного клубу "Холодний Яр". – Київ: Історичний клуб "Холодний Яр"; Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2012. – 160 с. – (Серія "Українська воєнна мемуаристика". – Кн. 5)**

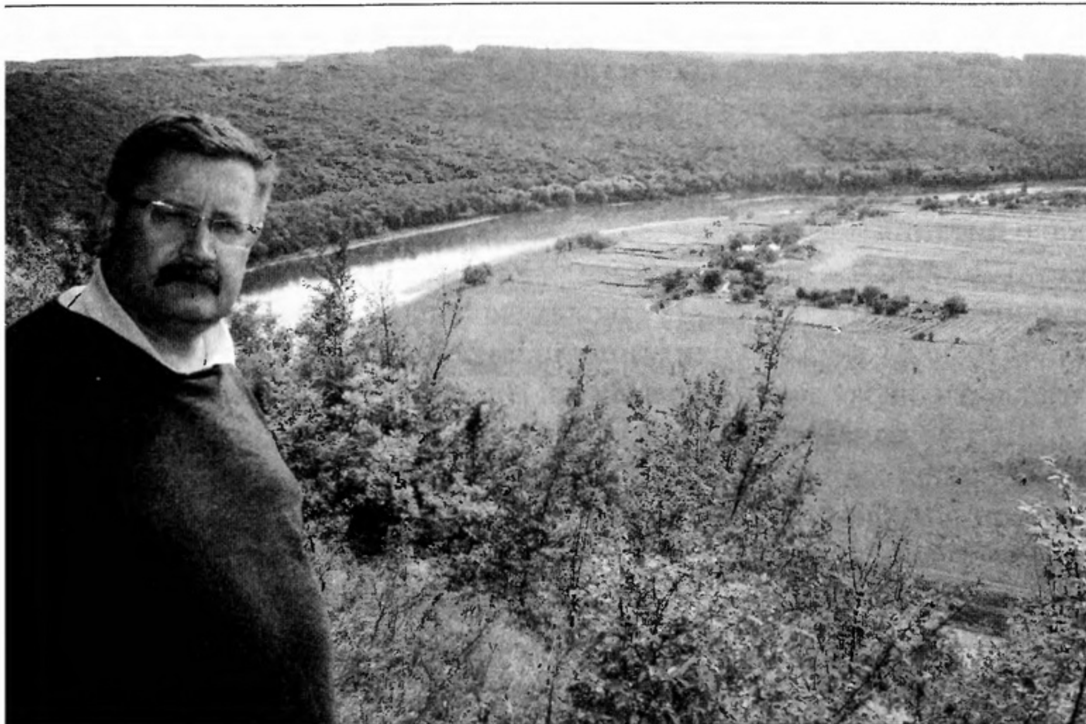
ISBN 978-966-2401-00-4

*НАС ГОРСТКА,
АЛЕ МИ СИЛЬНІ
НАШОЮ ЛЮБОВ'Ю
ДО УКРАЇНИ!.. НАС
МАЛО, АЛЕ ГОЛОС
НАШ ЛУНАТИМЕ
СКРІЗЬ ПО УКРАЇНІ, І
КОЖНИЙ, У КОГО ЩЕ
НЕ СПІДЛЕНЕ СЕРЦЕ,
ОЗВЕТЬСЯ ДО НАС,
А В КОГО СПІДЛЕНЕ,
ДО ТОГО МИ САМІ
ОЗВЕМОСЬ!*

*МИКОЛА
МІХНОВСЬКИЙ*

ЗМІСТ

“Вони не боялись бою, а рвались до нього”

Цих хлопців я побачив вперше наприкінці 1990-х років. За ними вже давно прохолов слід, вони давно перетворилися на тлін, невідомо де схоронений, а в серце моє увійшли бадьорими, елегантними та жорстоко-задерикуватими – до ворога, звичайно.

Володимир Ридченко, Ігор Троцький та Павло Гарячий – старшини Кармелюцького куреня Армії УНР. Переконливе свідчення краси і сили нашої нації!

Серце наповнювалося гордістю за свій народ, коли я вдивлявся в цих хлопців, які на початку 1919 року зайшли на мить до фотографічної майстерні десь в Умані, щоб закарбувати свій образ для рідних, а вийшло – для історії.

У той же день у Центральному державному кінофотофоноархіві імені Г. Пшеничного я розшукав ще й світлини двох друзів – старшин Чорних запорожців, на жаль, прізвища їхні залишилися за кадром історії.

Оці п'ятеро старшин-красенів і стали для мене символом чистоти нашої боротьби за волю і долю.

Захоплений звитягою Чорних запорожців, я 2010 року впорядкував про них книжку, багату вояцькими спогадами та фотографіями. А от

про кармелюків написав лише три новели "Час і нам, панове, погуляти!", "Канівський козак Павло Гарячий" та "Посмішка гайдамаки Ігоря Троцького", опублікувавши їх у книжках "Багряні жнива Української революції" та "За волю і честь".

Коли йшлося про курінь ім. Яна Кармелюка, у мене завжди виникало питання:

– Що за Ян?! Кармелюка ж звали Устимом! Напевно, хтось поплутав хлопців... Вони ж не вчили у школах українську історію, вивчали її тільки по піснях і думах. І коли виникло питання про назву куреня, почали згадувати, як же звали Кармелюка. Ну от хтось і підказав...

Щоб не баламутити читача, я часом знімав з назви куреня отого Яна і писав: курінь ім. Кармелюка. Все ясно й очевидно – ніяких питань та сумнівів.

Редагуючи книжку Віктора Моренця "Земляки Миколи Міхновського в боротьбі за Українську державність", звернув увагу на підпис під фотографією, яку років десять тому вперше опублікував у газеті "Нескорима нація", – старшини куреня ім. Янка Кармелюка.

– О! Вже не "Яна", а "Янка"!

Панові Вікторові запропонував прибрати оте "Янка".

– Бо ж Кармелюка звали Устимом. Розумію, що у всіх джерелах цей курінь імені саме Яна (чи Янка) Кармелюка. Але хто це такий?!. А пояснити ж треба...

Пан Віктор відповів:

– А у мене є нарис історії цієї частини. Я його розшукав у ЦДАВО. І там написано "імені Янка"...

– А дайте почитати.

У той же день пан Віктор переслав фотовідбитки нарису на мою електронну адресу.

Перебіг оком всі 254 сторінки рукопису. І, природно, виникла ідея опублікувати цей унікальний документ.

Почав згадувати, що я колись писав про Кармелюцький курінь, що інші автори писали.

І ось я, маючи зобов'язання перед моїм товаришем Владиславом Карпенком, що наступною моєю книжкою вже точно буде книжка про отамана Гайового, шість томів кримінальної справи якого він разом з дружиною на моє прохання набрав ще торік, зателефонував сестрам Наумчук – Тетяні та Мирославі – з пропозицією набрати рукопис про історію куреня ім. Янка Кармелюка.

А відповідь на питання про Янка знайшов Олександр Беседков з Одеси, член нашого Історичного клубу "Холодний Яр". Він згадав, що

читав у дитинстві історичний роман Михайла Старицького "Розбійник Кармелюк". У виданні за 1988 рік на с. 11 він знайшов примітку упорядника Г. Сергієнка, з якої випливає, що головний герой історичного роману Янко Кармелюк 27 лютого 1787 р. був записаний до метричної книги як Севастьян, а в "ревизских сказках" (переписах кріпосних) його іменували також Устияном.

Отак, змінене письменником ім'я головного героя стало історичним у назві однієї з найперших частин відродженої у 1917 році української армії – через 130 років від народження легендарного народного ватажка.

"Короткий нарис історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка" написано під час перемир'я на українсько-російському фронті – від 19 жовтня до 11 листопада 1920 року. Отже, останні 10 днів драматичної історії куреня в ньому не висвітлено. Немає інформації про тяжкий відступ до Збруча та перехід кордону і в інших розділах цієї книжки. Зате детально описано шлях кармелюків із грудня 1917 року до останнього наступу Армії УНР у жовтні 1920 року. Майже три роки безперервних боїв! Про них і ця збірка вояцьких спогадів.

Першим визначним успіхом кармелюків було вигнання більшовиків з Кам'янця-Подільського в січні 1918 року. Це було не просто визволення населення від гніту озброєного московського хама – це було врятування міста з величезною історично-культурною спадщиною, адже більшовики в разі відмови населення платити контрибуцію, планували підірвати великі склади з піроксиліном, динамітом, снарядами та балонами з отруйними газами.

"Коли б ці склади висадили в повітря, то Кам'янець і його околиці будуть зруйновані дощенту", – стверджував перший отаман Кармелюцького куреня Юрко Ківерчук. Подібну думку висловлював й автор "Короткого нарису...". "При взриві міг пострадати не тілько Кам'янець, але і його околиці", – писав він.

Ворожого війська були хмари, а кармелюків – 120 кінних і невелика кількість піших з кулеметами. Але ці люди вчинили диво: молодецькими кінними наскоками з різних боків та кулеметним і гарматним вогнем вони паралізували волю до опору тисяч солдатів. Москалі сотнями здавались у полон. "Всього до залізничної станції було зведено до 8 тисяч полонених, 1 – 2 козаки привозили цілі сотні озброєних большовиків, де вони складали зброю". Тому й вдячне населення урочисто вручило кармелюкам прапор з написом "Спасителям м. Кам'янця-Подільського від большовиків". Відновленню української влади раділи не тільки українці, а й поляки та євреї, адже ця влада принесла лад і спокій.

"Настрій був веселий і бадьорий, всі вірили в успіх і рвались в бій", – засвідчував автор хроніки діянь кармелюків.

З цим настроєм кармелюки взялися звільняти від більшовиків й інші подільські міста і села, скрізь "затверджуючи на місцях Українську владу".

Сонячною подією в житті кармелюків стало й входження на Великодні свята до Харкова. Саме сюди їх послала Центральна Рада виконувати обов'язок перед віднайденою Батьківщиною.

Було то 26 квітня 1918 року.

"В ясний сонячний день входили Кармелюки в Харків. Радісно вітало населення першу регулярну Українську частину, яку їм прийшлося бачити. Довго (...) тягнулась по вулицях Харкова кольона козаків в національному одязі, з червоними шликами на шапках, із національними прапорцями на списах. Кармелюки раділи не менше Харківчан, вступаючи у велике місто, яке лежало чуть не на кордоні Української землі, їм казалось, що боротьба уже закінчена і на Україні запанував лад і спокій", – писав автор "Короткого нарису...", прізвище якого, на превеликий жаль, залишилось невідомим.

Очевидно, найбільше радів командир 2-ї сотні 1-го кінного Гайдамацького куреня ім. Кармелюка Володимир Ридченко, адже в цьому місті він народився і напевно його чекала зустріч з рідними та друзями. І яка зустріч! Адже Володимир повертався в рідне місто не тільки на коні, а й на чолі кінної сотні, яка уславила себе в переможних боях.

Була ще одна надзвичайна подія в житті кармелюків – святочне входження у Київ 31 серпня 1919 р. та участь у церемоніальному параді на Хрещатику. Але ця щаслива подія, як і багато інших, швидко перетворилась на катастрофу. Власне, ця книжка про моменти тріумфу відважних кармелюків на тлі загальних невдач і поразок.

Організатором куреня був Юрко Ківерчук. Після його поранення кармелюків очолив поручник Миколаєнко – "патріот до мозку кісток", видатний організатор. Але... Вже через два тижні він загинув у бою.

Ми навіть не знаємо його імені!

Після загибелі поручника Миколаєнка отаманом став Ігор Троцький. Під його проводом і пройшли кармелюки більшу частину свого тернисто-радісного шляху.

Завдяки йому "курінь добув собі невмирущу славу одної з найліпших бойових частин армії У.Н.Р.".

Коли тиф виривав Ігоря Троцького з лав і він вибував до обозу 2-го порядку, команду перебирали Лука Писанюк або Олександр

Болдирів. Після того як Ігор Троцький став комбригом, а тоді й комдивом, – кармелюків очолив Володимир Ридченко. А коли Ридченко в серпні 1920 р. прийняв 3-тю Запорозьку бригаду 1-ї Запорозької дивізії, командиром кармелюків став сотник Жиденко. Ймовірне його ім'я Михайло.

Бойовий шлях кармелюків мене вразив. Сотні боїв!

Незважаючи на славні перемоги, ми досі майже нічого не знали про цю героїчну формацію українського народу.

Ось фрагменти кривавого шляху кармелюків.

Грудень 1917 р. – квітень 1918 р. (період Центральної Ради)

Перемоги над частинами II російського корпусу та 32-ї пішої дивізії, розташованих у Хотині, Жванці та околицях; розгром штабу 32-ї пішої дивізії, захоплення великої здобичі; звільнення околиць міст Хотина і Жванця, губернського міста Кам'янця-Подільського, вигнання частин 3-го Кавказького і 21-го корпусів, захоплення у Кам'янці 8 тисяч полонених; встановлення української влади на значній території Поділля.

Обеззброєння і розігнання Акерманського полку, що стояв у с. Великі Вірмени, тепер с. Великозаліся Кам'янець-Подільського району Хмельницької області. Розгром і розігнання частин 108-ї дивізії російської армії, командира якої поранено і взято в полон разом з іншими старшинами.

Розгром більшовиків і встановлення української влади в м. Городку (тепер Хмельницької області), Новій Ушиці, Дунаївцях, Балині та на Ямпільщині.

Травень – грудень 1918 р. (Українська Держава та її падіння)

Охорона українського кордону по лінії Білгород – Куп'янськ – Вовчанськ – Суджа, велика кількість боїв з росіянами, перемоги над ними під Мартинівкою, біля м. Суджі, "наскок від Білгорода в напрямку на Корочу приніс їм (кармелюкам. – *Ред.*) немалу славу".

19 листопада – захоплення влади в Харкові під час антигетьманського перевороту у співпраці з 2-м Запорозьким полком Петра Болбочана. Обеззброєння чотирьох гетьманських полків Харківської дивізії, захоплення пошти, телеграфу, інших установ та "великої сили ріжного військового майна, коней і зброї". "Полонених було так багато, що не було змоги їх збройно охороняти".

Звільнення м. Вовчанська від гетьманців.

Знищення Неклюдівського загону біля с. Білий Колодязь.

Бої без переможців проти 1-го Катеринославського анархо-повстанського полку біля Ржевсько-Павловської і Шебекинської цукроварень, що за 12 верст від Вовчанська.

Бої кармелюцької сотні під командою хорунжого Марина проти більшовиків і відступ до Вовчанська; бої за Вовчанськ проти збільшовичених повстанців Співака та 1-го Катеринославського анархо-повстанського полку.

Розгром збільшовичених повстанців у с. Рубіжна.

Бій без переможців проти більшовиків під селами Тернова та Салтове.

Січень – грудень 1919 р. (безвладдя Директорії)

Відхід без втрат на ст. Люботин через зайнятий більшовиками Харків.

Утримання ст. Огульці.

24 січня – переможний бій за м. Кобеляки проти збільшовичених повстанців П'ятенка, захоплення чотирьох тачанок з кіньми та кулеметами "Максим", 40 коней із сідлами та різного майна.

Невдалий бій за Кобеляки з більшовиками, втрата кількох козаків та 1 кулемета.

29 січня – позиційний бій з більшовиками під Кобеляками.

30 січня – успішні бої за Кобеляки та звільнення міста (спільно з дорошенківцями, чорними запорожцями та алмазівцями).

Бої під Крюковом (околиця Кременчука).

Бої під Єлисаветградом.

7 березня – бій кармелюцького роз'їзду з більшовиками на шляху з м. Тального на Умань. Бій без переможців за висоту між селами Тальянки і Легедзине.

8 березня – в нічному бою з більшовиками загинула 2-га сотня 1-го куреня разом з командиром Янсоном (врятувалося лише 2 козаки). У бою Кармелюцький полк втратив до 200 вояків, з них частину було перебито і поранено, а частина попала в полон. Втрачено 2 кулемети.

9 березня – поразка під с. Гереджденівка.

У середині березня – невдалий бій в околиці м. Теплика.

Погром під Балтою збільшовичених повстанців Дячишина (у бойовій співпраці з частинами 2-ї Запорозької дивізії).

Бої з ворожою кіннотою біля ст. Борщі.

15 квітня – успішний бій проти повстанців Матвія Григор'єва, а саме 1-го повстанського полку імені Тараса Шевченка, який у той час перебував у складі Красної армії.

18 квітня – невдалі бої під с. Івано-Богословське.

19 квітня – позиційні бої біля м. Тирасполя.

20 квітня – уперті бої проти григор'євців за м. Тирасполь, які завершилися поразкою; перехід на територію Румунії та переїзд до м. Заліщики. "Так скінчився 1-й тяжкий період для полку, залишивши на чужині до 200 чол. хорими і навіть все військове майно. Але ще залишився у нього один великий скарб – славне назвисько бойової частини, здобуте в кривавій боротьбі за визволення рідного краю" (3 травня 1919 р.).

Бої з большевиками за м. Кременець та його звільнення у співпраці з полком Січових стрільців, захоплення майна, кулеметів і полонених.

Успішний бій за м. Катербург, тепер с. Катеринівка Кременецького району Тернопільської області.

Уперті дводенні бої за с. Матвіївці, які завершились розгромом червоних та захопленням кулеметів і полонених.

Упертий бій проти більшовиків (спільно з партизанами Павловського) за с. Паньківці.

Невдалий бій за м. Ямпіль.

10 червня – успішний наступ на Проскурів (тепер м. Хмельницький) через села Осташки та Іваньківці.

13 червня – упертий бій проти більшовиків (разом із Богунівським полком Армії УНР) під селами Голоскове і Русанівка, який завершився перемогою.

Важкі кількаденні бої за Старокостянтинів з перемінним успіхом, великі втрати вбитими і пораненими, звільнення міста та відхід з нього на наказ штабу Запорозької дивізії.

Уперті бої за Слобідку-Красилівську та під с. Западинці, де кармелюки не раз переходили в багнетні атаки.

Уперті бої за м. Ярмолинці, які перейшли в позиційні тритижневі бої; спільно з іншими запорозькими частинами та частинами Галицької армії кармелюки розбили Таращанську совєтську дивізію.

Похід на Київ з багатьма сутичками, переможні бої під містечками Миньківці, Липовець і ст. Довжок, де було захоплено в полон до 300 червоноармійців Одеського совєтського полку, багато рушниць і кулеметів.

31 серпня – бій з денікінцями в Києві на Думській площі; в Києві втрачено 40 чоловік полоненими, двох козаків убитими (чи одного), 6 кулеметів і 18 коней.

Переможний бій з більшовиками під с. Сокольче – кармелюки захоплюють багато полонених.

13 жовтня – перемога над денікінцями в с. Павлівці (у співпраці з Богунівським полком).

14 жовтня – переможний бій за с. Пиріжне, захоплено кухні з їжею, багато зброї і полонених Добровольчої армії.

Вибиття денікінців зі станції та містечка Кодима. "Настрій полку був дуже гарний, перші бої були дуже удачні і показали, що можна бити москалів – як лівих, так і правих".

Тяжкі бої проти денікінських бронепотягів, відхід від станції Кодима за три версти. Успішний нічний наскок кармелюків на станцію Кодима.

Оборонні бої за с. Рибки та відхід.

Оборонні бої за село Ставки та відхід.

Бої за м-ко М'ясківку (тепер с. Городківка Крижопільського району Вінницької області) і м. Крижопіль та відхід.

Перемога під с. Антонівка.

Успішні бої з денікінцями за м-ко Бабчинці.

3 листопада – бій за м-ко Яришів та відступ.

6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р. (Зимовий похід)

Бої за Умань із волохівцями та більшовиками.

Бій проти денікінців під с. Олексіївка.

Невдалий бій з червоними та коцурівцями в с. Цибулеве.

Бій з більшовиками неподалік ст. Долинської.

17 березня разом з іншими запорозькими частинами кармелюки здобули міста Голту, Богопіль та Орлик, взявши в полон більшовицьку залогу і захопивши багато майна.

15 квітня – участь у переможній битві за м. Вознесенськ, захоплення величезного майна, зброї та набоїв.

Криваві триденні бої за Ананьїв, які завершилися розгромом російських карателів.

Уперті бої з частинами Красної армії за м. Тульчин.

Бої та сутички під час прориву більшовицького фронту.

Травень – листопад 1920 р.

З 15 травня до кінця червня – щоденні бої на лінії сіл Вербка – Кетроси (тепер с. Довжок Ямпільського району Вінницької області).

Переможні бої за м. Лучинець, розбиття більшовицької колони.

Низка оборонних боїв, переважно успішних, під час відступу від Мурованих Курилівців до р. Збруч. "За час відвороту курінь мав багато упертих бійок з ворогом, заставляючи його не раз в паніці тікати, захвачував полонених і зброю".

13 липня успішний оборонний бій за с. Кудринці.

Вихід з оточення з боями.

П'ятиденний жорстокий бій з більшовиками за м. Чортків, під час якого вдалося втримати місто.

Десятиденні бої від м. Бучачем до с. Новоставці, відхід і переможне повернення в Бучач.

Успішний оборонний бій за с. Петликівці.

Успішний оборонний бій у районі с. Олеша.

Бої за с. Гниловоди і відступ.

Оборонний бій та переможна багнетна атака під селом Свейкове.

Вперті бої під м. Галичем і відхід.

Будівництво моста через Дністер під ураганним обстрілом, форсування річки і здобуття плацдарму, втрати вбитими та пораненими.

Триденні тяжкі бої з червоними за с. Медуха.

Ще одне форсування Дністра, на цей раз на поромі, під ворожим обстрілом, захоплення плацдарму і утримання його впродовж п'яти днів.

Звільнення Бучача, переслідування частин Красної армії, захоплення полонених і майна.

Криваві, але успішні бої за ст. Волочиськ, захоплення майна, коней, полонених і санітарного потяга з персоналом та подальший відступ.

Тяжкі бої в околицях Волочиська.

Уперті бої за села Непоротове і Тарноруду, захоплення близько 200 полонених, переслідування ворога, якого наздогнали в с. Кудринці й розбили, захопивши багато полонених.

Переможний бій за місто і станцію Проскурів.

Переслідування росіян між селами Лезневе та Давидківці під сильним гарматним обстрілом червоного бронепотяга.

Успішний бій за с. Ярославка.

Кількаденні бої за переправи на р. Вовк та її форсування під вогнем ворога.

Здобуття с. Підлетичівка без жодного пострілу – під ворожим вогнем; важкі втрати особового складу.

Оборонні бої за Летичів, відхід за р. Вовк, бої за переправи, форсування річки біля Терлівки.

"Молодецькою атакою" кармелюки звільнили с. Козачки; бої між селами Варенка та Козачки, захоплення в полон з півсотні червоноармійців, перемога в бою за с. Варенка.

І це все на ентузіазмі, без жодного забезпечення урядовими інституціями!

Ось страшні свідчення злочинного ставлення керівництва УНР до потреб армії:

“Три тижні стояли на Ярмолинських позиціях. Становище було надзвичайно тяжке. Полуроздягнені люди і днювали, й ночували в полі (...). Почувався недостаток харчів, особливо хліба і солі. Хліба зовсім не підвозили по два і три дні, купити в селах було дуже трудно, гаряча їжа підвозилась кожний день з м'ясом, але зовсім без солі, що зовсім знесилювало вояків. За цей час до 50% вибуло із ладу по хворості. Це все переносили з героїчним терпінням, непохитна віра в перемогу не погасала ні на хвильку в грудях завзятих Кармелюків. “Найбільше всього нас турбує, – казали козаки, – це брак набоїв, добудемо набої – добудемо і перемогу над ворогом” (червень – липень 1919 р.).

“Йшов весь час холодний дощ. Люди були полуроздіті, а багато зовсім босих і без шинелів (...). Не дивлячись на холод і дощ, стомлені люди лягали на мокру землю і засинали як убиті (...). Люди були до решти зтомлені і морально подавлені, бо добре розуміли, що відворот провадився не через те, що вони не вміли побити ворога (...). Не мали одягу, ні обуві і твердо стати на позиції в холод не мали змоги. Часто давали такі запитання: де ж та обмундировка, що ціле літо обіцяли дати, ще в той час, як наступали на Київ? А чутки ходили, що в постачаннях вагони тріщали від сукна, взятого на Дунаєвецьких фабриках. Началась хороба від простуди, і це заставило козацтво цілими десятками залишатись по селах – босими і без одягу. Із м. Дзигівки було відправлено майже половину людей полку до обозу II порядку – як роздягнутих і босих. Недостача одягу в холодну пору в Українській армії і була головним чинником нашого відступу, бо Деникинці були добре одягнуті в англійський одяг і в той час, коли у нас половина бойового составу мусили вийти із ладу, сили ворога ні скільки не зменшились” (жовтень 1919 р.).

“Через те, що не було ні медичного персоналу, ні належного догляду, [Запорозька дивізія] потеряла значну кількість людей” (лютий 1920 р.).

“Тяжко було Кармелюкам переносити всі злидні. Відсутність тилу, грошей, одягу, взуття страшенно відбивалось на козаках і старшинах, а ще до цього бракувало бойового знаряддя, доходило до того, що на 5 козаків залишалась одна рушниця і 20 набоїв. В той час, коли чуть не кожний день приходилось зустрічатись з ворогом і вести бійки” (березень 1920 р.).

Не дбав Петлюра про своє військо!

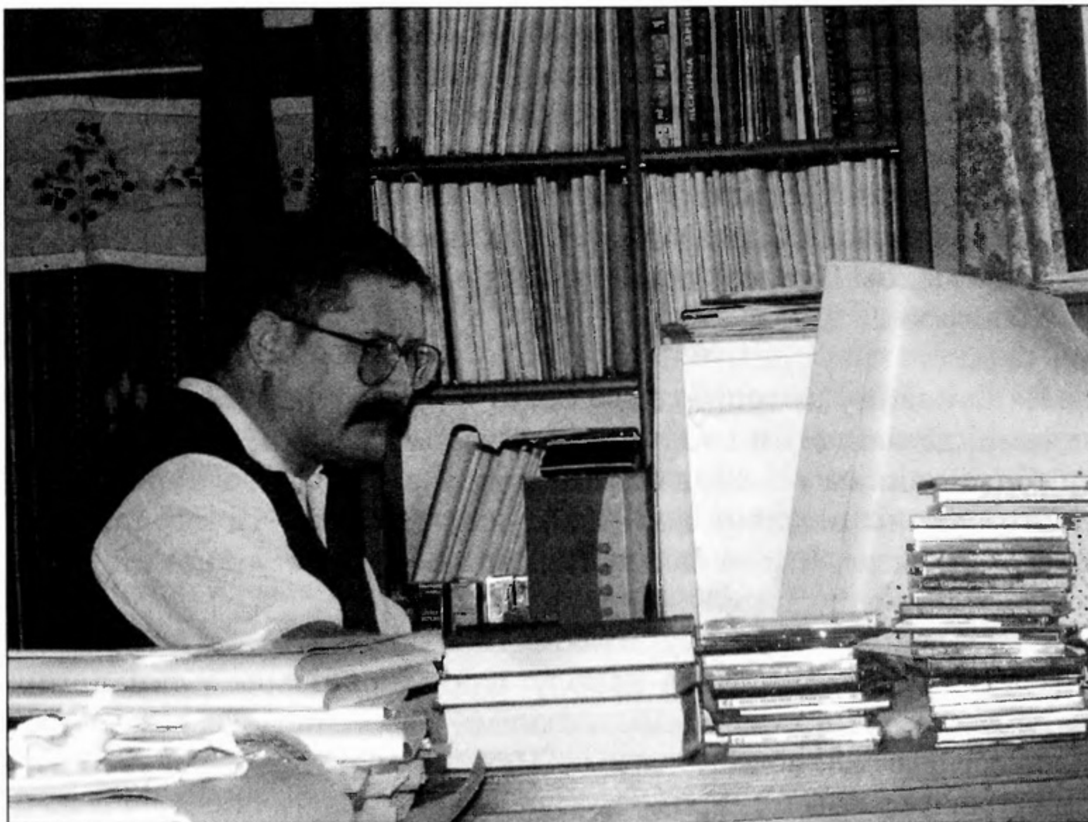
І уряд не дбав!

До слова, й за Павла Скоропадського Кармелюцький курінь "не одержував навіть грошових та инших засобів для життя і істнував тим, що привіз з собою і що здобув в бою". Але на те була причина – кармелюки, вірні Центральній Раді, не присягнули на вірність Гетьманові України, який Центральну Раду відсторонив. Тому й таке ставлення було гетьманської влади до кармелюків. Але ж на вірність УНР і Головному отаманові Петлюрі кармелюки присягнули. І вірно виконували свій обов'язок!

На бойовому прапорі кармелюків – сотні перемог над більшовиками, денікінцями і задурманеними земляками, які допомагали більшовикам встановлювати владу російського народу. Незважаючи на видатні перемоги над ворогом та страдницький шлях, про Кармелюцький курінь і Кармелюцький полк досі не було жодної історичної розвідки.

Отже, шановний читачу, вітаю тебе з нагодою пізнати трагічно-життєдайну історію свого народу. Пройдись разом з лицарями-кармелюками їхніми шляхами, всіяними тисячами московських трупів та сотнями тіл своїх побратимів. Нехай пам'ять про ці криваві шляхи викрешує у твоєму серці іскру любові до України і ненависті до її ворогів.

Роман КОВАЛЬ
11 вересня 2012 р.

Зауваги редактора

У "Короткому нарисі історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка" виправлено пунктуацію та приведено до норм сучасного правопису написання декількох найбільш уживаних слів. Відтак "дісціпліна", "партізани", "дівізія" (або "дів."), "росташувались", "роспочали", "тіф", "позіція", "командір", "протів", "бугри", "18 листопаду" змінено відповідно на "дисципліна", "партизани", "дивізія" ("див."), "розташувались", "розпочали", "тиф", "позиція", "командир", "проти", "горби", "18 листопада". Все інше залишено без змін – Деникинці, Запорожський, Кармелюки, Богуни, Поляки...

Назви деяких населених пунктів автор писав у російській інтерпретації – та ще й з помилками. Відтак, щоб зменшити кількість дужок з редакційними виправленнями, я повернув їм питому назву, наприклад у рукописі було то "Волчанськ", то "Вовчанськ", то "Харьков", то "Харків", а ще "Залещики", "Чертків", "Павловка", "Тірасполь", а стало Вовчанськ, Харків, Заліщики, Чортків, Павлівка тощо. Так само виправив "Крещатик" на Хрещатик, "Старо-Констянтинів" на Старокостянтинів,

річці Случ повернув питому назву (було “Случь”). Але залишено без змін тодішню українську топоніміку: Винниця, Хвастів, Лятичів, Дністро, Кобиляки...

Прізвища українських військових я привів до правильного написання: в рукописі було “Базільській” та “Яшніченко”, у книжці буде Базильський та Яшниченко...

Історію запорозького куреня ім. отамана Янка Кармелюка хтось уже редагував, очевидно, за років 10 – 15 після написання, бо мова редактора вироблена, пропозиції, як правило, слушні. Думаю, що це зробив працівник або й директор Музею Визвольної боротьби у Празі. Але все ж я перевагу віддавав автентиці...

Автор рукопису зловживав словами “котрий”, “котрого”, “котрої”, редактор слушно виправляв на “який”, “якого” та “якої”... Це характерні виправлення редактора, які я використовував.

Автор рідко коли називав імена борців за волю України – переважно тільки прізвища. У тих випадках, коли ім'я було мені відоме, я вставляв його у квадратних дужках. Використовував квадратні дужки й тоді, коли автор допускав неправомірні скорочення, наприклад с.[отник] Троцький.

І автор, і перший редактор “Історії...” справили на мене добре враження рівнем знання української мови, конкретикою, об'єктивізмом та українським духом.

Жаль, що ми не знаємо їхніх імен!

Олексій Козловський та Юрій Ківерчук у споминах називали своїх товаришів кармелюківцями, а невідомий автор рукописної “Історії...” – кармелюками. Оскільки спомини Козловського та Ківерчука опублікував Михайло Садовський у журналі “За Державність” і могли бути редаговані, а “Історія...” рукописна, автентична, то я назвав книжку “Кармелюки”. Тим більше що невідомий автор за тим же принципом називає вояків куреня ім. Богуна богунами.

Сподіваюсь, що моя праця зробить текст більш прозорим.

Юрій Ківерчук

"Родіна чекає на вас"

В останніх днях жовтня 1917 р., якраз перед Третім військовим з'їздом, який мав відбутися 2 листопада 1917 р., я зголосився до штабу на виїзд до Кам'янця-Подільського з метою українізації й формування українських частин. У наказі було зазначено, що до мого розпорядження призначається старшину Федя, який уже чекав на мене. Я звернувся до полковника [Юрія] Капкана, який доручив мені наказ, але просив, чи не міг би я залишитися на кілька днів, щоб взяти участь у Третьому військовому з'їзді.

Після короткої паузи полковник Капкан сказав:

– Ви не бачите, що тут діється, ліпше б цього з'їзду не було.

Того ж дня я виїхав до місця свого призначення.

Наприкінці жовтня большевики попровадили агітацію проти Центральної Ради і Генерального секретаріату. Треба було вважати на те, що шалена агітація могла б вплинути як не на збольшевичення, то на розклад частин. Ґрунт для большевицької пропаганди серед українців був дуже сприятливий. Маси були до краю вичерпані війною, а крім того, розчаровані затягуванням земельної реформи.

По дорозі з Києва до Кам'янця-Подільського ми уважно прислуховувалися до большевицької пропаганди, неначе до якоїсь пошесті, що все руйнувала. За час, поки ми доїхали до місця призначення, ми з поручником Федьом виробили докладний план своєї праці. Я вирішив приступити до формування військової частини і розпочати боротьбу з московсько-большевицьким наїзником і скеровувати його на шляхи, які ведуть на його ж "родіну", бо там чекає на них "батько Ленін".

По приїзді до Кам'янця-Подільського я зайшов до губерніального комісаріату. Губерніальним комісаром був д-р Григорій Степура, який не дав на себе довго чекати, попросив до свого кабінету, де я пред'явив наказ командувача Збройних сил та коротко з'ясував план своєї праці, при чому застеріг сувору таємницю, а далі просив у нього допомоги – якщо цього вимагатимуть обставини. Передовсім мені була потрібна кімната в губерніальному комісаріаті і машинка до писання.

– Від сьогодні в цій кімнаті буде міститися військова референтура при губерніальному комісаріаті. В своїх відозвах я буду закликати людність звертатися по точніші інформації до військової референтури. Поручник Федь буде полагоджувати справи відповідно до їхнього змісту, – пояснив я Г. Степурі.

Праця рушила з місця.

Другого дня були вивішені по місту оголошення, в яких сповіщалося про формування й українізацію військових частин, а по докладніші інформації пропоновано звертатися до старшини для військових справ при губерніальному комісаріаті.

Першим зголосився поручник Миколаєнко, ад'ютант начальника 12-ї пішої дивізії генерала [Петра] Ярошевича (правильно: Єрошевича. – *Ред.*). Це був патріот до мозку кісток. Він відразу включився до праці і як ад'ютант виконував дуже добре свої обов'язки щодо формування частини.

На початку зголошувалося більше старшин, як козаків. При реєстрації кожного попереджувано, що мусить бути готовий, бо може бути кожної хвилини покликаний. А в разі покликання мусить точно з'явитися на призначене місце, в призначений час, взявши із собою харчів на два дні, білизну, гвинтівку, набої та коня, а коли не маєш свого, позич хоч у свого командира. За це не відповідатимеш, бо більше не вернешся до своєї частини. До двох тижнів я вже мав 210 козаків. Потрібно було доброго місця для сталого постою і випадової бази (плацдарму для наскоків на ворога. – *Ред.*).

Як видно було з мапи, такою місцевістю було би село Ісаківці, яке лежало за 15 верст на захід від Кам'янця-Подільського. Горішня части-

на села дотикалася річки Збруч, що тут впадала до ріки Дністер і тягнулася вниз по Дністру в напрямі містечка Жванця.

Наказ був даний: на годину 6-ту ранку збірка між Кам'янцем і Довжком, на битій дорозі, що веде з Кам'янця до містечка Жванця. На означену годину 235 козаків, як орли, ждали на дальший наказ, при чому 150 кінних і 85 піших. Через 5 годин партизанський відділ ім. Кармелюка входив з піснями в село Ісаківці.

Перед вимаршом до Ісаківців я звернувся до вояків. [Сказав], щоб вони не забували, що від сьогодні вони вступили в ряди Українського партизанського відділу імені Кармелюка – того великого сина землі подільської, який провадив нещадну боротьбу з ворогами України.

Пролунало голосне "Слава!".

Село Ісаківці стало неприступною українською військовою фортецею.

Я почав діяти. Піші сотні виконували охоронну службу, охороняли доступ до села, отже, непрошений гість ніяк не міг дістатися в місце розташування партизанського відділу, кіннота виконувала службу назовні. Щоночі два-три відділи діставали наказ потурбувати червоних – і то переважно господарські частини. Під час наскоків забирали провіант, фураж та коней, після чого зникали безслідно.

Терор поширювався щораз більше.

Серед большевиків почала зростати паніка, а мій загін зріс до 450 козаків, і треба було подумати про забезпечення вояків достатньою кількістю провіанту, амуніції та фуражу. Було заборонено під карою смерті щось реквізувати в мирного населення, брати тільки з большевицьких відділів, а большевиків змушувати їхати "на родіну" і там віджcâ віджвлятися.

Я приступив до реорганізації партизанського відділу: сформував кінні сотні та дві піші сотні. Цю формацію названо – курінь ім. Кармелюка. Частина не відрізнялася – в повному розумінні цього слова – від регулярних частин – як під оглядом дисципліни, так і під оглядом національної гідності українського вояка.

З кожною годиною большевики щораз більше опановували українські міста і села. Одного разу, пізно ввечері, на одній з наших застав затримано валку цивільних людей. Повідомлено, що на чолі валки стоять губерніальний комісар, комісар повітовий, начальник повітової та міської поліції та інші урядовці й що Кам'янець зайняли большевики. Я звернувся до начальника штабу, поручника Федя, із жартом:

– Накажіть відкрити браму фортеці для дорогих гостей.

Губерніальна влада опинилася під захистом Кармелюківців.

Другого дня припроваджено до штабу вояка, який тримав у руці записку і нікому не хотів віддати, тільки отаманові куреня. Я попросив його зайти. В записці було написано: "Прошу прийняти, під кожним оглядом – певний. Пор. М.[иколаєнко]".

Ця форма записки була узгіднена ще на початках нашої праці.

Я запитав:

– Як ваше прізвище?

– Моє прізвище сотник Троцький.

– А яке маєте споріднення з московським Троцьким?

– Хіба тільки те, що він привласнив собі моє прізвище, бо я правдивий Троцький, а той, московський, – самозванець.

Сотника Троцького зараховано до 1-ї кінної сотні. Спершу не мав я до нього повного довір'я, але незабаром він здобув його.

Одного дня поручник Миколаєнко повідомив мене, що в штабі большевицького 12-го корпусу має відбутися засідання корпусного революційного комітету. Під моєю командою о годині 8-й вечора вирушили до місця постою дві кінні сотні. Штаб корпусу був оточений, вартові зняті, й до залі засідань вскочило кілька Кармелюківців і крикнули:

– Руки догори!

Комітетчики повилітали як горобці – тільки вікна задзеленькотіли. Сотник Троцький таки полоснув одного червоноармійця. В залі залишилися з піднесеними руками командир корпусу і двоє старшин. Начальника штабу корпусу не було.

Командира корпусу і тих двох старшин я забрав із собою.

По приїзді до штабу куреня я попросив командира корпусу сполучитися телефоном з начальником штабу і наказати, щоб він негайно приїхав до Ісаківців, де він на нього чекає.

Не більше як за годину начальник штабу приїхав авто до Ісаківців, а через годину наказ про демобілізацію корпусу був написаний і підписаний командиром корпусу і начальником штабу.

Командир корпусу дав до зрозуміння, що готовий зістатися в нас, та я порадив йому їхати "на родіну".

– Бо родіна чекає на вас, а авто я залишаю тим часом для свого губерніального комісара.

Усіх чотирьох посадили на воза і відпровадили до місця постою. Через кілька днів вартовий старшина розбудив мене десь біля 12-ї години ночі й доповів, що десь на тилах австрійського фронту в напрямі Окопи – Мельниця чути гучну стрілянину, і додав, що, може, це большевики зайшли в тили австрійцям.

Через деякий час стрілянина втихла. Ранком мені повідомили телефоном, що раненько через містечко Жванець, у напрямі Гаврилівців, перейшла більша військова частина, вояки якої говорили польською. Я негайно вислав роз'їзд – простежити цю справу.

Через кілька годин роз'їзд повернувся і доповів, що то дійсно була польська військова частина, яка зупинилася в селі Острівчани, а штаб міститься в поміщицькому маєтку. Губерніальний комісар Г. Степура відразу підхопив, що будемо мати союзника.

Через пару годин у супроводі губерніального комісара, начальника штабу та півсотні козаків я був уже в Острівчанах. Мені відрекомендувався, як він сам казав, командир польської бригади Юзеф Пілсудський.

У розмові виявилося, що він під час прориву через австрійський фронт зазнав великих утрат як у старшинському складі, так і в стрілецькому і що через кілька годин вирушає на Житомир. У Житомирі планував Пілсудський затриматися так довго, доки не приведе до ладу бригаду, а далі побачить, що робитиме. Ми щиросердно попрощалися і поїхали до місця свого постою. Після цієї зустрічі ми не почували себе самітними в боротьбі проти большевиків, бо видно було, що Австрія не була головним ворогом польської бригади, – лише Москва.

Юзеф Пілсудський

Час від часу ми переловлювали телефонні розмови Кам'янця з Києвом та іншими містами. З большевицьких телефонних розмов я довідався про IV-й Універсал, про бої під Крутами, про зайняття Києва большевиками і про те, що Центральна Рада і Генеральний секретаріат залишили Київ і виїхали до Житомира.

Я з кожним днем збільшував напади на різні місцевості. Поручник Миколаєнко передавав, що большевики дуже денервуються, що селяни нічого не довозять до міста, а з міста бояться виїхати на село, бо "Кармелюки не дають спокою".

В останніх днях лютого на заставі затримано двох осіб, що пробиралися зі сторони Жванця, полями, до Ісаківців. Їх припровадили до штабу. Виявилося, що то були делегати з Кам'янця-Подільського. Один із них був настоятель польського катедрального собору – декан Шуман, а другий, теж поляк, інженер, прізвища не пам'ятаю. Вони довідалися, що большевики завтра вночі мають висадити в повітря всі склади з вибуховими матеріалами, що загрожує цілковитим знищенням міста, а навіть і сіл, розташованих в околицях Кам'янця.

Вислухавши, я запитав декана, яким способом пощастило йому здобути цю таємницю.

– Цю таємницю зрадив мені поляк-комуніст, що належить до секретної комуністичної служби.

Я попросив начальника зв'язку сполучити мене зі штабом 12-ї дивізії. Попросив до апарату поручника Миколаєнка і просив його приїхати через годину до мене на вечерю. Через півтори години поручник Миколаєнко зголосив свій приїзд.

За той час я зібрав командирів сотень, і план наступу на Кам'янець був майже готовий. Поручник Миколаєнко вислухав уважно про прибуття делегації з Кам'янця і підтвердив, що справді в пивницях зберігаються великі запаси вибухових матеріалів – піроксиліну і динаміту. Ці склади охороняють спеціальні команди. Коли б ці склади висадили в повітря, то Кам'янець і його околиці будуть зруйновані дощенту. Ухва-

лено зробити вимарш із місця постою о годині 4-й ранку. Кожна сотня має діяти згідно з оперативним наказом.

Потім пішов я до делегації, яка нетерпляче очікувала на мою відповідь. Я сказав їм, що завтра рано Кам'янець буде в наших руках. Декан схопився з місця, почав тиснути мені руки, а потім звернувся до комісара Г. Степури і сказав, що він має гетьманську булаву, яку надіслав у XVI чи XVII столітті польський король українському гетьманові.

– Якщо Кам'янець буде взятий, я дарую булаву вашому музеєві, – закінчив декан ентузіастично.

Ми подякували, додавши, що прийдемо до нього по булаву обов'язково.

О годині 8.30 подано команду до наступу. Пролунало грізне "Слава!", заграли кулемети. Ручні гранати вибухали на різних відтинках міста. Блискавично була зайнята станція та довколишні склади амуніції й вибухових речовин. У касарнях червоноармійці були обеззброєні й втікали куди хто попав. Кіннота їх переслідувала і не давала опам'ятатися. Через кілька годин Кам'янець був вільний від большевиків, а надвечір урядувала вже наша цивільна влада.

Декан Шуман урочисто вручив булаву сотникові [Олексію] Козловському, її передано в губерніальний музей.

Другого дня, в бою під Дунаївцями, я був поранений і передав командування куренем поручнику Миколаєнку.

Через два-три дні прийшло до Кам'янця австрійське військо.

Переслідуючи большевиків, курінь пішов уперед.

В одному з боїв поручник Миколаєнко був забитий, і курінь прийняв сотник Троцький.

За гетьманування П. Скоропадського курінь увійшов до складу Запорозького корпусу.

Славний курінь ім. Кармелюка героїчно бився із супротивником і до кінця нашої Визвольної боротьби захищав свою Батьківщину.

Юрій КІВЕРЧУК, полковник

Ківерчук Ю. Від автономії до суверенності (уривок) // За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського. – Торонто, 1964. – Збірник 10. – С. 33 – 37.

Кармелюківці
(Фрагмент спогадів)

Коли я згадую про своє тимчасове перебування в партизанському загоні, який, незважаючи на початкову нечисленність кінного складу (а більше пішого), носив голосну назву "Кінно-Гайдамацький курінь імені Кармелюка", то феєричні епізоди, учасником яких мені довелося бути, нині здаються фантастичними і просто неймовірними. Я не маю під руками жодних нотаток чи документів. Усе, про що я пишу, базується на пам'яті, а все ж воно максимально наближується до об'єктивної вірогідності.

Уже початок моїх стосунків з Кармелюківцями був незвичайний. Під час розвалу Румунського фронту за Першої світової війни в кінці грудня 1917-го і на початку січня 1918 р. та численних пригод, спочатку при відступі 3-ї стрілецької дивізії, в складі якої я був командиром 10-ї сотні 9-го стрілецького полку, з лінії позицій біля румунського міста Галацу до Жмеринки на Поділлі, я нарешті в першій половині лютого 1918 р. без більших шкод для залишків мого майна та фізичного стану дістався до рідного Кам'янця-Подільського й зупинився в родині моєї старшої сестри, яка там мешкала. Вся подорож із Жмеринки до Кам'янця відбулася на селянському возі, власником якого разом з кіньми я був. На моє здивування, хоч у Кам'янці були всякого роду бази і штаби (наприклад, 3-го Кавказького корпусу), старшини австрійської армії приїздили з близької до Кам'янця лінії фронту і в повній параді – при шаблях – вільно проходжувалися по головних вулицях міста.

Тут, у переконанні, що я вже в безпеці, зі мною розлучилися й подалися додому два козаки з моєї сотні, один з Кам'янеччини, а другий з далекого Сибіру.

Відпочивши з дороги і довідавшись, що вдома все гаразд, я рушив на тому ж возі зі своїми речами до рідного села Ісаківці над Дністром, при гирлі Збруча. Десь так близько полудня ясного соняшного дня я під'їздив до свого села, як ось кілька у військовому одязі добре озброєних хлопців мене оточили і… забрали в полон.

На всі мої запити і пояснення вони мені нічого не відповідали, стягнули з воза і під ескортом повели до будови Ісаковецької митниці, яку я добре знав ще з дитинства. Коли ми проходили повз дім моєї матері, я просив своїх конвоїрів дозволити побачитися з нею. Цього не сталося, і ми дійшли до крайньої будови митниці, в якій, як виявилося, перебував штаб. На ґанку наша процесія стрінулася з військовиком з дов-

Олексій Козловський

гими козацькими вусами. В ньому я пізнав мого товариша по Подільській духовній семінарії Муню Сорокатого. Він теж мене пізнав і спокійно сказав до конвоїрів:

– Пустіть його, хлопці, це наша людина!

Потім мені пояснив, що тут є Федь (теж мій товариш по семінарії) та інші мої знайомі. В супроводі Муні я увійшов до штабу, і він відрекомендував мене отаманові куреня, який зміряв мене від ніг до голови гострим, пронизливим зором і запитав:

– Яка ціль вашої появи в розташуванні партизанських загонів? З якої ви частини? Чи ви демобілізований? Яка ваша ранга? Чи бажаєте вступити до Армії УНР?

Різкий тон, яким були висловлені ці запити, трохи мене збентежив, але, побачивши між присутніми свого сусіда з близького Жванця, колишнього адвоката, а за часів Центральної Ради губерніального комісара Поділля Григорія Калістратовича Степуру та товариша по семінарії Федя С., коротко та спокійно відповів:

– Я демобілізований старшина українізованої 3-ї стрілецької дивізії і голова Української полкової ради її 9-го стрілецького полку. Прибув у це село тому, що я тут народився й тут проживає моя мати.

А сам подумав, побачивши, як перед отаманом навитяжку стоїть і доповідає Муньо: "Ого, тут дисциплінка!"

Наша розмова кінчилася тим, що я зголосив свій вступ до куреня, а отаман наказав Федьові, який виконував обов'язки начальника штабу, зарахувати мене тимчасово до 1-ї пішої сотні.

Увечері того ж дня, озброєний власною гвинтівкою і набоями, які я вивіз зі Жмеринки, я вже виконував накази отамана. Виявилося, що ми є партизанською частиною, підпорядкованою владі УНР, і провадимо боротьбу з побольшевиченими частинами колишньої російської армії. З кожним днем до наших рядів приєднувалося чимало вояків-українців із близьких формацій цієї колись могутньої армії, особливо старшин. Коней на всіх не вистачало, і тому їх доводилося силоміць здобувати у ворога.

На чолі куреня стояв полковник Юрко Ківерчук, який одержав від головного штабу збройних сил у Києві уповноваження організувати боротьбу з большевицькими напасниками на Поділлі.

Г. К. Степура зі своїм оточенням (О. Красовський, кам'янецький повітовий комісар; Жеребний, начальник кам'янецької міліції, та ін.) репрезентували цивільну владу Поділля.

Курінь займав бойову лінію на схилах с. Ісаківців і правим флангом опирався на Дністер. Ближчі збольшевичені частини пробували пару разів атакувати позиції куреня, але з великими втратами були відбиті. В запіллі курінь мав недалеко вільну від російського війська лінію так званого Південно-Західного (австрійського) фронту, але наявні там частини австрійської армії щодо операції куреня додержувалися доброзичливого нейтралітету.

Про початковий період організації куреня до мого прибуття оповів мені Федь одного з вечорів, коли ми розговорилися про свої пригоди під час своєї воєнної кар'єри. З отаманом Ківерчуком він стрінувся в штабі командування Українськими збройними силами в Києві, коли випадково був присутній на його доповіді про організацію національних частин. Українізовані формації колишньої російської армії, маючи у своєму складі багато неукраїнського елементу, а часто-густо і чуже та вороже нам командування, не освідчилися (тут: не довели до нашого відома, що хочуть співпрацювати. – *Ред.*). На думку доповідача, краще почати у прифронтовій смузі організовувати чисто національні частини, відтягаючи свідомі одиниці з розкладених полків російської армії, а самі ці полки якнайшвидше демобілізувати та відсилати додому. Так ступнево прийшло б до організації національних частин, здібних до збройної боротьби з напасниками.

Доповідь була така переконлива, оповідав Федь, що він був нею захоплений. У його уяві постали курені, полки, дивізії, корпуси і, зрештою, велика й боєздатна українська армія. Тому, коли його запитали, чи не мав би він охоти поїхати з отаманом Ківерчуком в ролі його ад'ютанта, він дав згоду і за пару годин, одержавши відповідні уповноваження й директиви, подалися до Кам'янця-Подільського.

По приїзді вони зайшли до губерніального комісара Поділля Г. К. Степури. Отаман Ківерчук пред'явив свої уповноваження й попросив дати йому приміщення для канцелярії і потрібне канцелярійне устаткування. З місця робота пішла в рух. По місту розліплено друковані оповіщення, в яких оголошувалося про формування українських частин, а по докладніші інформації рекомендовано звертатися до старшини у військових справах при губерніальному комісаріаті. Одним з перших зголосився поручник Миколаєнко, ад'ютант командира 12-ї пішої дивізії генерала [Петра] Ярошевича (правильно: Єрошевича. – *Ред.*).

– Це дуже цікава людина, – казав Федь, – він і тепер приїздить до нашого постою та нараджується з отаманом.

Почато з реєстрації старшин і козаків: ім'я, прізвище, якої частини, місце постою, яку займає посаду, звідки походить, а далі кілька запи-

тань про національну свідомість та чи дійсно бажає служити в українській армії.

Кандидати з дальших навколишніх частин направлялися до поручника Миколаєнка, а він уже домовився з отаманом, що має з ними робити. Козаків і старшин із ближче розташованих частин після реєстрації відправляли назад до їхніх частин з попередженням, що вони одержать наказ про день, час і місце зголошення, після чого кожний має взяти із собою харчів на два дні і, як це буде можливо, амуніцію й коня. Тим часом через наших людей у цих частинах проконтрольовано правдивість анкети кожного кандидата. Протягом короткого часу зголосилося добрих дві сотні.

Одного дня ранком до отамана прийшов поручник Миколаєнко, і щось із годину вони радилися. Потім разом відійшли й повернулися аж увечері та відбули нараду з губерніальним комісаром Г. Степурою. Виявилося, що конче потрібно відразу ж ужити рішучих заходів, бо розвідка донесла, що місцевий большевицький революційний комітет хоче перебрати владу, а для підсилення викликає із ближчих до Кам'янця міст червоноармійські частини.

Отаман Ківерчук вирішив зі своїми людьми вибратися з Кам'янця і довершити організацію бойової підготовки частин у його околицях. Усім зареєстрованим козакам був даний наказ у повному поготівлі та виряді зібратися на передмісті Кам'янця – Підзамчу. В призначену годину зібралося понад 250 вояків, більша половина з них мала коні, й загін вирушив по шосе через Жванець до Ісаківців, де зайняв оборонне становище, забезпечивши тил нав'язанням контакту з відділами ближчих передових позицій австрійської армії, чому чимало допомогли українські вояки (галичани), приділені до цих відділів.

За деякий час цивільна влада Кам'янця на чолі з губерніальним комісаром Г. Степурою теж вибралася з міста, яке обсадили червоноармійці, й віддала себе під охорону куреня. Комісар Г. Степура з'їздив до головної команди бойового "участку" австрійських частин і відбув там довшу конференцію, пробуючи нав'язати контакт із чинниками Центральної Ради на Волині, але це йому не вдалося.

Від австрійських військовиків він дістав підтвердження, що 9 лютого 1918 р. уповноважені Центральної Ради підписали мировий договір з урядами центральних держав і що українській владі буде дана допомога в її стараннях навести порядок на українських обширах.

– Отже, – закінчив Федь, – ситуація наше ще не ясна, але не безнадійна. Будемо чекати на дальший розвиток подій, а тим часом старатимемося посилити наш загін на поважну бойову одиницю.

Я не можу і не збираюсь давати тут хронологічного перебігу всіх бойових пригод кармелюківців. Згадаю лише про ті з них, які найбільше врізалися в пам'ять.

Курінь не мав резервових коней. Тому новобранці куреня мусіли самі постаратися про них, а поки це не сталося, були піхотою куреня і несли вартову службу. Поповнення кінного складу робилося коштом ближчих до нашого постою побольшевичених частин, для чого спершу проводилася піша розвідка в місця, де перебували ці частини.

Одного разу розвідка донесла, що гарматний дивізіон, який перебував поблизу м. Хотина на басарабському боці, має в стайнях пристійні, як на той час, коні. Група кармелюківців під командою сотника [Ігоря] Троцького (пізніше комбриг Запорозької дивізії Армії УНР, а тоді капітан російської армії) відправлялася пішки на лови.

За вказівками розвідки відшукали стайні. Вартовий при вході спав. Увійшли і нашвидку почали шукати сідла та потиху виводити коней. Уже на більшому віддаленні сідали на них і від'їздили до Дністра. Сам сотник Троцький з вибором не поспішав. Він уважно обійшов усі стайні, вибрав собі найкращого коня, а тоді підійшов до сонного вартового і питає, розуміється російською мовою:

– Товаришу, чий це кінь?

– Командира дивізіону, хіба ти не знаєш, – відповідає той.

– А де сідло? – знову питає Троцький.

– А он там, направо в кутку.

Троцький відшукав сідло, надів на коня і, коли вже надворі сидів верхи, ще раз потурбував вартового:

– Кланяйся командирові й скажи йому, що гайдамака Троцький визичив собі його коня!

Стьобнув нагаєм і, поки вартовий опам'ятався, вже був далеко. Пізніше він насміхався над іншим Кармелюківцем, Кузьом, який, будучи великого зросту, в поспіху забрав собі малого коня, так що його ноги майже волочилися по землі.

Наше постачання провадилося так само коштом ворога. Одного разу, вже присмерком, більша група Кармелюківців на чолі з отаманом Ківерчуком засіла на ближчому шляху, що вів з Кам'янця до Жванця, а тоді до сусіднього Хотина.

Чекають... Нарешті чути гуркіт великих кованих воєнних возів – наближалася валка. Отаман спокійно виходить на шлях до першого воза з окликом:

– Гей, постривайте!

Валка спиняється. Тоді за сигналом, що його подав отаман, Кармелюківці вискакують із засідки. Лунає команда:

– Злізай з возів!

Візники злазять і здивовано питають, в чому річ.

Нема часу до розмов!

Отаман гостро наказує:

– Не розмовлять! Ставай в один ряд!

Візники бачать націлену на них з усіх боків зброю і розуміють, що тут не жарти, і мовчки стають у ряд. Отаман наказав сотникові Троцькому та ще двом іншим доглянути за бранцями, а сам посадив на кожний віз Кармелюківця і рушив до місця свого постою.

Сотник Троцький по від'їзді валки не поспішав за нею, а розважався. Скомандувавши полоненим воякам "струнко", почав вправляти з ними на шосе маршеві рухи, підраховуючи ногу – "раз, два, три" та лаючи їх останніми словами за те, що вони забули муштру. Нарешті, коли побачив, що бранці маршують добре, подав команду:

– Напрям на Кам'янець, не оглядайся, бо одержиш кулю! Кроком руш!

І знову підраховував:

– Раз, два, три!

Полонені послушно наказ виконали, а сотник Троцький з товаришами наздогнав валку.

Якось наш роз'їзд переїздив через м. Жванець і побачив, що біля телефонної станції стоїть пристійний чорний лімузин. Поручник Любимів під'їхав до авта і питає, розуміється російською:

– Чиє це авто, товаришу?

– Комісара Попова, – пишно відповідає шофер.

– А де ж сам комісар Попов? – знову питає Любимів.

– Пішов у своїй справі на телефонну станцію.

– Голубчику, таж мені його і треба!

І Любимів швидко скочив з коня та приклав револьвера до голови шофера, наказавши йому вилізти з авта. Тоді гукнув на товаришів і, передавши їм шофера, побіг до дверей телефонної станції. Двері були зачинені, й на гуркіт ніхто не відзивався. Тоді Любимів наказав хлопцям перелізти через огорожу та оточити дім, а сам почав ламати двері. Це йому вдалося, і він ускочив до кімнати, але по комісарові й слід простиг, а в кімнаті істерично плакала закохана в комісара телефоністка.

Кармелюківці оглянули всі закутки і переконалися, що комісар дійсно зник. Тоді Любимів, у якого цей чекіст забив брата, блідий від злості, хотів потягнути дівчину нагаєм.

Кремезний Кузь схопив його за руку і сказав:

– Облиш, ми його ще піймаємо! Ходім!

Трофеєм Кармелюківців стало комісарське авто, яке й було прилучене до реманенту.

Одної днини до наших позицій під'їхало з білим прапором авто, в якому, крім шофера, сиділо двоє військовиків. Виявилося, що це парламентарі від штабу корпусу, частини якого, властиво їхні рештки, були розташовані за Дністром в околичних селах. То був начальник корпусу, капітан, і голова корпусного комітету, підстаршина. Вони заявили, що хочуть говорити з нашим командуванням. Як водилося, їм зав'язали хусткою очі й пішки повели до штабу. Тут їм довелося зачекати довший час, і нарешті їх привели в кімнату отамана. Переговори були короткі: отаман накричав на них і нагнав їм такого страху, що підстаршина навіть став навколішки і просив, щоб його пустили. Кінчилося тим, що отаман підтвердив послану ним до штабу корпусу вимогу – частини корпусу негайно демобілізувати, а солдатів розпустити по домівках, погрожуючи, що як не буде виконане, то всі взяті в полон вояки будуть віддані до наглого (негайного. – *Ред.*) суду. Авто було забране – парламентарі мусіли пішки вертатися до місця свого постою.

Мені припала нічна служба – перевірити ближчі до штабу вартові пости. В темряві до мене наблизилися троє наших козаків із застави, які вели двох людей. В одному з них я пізнав ксьондза – декана католицького кафедрального костьолу в Кам'янці, завжди елегантного прелата Шумана, другий був мені невідомий. Разом з ними і я увійшов до помешкання штабу, бо хотів довідатися, що буде далі.

Як було звичаєм у таких випадках, коли наш штаб відвідували чужі особи, біля дверей кімнати отамана стояли двоє вартових, а чужинців змушували якусь годину чекати. Я довідався, що цю пару захоплено, коли вони покрадьки пробиралися не битим шляхом, а бічними дорогами.

На питання, хто вони й куди йдуть поночі, вони не відповіли, тому їх затримано, а під час обшуку знайдено багато золотих речей та грошей. Затримані нервували, що видно було з їхніх рухів та блідих облич. Сотник Троцький підбадьорив їх словами:

– Не бійтеся, найбільше, що вам станеться, то це те, що ми повішаємо!

Нарешті вийшов Федь і наказав заарештованих увести до отамана. Полковник Ківерчук сидів за столом насуплений, а поруч з боку стола стояв Г. Степура. Ксьондз Шуман, як тільки побачив губерніального

комісара, кинувся до нього, схопив гарячково його руку обома своїми руками і белькотав:

– Пане комісаре, пане комісаре!

Сльози текли в нього по обличчю. Отаман здивовано дивився на цю сцену, а Г. Степура, теж заскочений несподіваною зустріччю, старався патера Шумана заспокоїти.

Виявилося, що ми маємо перед собою делегацію з м. Кам'янця. Супутник Шумана був власником маєтку в околицях Кам'янця. Вони оповіли, що большевицька влада наклала на кам'янецьке міське населення контрибуцію – один мільйон рублів – і погрожує: якщо вони не будуть до трьох днів внесені, то висадять у повітря сотні пудів вибухових речовин, складених для воєнних потреб у льохах міста.

Далі ксьондз Шуман заявив, що міська громада, базуючись на тому, що в Кам'янці знають про те, що губерніальний комісар перебуває недалечко разом з військом, послала його просити порятунку.

Г. Степура переглянувся з отаманом Ківерчуком, вони вийшли до сусідньої кімнати, а потім за якийсь час повернулися і отаман певним голосом сказав делегатам, що телеграфічно повідомить міську владу Кам'янця, щоб контрибуції не платили, а большевицьку владу – щоб вона до 24-х годин залишила місто, інакше всі вони будуть покарані на горло. Отаман додав, що завтра почнеться офензива і Кам'янець буде звільнений нашим військом, а в місті настановлена влади Української Народної Республіки.

Патер Шуман та його товариш у захопленні кинулися тиснути руки Г. Степурі та отаманові. Коли вони трохи заспокоїлися, ксьондз Шуман сказав урочистим голосом до Г. Степури:

– Пане комісаре! Я знаю, що ви провадите збірки старовини для історичного музею, що ви його заснували у Жванці. Я посідаю булаву з XVI – XVII століття, яку подарував один з наших польських королів українському гетьманові. Якщо операція буде щаслива і місто без ушкоджень позбавиться большевиків, то цю булаву я подарую вашому музею.

Г. Степура з усміхом запитав:

– Слово гонору, пане ксьондзе?

Той підтвердив.

Ніч кам'янецькі делегати провели з нами в одній з кімнат, де на підлозі була настелена солома для спання, і з цікавістю приглядалися, як ми готуємося до рейду на Кам'янець. Вони частували нас цигарками та навіть приспівували, коли хтось із Кармелюківців затягував українську пісню.

Того ж таки вечора отаман Ківерчук покликав сотенних і разом із прибулим до штабу поручником Миколаєнком обговорив і усталив план рейду. Після наради поручник Миколаєнко відразу ж від'їхав до Кам'янця, щоб там провести належну підготовку.

Другого дня на світанку першими виступили піші сотні: перша, якою командував я, і друга – сотника Сорокатого. Мені отаман наказав обсадити м. Жванець, перервати телеграфне і телефонне сполучення Хотина з Кам'янцем, зайняти розташовану для охорони мосту через Дністер гарматну частину, а всіх її вояків негайно відпустити додому, перебравши під нашу охорону міст та всі переправи. Сотник Сорокатий мусів посуватися по шосе через Жванець, Гаврилівці, Панівці та Янчин до передміських околиць Кам'янця і на Довжку та Жабинцях забезпечити західні комунікаційні шляхи.

Я мав по закінченні операцій у Жванці через кінного вістуна повідомити про це отамана, зачекати проїзду нашої кінноти і простувати по шосе для підсилення сотника Сорокатого, а потім разом з ним обсадити центральну частину міста (пошту, телеграф, будівлю губерніального комісаріату та міліції і Державного банку) й охороняти мости через р. Смотрич.

Отаманові Ківерчукові з двома сотнями кінноти припадало виконати вирішальне завдання: рейдом через Жванець, Гаврилівці, Островчани, Цибулівку і Мукшу обійти місто з північного сходу, щоб захопити залізничний дверець і прилеглі до нього воєнні склади, де, за нашими відомостями, зберігалися дуже небезпечні вибухові речовини, і скерувати відступ здеморалізованих частин кам'янецької залоги в напрямі по шосе Дунаївці – Ярмолинці – Проскурів.

Усі операції пощастило перевести дуже успішно: ревком і червоноармійські частини не виявили поважного спротиву, і як тільки затарахкотіли наші кулемети, вони в паніці тікали на Проскурів, а місто без будь-яких ушкоджень перейшло в наші руки, і на міській башті замайорів жовто-блакитний прапор.

Видатну допомогу при обсадженні північно-західної частини міста подав поручник Миколаєнко, який у змові з іншими старшинами-українцями та вояками кам'янецької залоги (пізніше вони приєдналися до куреня) вдарили на побольшевичені частини, що відступали, і викликали велику паніку, бо склалося враження, що місто оточене з усіх боків. Тому втікачам не вдалося з міста майже нічого вивезти чи організувати спротив.

Ще перед полуднем прибув до Кам'янця автом губерніальний комісар Г. Степура і почав урядувати у своєму показному, але досить спус-

тошеному від непроханих гостей палаці, а населення міста радісно висипало на вулиці, обмінюючись новинами.

Кіннота переслідувала побольшевичені частини, що в паніці відступали, не даючи їм змоги опам'ятатись. У сутичці біля Дунаївців отамана Ківерчука поранено, і з його призначення командування куренем перейняв поручник Миколаєнко, а коли в одному з боїв його теж поранено і він помер, то отаманом став сотник Троцький. Піші частини залишилися в касарнях м. Кам'янця і склали міську залогу, весь час поповнюючи свій склад добровольцями.

Мене, на бажання комісара Степури, відряджено в його розпорядження для організації його особистої охорони і заразом зв'язковим між військовою і цивільною владами. Ці обов'язки я виконував аж до гетьманського перевороту.

Після обсадження австрійським військом Поділля Кармелюківський курінь залишався в Кам'янці як чолова частина його залоги аж до призначення Г. Степури губерніальним комісаром Харківщини. Однією з умов переходу на нову посаду Г. Степура поставив переміщення куреня ім. Кармелюка до Харкова, що й було виконано, а я, не бажаючи розлучатися з рідним Поділлям, одержав дозвіл залишитися в Кам'янці, формально при штабі губерніального коменданта Поділля полковника Івашиненка, а в дійсності по-старому виконував обов'язки зв'язкового з губерніальною цивільною владою при губерніальному комісарові Дудичеві.

Ксьондз Шуман виконав обіцянку й одного дня прийшов на побачення з губерніальним комісаром, маючи в руках фіалкового кольору шовковий мішечок, з якого витяг і передав Г. Степурі гарної роботи, з візерунками, срібну булаву вагою понад 7 фунтів.

Як тільки [було] відновлене залізничне сполучення з Києвом, Г. Степура в моєму супроводі відбув службову подорож до столиці. Там ми відвідали різні центральні установи. При поверненні до Кам'янця я довідався, що Г. Степура домовлявся з військовим міністром [Олександром] Жуківським (теж подолянином і його товаришем по Подільській духовній семінарії), щоб основоположникам Кармелюківського куреня за бойові заслуги було додано до їхніх прізвищ додаток "Кармелюк", і що голова Центральної Ради проф. М.[ихайло] Грушевський теж на таке відзначення дав свою згоду.

– Отже, пане сотнику, – сміючись казав мені Г. Степура, – віднині ви вже прозиваєтесь Козловський-Кармелюк.

На це я відповів, що моєму приятелеві довговусому Муньові доведеться міняти своє прізвище, бо незручно буде йому називатися Сорокатий-Кармелюк.

Події пішли своїм шляхом, і їхній калейдоскоп щораз змінювався і тривав далі. У 1919 р. я проїздом на Кам'янець, в очікуванні поїзду, спинився в Проскурові й довідався, що комендантом Проскурова є мій колишній отаман полковник Ківерчук, але побачитися з ним доля не судила, бо напередодні нашої зустрічі вночі вибухнув проскурівський погром, а полковника Ківерчука заарештували свавільні частини отамана [Івана] Самусенка (це були не свавільні частини, а залога Проскурова під командуванням Івана Семесенка. – *Ред.*).

У 1921 р. я був інтернований поляками в складі Кулеметної дивізії в таборі Пйотркув і там здибався з полковником Троцьким, який у той час був командиром 2-ї ім. Кармалюка бригади Запорозької дивізії. Він мало змінився назовні, хіба виглядав солідніше у своєму поводженні. Дальша його доля мені невідома.

З Кармелюківців кам'янецької дати я ще спіткав у Баварії сотника Якова Зінченка. Мав теж відомості, що і мій приятель Федь ще живий, але про інших побратимів, де вони і що з ними сталося, відомостей не маю. Колишнього губерніального комісара Поділля і Харківщини Григорія Калістратовича Степуру, видатного громадського і культурного діяча Поділля та великого українського патріота, в 1939 р. схопили енкаведисти і замордували в Луцьку на Волині.

Олексій КОЗЛОВСЬКИЙ, майор

Козловський О. Кармелюківці (*фрагмент спогадів*) // За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського. – Торонто, 1964. – Збірник 10. – С. 210 – 219.

Турецька фортеця. Місто Кам'янець-Подільський. Поч. XX ст. Листівка. З оригіналу

Короткий нарис історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка

Кінець 1917 року був також кінцем життя великої Російської армії, а в особливості армії, стоявшої на Південно-Західнім фронті. Повна анархія, відсутність ладу та дисципліни і виборний початок привели до того, що найкращі полки уявляли собою купи мітингуючого люду. Особливо тяжке і загрожуюче становище було для старшин, яким були поставлені в обвинувачення всі хиби й безлад "царізму".

Назва "офіцер" зробилась не тільки ганебною, але й небезпечною для життя – з-за частих самосудів. В таких тяжких обставинах почалась наша національна боротьба з москалями.

Москалі зразу зрозуміли всю небезпеку, яка може вийти з божевільних, по їхньому [розумінню], витребеньків Українців для голодної, безхлібної Москви, істнуючої за рахунок грабуємих нею підлеглих націй, і тому уперто вели боротьбу проти національного руху.

Боротьба для Українців була дуже тяжкою, позаяк переважну кількість в частинах складали Москалі. Одною з перших частин Південно-Західного фронту вийшла побідницею в цій боротьбі 56-та піш. дивізія,

мавша переважну кількість Українців. Вона, в складі 3-х полків, оголосила себе Українською, виділивши в 4-й [полк] всіх москалів або й просто розпустивши їх по домах.

З великою радістю потяглось сюди все, що було дійсно свідомого, українського, особливо радо ішли старшини Українці з сусідніх частин 3-го Кавказького і II корпусів. Вони мріяли, що вже почалось здійснюватись те, за що вони готові були віддати життя, що віковічні сварки з Москвою будуть скоро скінчені, що молоде, але могутнє українське військо під рідним жовто-блакитним прапором пожене від себе чужинців, розіб'є тяжкії кайдани і визволить з неволі свій нарід. Але то були тілько мрії. Большовизм глибоко пустив своє коріння, яке дало свої парості і в Українських частинах.

Минувся перший захват, перша гарячка національного почуття, і почалась руїна в частях [Українських] також, як і в Російських. Замість комітетів з'явились полкові ради – виборний початок, – і закінчилось тим, що, поділивши майно, [колишнє вояцтво] стало товпами розбігатись по домівках. Тяжко було дивитись на це людям з дійсним національним почуттям. Тілько почалась будівля – і тут же зараз руйнація, але складати зброю не хотілось, треба було шукати виходу, і він знайшовся.

Найшлись старшини і козаки, свято віривші в справу визволення України. Вони зрозуміли, що розклавшііся російські полки не можна переробити в гарну частину, а треба створити нові частини, дійсно Українські, зі здоровим духом і твердою вірою в святе діло відбудування незалежної Української Держави. Таким чином, в початку грудня 1917-го року із добровольців старшин і козаків українців в с. Ісаківці Кам'янецького повіту заложилась дійсно українська частина, названа по пропозиції Губерніального комісара Поділля, відомого діяча п. [Григорія] Степури, який переховувався від больш.[евиків] в цій частині, 1-м гайдамацьким ім. от. Янка Кармелюка курінем.

З початку формування на чолі куріня став тимчасово (він був першим організатором. – *Ред.*) сотник [Юрій] Ківерчук, через два тижні його змінив сотн. Миколаєнко, а в початку січня 1918 р. командиром куріня був призначений сотник – теперішній полковник Троцький Ігор, к-р 3-ї Запорожської бригади, який закінчив формування і завдяки якому курінь добув собі невмирущу славу одної з найліпших бойових частин армії У.Н.Р., не раз відзначившись під його керуванням в боротьбі з ворогами України в 1917 – 18 – 19 та 20 роках.

Тяжке було життя в той час нової частини. Кармелюцький курінь хоч і складався з людей цілком бажавших добра Україні і охотно всту-

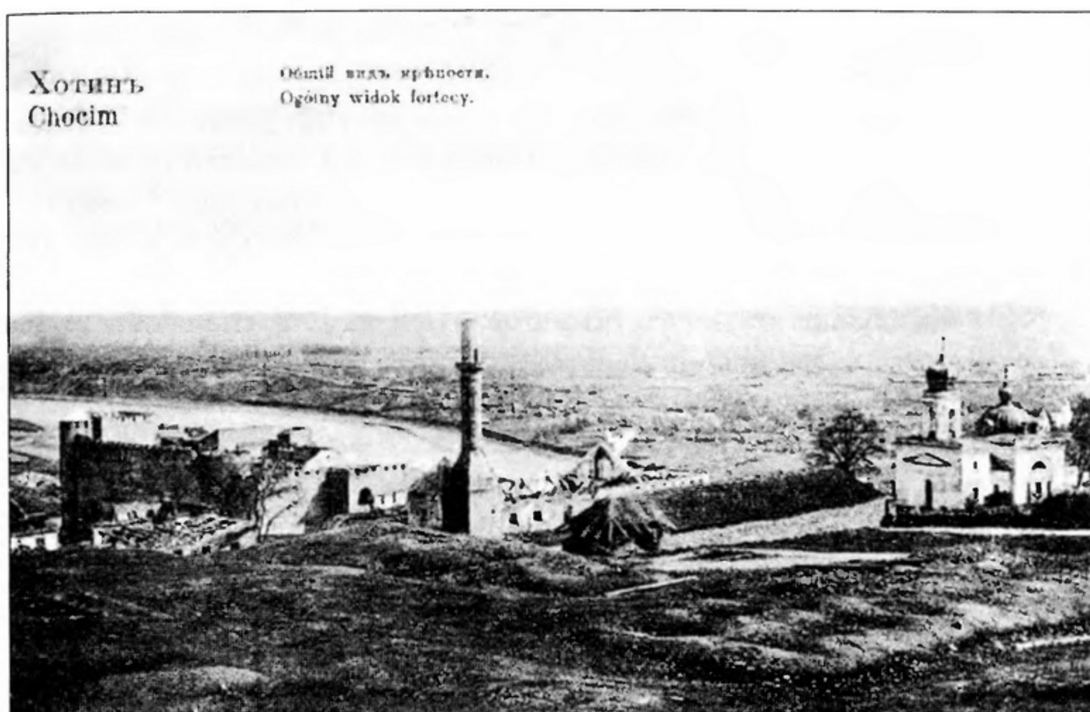
пивших в ряди бойців за її незалежність, але це був час загального розкладу, відсутності дисципліни; керувати такою частиною, а тим більше довести її до зміцнення і дисципліни, аби з нею можна було провадити бойову працю, установляти між населенням лад і спокій, а не розвал і руїну, міг тільки чоловік з великою силою волі і непохитною вірою в святе діло національного визволення. Треба було багато зусиль і такту, щоб заставити людей сліпо виконувати накази, довести їх до регулярного стану: перейти від руїни до будівлі. Таким енергійним організатором, твердим і улюбленим командиром лихих (хоробрих. – *Ред.*) гайдамаків і був полковник Троцький.

Село Ісаківці вибрано було містом для першої стоянки через те, що, прикриваясь річками Дністром і Збручем з двох боків і маючи гарну позицію з боку м. Жванця, воно уявляло собою якби природну твердиню, взять яку у смільчаків, рішивших оборонять її до смерти, було нелегко. Крім того, село Ісаківці безпосередньо прилягало до Австрії, яка в той час прихильно відносилась до Українців і на випадок критичного стану могла б узяти їх під своє покровительство.

З початку свого існування молода частина примушена була розпочати боротьбу з московськими частинами, відступавшими з фронту і роблячими безчинства серед населення, чим і перетягла на свій бік симпатії місцевого населення. Особливо уперту боротьбу прийшлось вести Кармелюкам з частинами II російського корпусу та 32-ї піш. дивізії, розташованих в м. Хотині, Жванці та околицях, які весь час являлися загрозою куріню. Безмірну хоробрість, витривалість і повне знання військового діла виявили Кармелюки в цій боротьбі. Невеликими відділами, під керуванням лихих (хоробрих. – *Ред.*) командирів носились Гайдамаки поміж ворогами, руйнуючи шляхи, забираючи транспорти, знищуючи невеликі відділи ворога, не раз розпорошували вони і досить значні по кількості отряди ворога, несподівано наскакуючи на їх; немало допомагало їм в цій праці прихильно ставившеся населення.

Дійшло до того, що одне ім'я Кармелюків наводило на ворога жах. Частини москалів були цілком деморалізовані; вони не мали певних відомостів про Гайдамаків і тому чекали їх в кожну годину і з усіх боків, що зовсім знесилювало їх. Дякуючи Кармелюцьким роз'їздам вони не могли тримати зв'язку з Кам'янцем, де знаходились головні російські установи.

Налякані большовики самі додавали собі ще більше жаху, вигадуючи всілякі чутки про жорстокість і кількість Гайдамаків, або, як вони звали, "Чортового гнізда". Врешті-решт деморалізація большовиків довела до того, що вони рішили скінчить боротьбу, визнавши себе побідженими, і,

Околиці м. Хотина. Поч. XX ст. Листівка. З оригіналу

щоб забезпечить себе від лихих (молодецьких. – *Ред.*) нападів Гайдамаків, надіслали до Кармелюків в кінці лютого 1918 р. свою делегацію.

Прибувші до с. Ісаківців большовицькі делегації, перша – від II корпусу, а через три години – від 32 піш. дивізії, були на самоходах, з білими прапорцями і складались із 4-х чол. кожна. Офіційно делегати не були прийняті Гайдамаками; у них відібрали самоходи, а самих пішки відправлено назад.

На другий день знов прибула делегація від тих же частин на чолі з командиром 32-ї піш. дивізії, але уже не на самоходах, а на конях. Цей раз вона була прийнята.

К-р куріня, щоб обдурить кацапів і показати їм в збільшеному виді свої сили, зробив так: поки делегацію спішену вели до штабу куріня, находившогося на кінці села над Збручем, назустріч делегатам виступали кінні ватаги Гайдамаків, які, проминувши їх, звертали в бокову вулицю і, хутко об'їхавши, виїжджали знов назустріч кацапам, уявляючи з себе нові і нові відділи. Це дійсно обдурило їх і значно збільшило в їх очах сили Кармелюків.

Делегатам поставлений був слідуючий ультиматум: "До 12 годин слідуючого дня всім частинам II корпусу та 32-ї див., розпустивши виборні комітети і залишивши все військове майно, розпочати рух з терену України".

Умови після недовгих суперечок були прийняті і підписані. На другий день невеликий отряд Кармелюків після 2-х годин наскочив на м. Жванець, відкіля ще не вспів виїхати штаб 32-ї піш. див., і за невиконання підписаних умов розігнав його, захвативши грошову скриньку з грішми, паперами та великою кількістю Юрієвських (Георгіївських. – *Ред.*) хрестів, золотих і срібних, а також безліч всякого військового майна.

В цей час большовицькі частини в безладді, як отара наляканих вовками овець, розпочали спішно відхід по дорозі на Кам'янець. Населення відносилось до їх скрізь дуже вороже, що збільшувало їх панічний настрій. Вони не розуміли або не хотіли розуміти, що їх гонить невелика кількість відважних патріотів, рішивших, хоч ціною свого життя, звільнити свою Батьківщину від наїзників.

По звільненню околиць м. Хотина і Жванця Кармелюцький курінь поставив собі за мету захопити серце Поділля – Кам'янець-Подільський – і встановити там Українську владу з Українськими діячами на чолі, яких багато тоді переховувалось в куріні (пан Степура, Красовський та инші).

Захоплення Кам'янця давало змогу закріпити в своїх руках владу на всьому Поділлі. Трудне було завдання, позаяк в самому місті і околицях стояло багато большовицького війська. Тут скупчились частини 3-го Кавказького і 21-го корпусів і багато инш. Але трудність не остановила Кармелюків; вони не боялись бою, а навпаки, рвались до його. В цей час курінь насчитував в своєму складі 120 відборних вояків на конях і невеликої кількости піхоти з кулеметами.

Крім того, була досягнута згода з Австрійцями, які обіцяли допомогу, і тілько вимагали, щоб перші рушили Українці. В початку квітня 1918 року вночі вирушили Кармелюки з с. Ісаківці і пішли в наступ на столицю Поділля. Для зв'язку з австрійцями було прислано 24 австрійських кінники.

Настрій був веселий і бадьорий, всі вірили в успіх і рвались в бій.

Ішли по великому шляху Жванець – Гаврилівці. За Гаврилівцями від куріня був відділений невеликий отряд, рушивший далі по великому шляху на Кам'янець з метою, коли розпочнеться бій під містом, зробити демонстрацію з боку Довжка, а головні сили звернули на с. Островчани, в якім стояли досить великі большовицькі загони.

Несподіванка для большовиків була така, що вони здались без бійки і самі знесли зброю в указане місце. Захвативши велику здобич, Кармелюки рушили далі через с. Цибулеву (тепер с. Цибулівка Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*) і вийшли на великий шлях

Китайгород – Кам'янець і укрито підійшли на 1,5 верстви від Кам'янця. Від захвачених по дорозі окремих москалів, а також від узятих в с. Островчанах полонених були одержані відомості, що ворог не жде ніякого наступу, що частини мітингують і вимагають від комісара відправки додому.

Рахуючи єдиним можливим способом захватить місто з такою малою силою, яка була в курінi, – несподіваний і бистрий наступ, – вирішено було атакувати місто в кіннім ладу. Австрійський офіцер, бувший для зв'язку, зауважував, що треба чекати підходу Австрійців, а кидатись з такою малою частиною в місто, повне ворога, хоч і дезорганізованого, це значить іти самим в його руки, але його не слухали.

По знаку к-ра курінь помалу став посовуватись до залізничної станції міста. Підійшовши незамітно зовсім близько, Кармелюки розвернулись в лаву і з криком "Слава!" вихором налетіли на місто. Розрахунок оказався дійсно вірним. У большовиків піднялась страшна паніка. Всі керували, а ніхто не слухав, стріляли куди попало і навіть одні у других. Несподіванка і страшне ім'я Кармелюків зробили своє діло. Залізнична станція з бувшими там 2000 озброєних большовиків, чекавших відправки, і величезні, примикавші до станції, склади військового майна і зброї були захоплені зразу. Потім були взяті стоявші на окраїні міста касарні, набиті большовиками, і сама околиця міста. Але як не були деморалізовані большовики, але зрозуміли, що сила у їх переважаюча, і почали відбиватись. Зав'язався бій сотні з тисячами.

В цей час відділ Гайдамаків, посланий по шляху Жванець – Кам'янець, почувши, що розпочався бій, в свою чергу лихо (відважно. – *Ред.*) налетів з боку пригороду Довжка і відкрив стрілянину. Не чекавши цього, большовики, думаючи, що вони обійдені з усіх боків, почали відходити в безнадії по шляху на Шатаву і по дорозі на с. Геленівку (тепер с. Оленівка Волочиського р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*), Боросківці (тепер с. Боришківці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*).

Кармелюки від станції кинулись на тих, що відходили на Геленівку, але були зустрінуті таким рушничним та кулеметним вогнем, що мусіли відійти, утративши убитими і раненими коней.

Ще двічі кидались Кармелюки на відступаючих, але обидва рази поверталась з втратами. Тоді була викочена на позицію одна з захвачених гармат і поставлена до бою, але стріляли тільки охотники, бо справжніх гарматників не було. Але хоч гарматний вогонь і не багато зробив пораження большовикам, але зробив своє діло з морального боку; вони рішили, що підійшли свіжі сили з гарматами, і тому кинулись тікати хто куди, переслідувані Кармелюками.

Місто Кам'янець було взяте. Пораження большовиків було повне; вони сотнями здавались в полон. Всього до залізничної станції було зведено до 8 тисяч полонених, 1 – 2 козаки привозили цілі сотні озброєних большовиків, де вони складали зброю. Всім полоненим було наказано негайно пішим порядком відправлятись по домах.

Несподіваний наступ Кармелюків на місто помішав зробити большовикам велике злочинство. Вони готовили до взриву великі огнесклади, де, крім снарядів, було багато балонів з отруюючими газами. При взриві міг постраждати не тільки Кам'янець, але і його околиці.

Большовицькі війська, частина зі зброєю, частина без зброї, відійшли від столиці Поділля. На чолі всього Поділля, як представник уряду У.Н.Р., став Губерніальний комісар п. Степура. Населення Кам'янця радісно вітало Кармелюків, і в подяку за спасення міста від взриву і московських гнобителів від усіх громадянських установ міста їм був піднесений прапор з надписом "Спасителям м. Кам'янця-Подільського від большовиків".

Відступивши, большовицькі частини не всі розійшлись; деякі залишились по селах, недалеко від Кам'янця. Не вспівшому відпочити куріню знову прийшлось розпочинати боротьбу.

Командир Кармелюків сотник Троцький рішив зовсім звільнити околиці від большовиків, щоб надалі об них не було і слуху. Одним з перших був обеззброєний і розігнаний Аккерманський полк, що стояв у 15 верствах від міста в с. Великі Армяни (тепер с. Великозалісся Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*).

Потім Кармелюки кинулись на м. Городок, де були скупчені частини рос. 108-ї дивізії під керуванням генерала фон Хеленса. Після бійки частини 108-ї див. були розігнані, а сам генерал фон Хеленс, ранений, із другими старшинами попав у полон і був привезений до Кам'янця.

В цей час дякуючи великому напливу охотників-Українців курінь з кожним днем поповнявся і уявляв собою досить грізну дисципліновану частину, а завдяки удачним боям в куріні скупчилося багато ріжного військового майна.

Після походу на Городок Кармелюки ходили ще на Ушицю, під Ямпіль, на Дунаївці, Балин та инші міста, розганяючи всюди большовиків і затверджуючи на місцях Українську владу. Тільки звірившись, що поблизу немає уже ворога, Кармелюки в повнім складі відійшли на відпочинок до Кам'янця.

Але й на цей раз не довго прийшлося відпочивати Кармелюкам в місті. В квітні одержаний був наказ Військового Міністра Ц.[ентральної] Р.[ади] п. [Олександра] Жуківського о розформуванні всіх істную-

Олександр Жуківський

чих окремих частин для переформування в нові. Кармелюцькому куріню наказано було в цілім складі влитися в намічавшийся для формування Прикордонний корпус, який повинен був стояти по Збручу; туди ж наказано було передати і все майно.

Козаки, які кров'ю своєю скріпили частину, яка звільнила від большовиків цілий край, і почувавші себе одною кріпкою, цілком дисциплінованою частиною, почувши про розформування, повісили голови і з журбою дивилися на свого к-ра, чекаючи що він зробить для захисту славного куріня.

Командир Кармелюків сот. Троцький затримав справу розформування, а сам вживав всі заходи, щоб схоронити цілком частину. На допомогу йому прийшли громадяни Кам'янця, дуже любивші курінь, а також пан Степура, місцеві установи і "Просвіта". Було розбуджено клопотання перед урядом, щоб 1-й Гайдамацький курінь ім. от. Янка Кармелюка, як частина міцна, дисциплінована і необхідна для У.Н.Р., залишався таким як є. Міністерство погодилось, і курінь зістався. Йому було наказано вирушити з Поділля на Київ і далі з підсовуючимися німецькими військами на Харків.

26 квітня 1918 року Кармелюцький курінь вступив в м. Харків.

В ясний сонячний день входили Кармелюки в Харків. Радісно вітало населення першу регулярну Українську частину, яку їм прийшлося бачити. Довго, гадюкою, тягнулась по вулицях Харкова кольона козаків в національному одязі, з червоними шликами на шапках, із національними прапорцями на списах. Кармелюки раділи не менше Харківчан, вступаючи у велике місто, яке лежало чуть не на кордоні Української землі, їм казалось, що боротьба уже закінчена і на Україні запанував лад і спокій.

Курінь поселився в касарнях Тамбовського полку, на Старомосковській вулиці. Наступали Великодні свята, але вони принесли Кармелюкам не радість, а горе.

В Києві німці зробили переворот, і влада по усій Україні перейшла в руки Гетьмана Павла Скоропадського (німці участі в перевороті не брали, вони зайняли позицію прихильного нейтралітету до Павла Скоропадського. – *Ред.*).

Сумно зустріли цю новину Гайдамаки, цілком бувші на стороні Центральної Ради. Всі, від старшини і до останнього козака, були обурені.

Павло Скоропадський, Гетьман України

На загальній нараді старших начальників, скликаних командиром куріня з приводу перевороту, внесено було безліч всяких пропозицій о тім, як бути. Одні радили залишить зброю і розійтись, другі – ударити на німців і т. инше, і в тім же дусі.

Але к-р куріня сотн. Троцький був иншого погляду. Він добре розумів, що десять тисяч німців, стоявших в Харкові і його околицях, не розбити курінем, а тілько даремно буде пролита кров людей, життя яких ще буде потрібне для України. Кинути з рук зброю і розпустити гарно сформовану частину дуже легко, а зібрати її дуже тяжко. На його думку, треба було вичікувати, а тим часом ввійти в зв'язок з инш. Українськими частинами Ц. Р. і в порозумінні з ними розходитись або готовитись до майбутнього виступу.

Дякуючи великому довіррю до свого командира, його думка була прийнята всіма, люди заспокоїлись, і життя пішло своїм чередом.

Тяжке це було життя для Кармелюків. Гетьманський уряд і німці дивились на них як на елементи небезпечні і шукали причіпок, щоб розформувати частину. Німці 2 рази заарештовували к-ра куріня, але, не маючи за що вчепитись, випускали. Гетьманські часописи не пропускали дня, щоб зачепить Кармелюків, роблячи на них ріжні наклепи. Курінь не одержував навіть грошових та инших засобів для життя і істнував тим, що привіз з собою і що здобув в бою.

Кармелюки все терпеливо переносили, працювали і вчились. Сотнику Троцькому багато треба було вживати зусиль і ізвертатись, щоб захистити частину, а вмісті з тим утримувати обурених цими нападами козаків від якого-небудь вибуху, який міг би зіпсувати всю працю і дати повід до розформування куріня.

Щоб зменшити сили куріня, його розділили на часті. Штаб, господарча частина і 2 піш. сотні з кулеметами для несення залогової служби були залишені в Харкові, а кінні сотні, решта піхоти і кулеметна ватага відправлені були на кордон для боротьби з большовиками. Но і розрізнені на часті Кармелюки приносили немало турбот Гетьманському уряду в Харкові. Вони уперто не хотіли скидати своїх червоних шликів, не склали присяги Гетьманові і жили мовби своїм окремим життям. Все це сходило Гайдамакам з рук більш через те, що вони уявляли одну дійсно військову бойову частину на всій Слобожанщині, яка була дуже

потрібна в неспокійній прикордонній полосі. Частини Гайдамаків часто перекидались з одного участку фронту на другий по лінії Білгород – Куп'янськ – Вовчанськ – Суджа, де німецькі часті стояли фронтом, а Кармелюки нападали на большовицькі отряди, що вешталися по нейтральній полосі, і відганяли їх від українського кордону. Це легко їм удавалось, бо вони мали 250 чол. добре озброєної кінноти, чого у німців зовсім не було на цім фронті.

Видатнішими бойовими подіями Кармелюків в цей період були бої під Мартинівкою, біля м. Суджі, де вони знищили великі ворожі загони, понесши і з свого боку немалі втрати, а також лихий (молодецький. – *Ред.*) наскок від Білгорода в напрямку на Корочу приніс їм немалу славу. В цей час к-р куріня сотн. Троцький, ділючи час між фронтом і Харковом, вів лихорадочну працю по установленню зв'язку з особами, готовившими переворот на Україні. Головними співробітниками в цій праці були підполковник [Лука] Писанюк, сотн. [Павло] Гарячий, сотн. [Володимир] Ридченко, сотн. Корж (прізвище перекреслено. – *Ред.*) і инш.

Загальне недовольство населення Гетьманським урядом і панами росло з кожним днем; а ще більше усилювалось дякуючи великій кількости карних загонів, які під назвою повітової Державної варти мордували нарід, вишукуючи всюди бунту і непокірливості, що, між иншим, давало їм немалі прибутки. Вже в кінці жовтня серед Кармелюків носились слухи про Велике повстання на Україні. Не раз як старшини, так і козаки звертались до свого к-ра, з тим щоб поінформував їх відносно чуток, але завжди одержували відповідь:

– Робіть своє діло, прийде час, тоді буде сказано, що треба робити.

Кармелюки вірили і чекали. В цей час дякуючи постійному навчанню і праці старшин курінь уявляв собою цілком регулярну військову частину, віддану ідеї Українського відродження.

10 листопада 1918 р. в м. Харкові у головного комісара Слобідських залізниць п. Славгородського відбулась нарада, на якій був приїхавший для цього к-р 2-го Запорожського полку п. [Петро] Болбачан, від 3-го Гайдамацького полку сотн. [Омелян] Волох, начальн. Залізничної охорони полк. Нельговський, к-р 1-го Гайдам. Кармелюцького куріня сотн. Троцький, п. [Митрофан] Попсуй-Шапка, п. [Сергій] Тимошенко – голови Національного союзу Харківщини та инш. На цій нараді конечно було вирішено пристати на бік повстанців проти Гетьманського уряду, але постановлено було чекати загального гасла отамана [Симона] Петлюри, який знаходився на Київщині.

Для того щоб в нужний мент курінь згрупувати весь в Харкові, сотн. Троцький віддав наказ частям куріня, стоявшим в м. Суджі, не-

Петро Болбочан

гайно прибути до Харкова, доложивши к-ру корпуса генералу [Олександрові] Лігнау, що люди дуже стомлені, обдерті й без відпочинку службу нести не можуть.

15 листопада опівдні разом прибули до Харкова Кармелюки, а вечером того ж числа прибув ешелонами 2-й Запорожський полк отам. Болбачана. Зв'язок між частинами був установлений, але що мало бути, держалось в великій таємниці.

Начальник залоги міста Харкова генерал Лігнау, якому тимчасово підлягали Кармелюки, а також і 2-й Запорожський полк, почував, що твориться щось непевне, але розібратись не міг. Особливо з недовіррям дивився він на Кармелюків і старався збутись їх скорійше з м. Харкова, щоб роз'єднати з Запорожцями.

17 листопада сотн. Троцький одержав наказ до вечора погрузитись в ешелони і, забравши штаб куріня і господарчу частину, вирушити в м. Вовчанськ, де на кордоні почали рух великі відділи большовиків.

Курінь був розташований на [вулиці] Змієвській в касарнях Оренбурського козачого полку. Для удобства ешелони повинні були підійти на північно-донецьку залізничну станцію, розположену чуть не рядом з касарнями. Сотн. Троцький вжив усі заходи, аби затягнути відход ешелонів, що йому і удалось, але врешті-решт ешелони підійшли і треба було грузитись. Почалась погрузка, но до вечера успіли погрузити тілько часть сіна і харчів, а на ніч погрузка зовсім була припинена під тим мотивом, що вночі дуже тяжко грузити коні.

Вночі був одержаний давно жданий Універсал отамана Петлюри, нищивший Гетьманську владу і об'являючий У.Н.Р. на чолі з Директорією. Але поки що цей Універсал був відомий тілько Національному союзу, отам. Болбачану, сотн. Троцькому і ще декільком особам. На другий день 18 листопада погрузка ешелонів продовжувалась. Тричі за день запитував штаб корпуса, чи вже виїхали, на що одержував відповідь:

– Грузяться.

В цей час зібрався Національний харківський союз на зібрання, куди прибув от. Болбачан і сотн. Троцький. Сотник Троцький настоював на тім, щоб цієї ж ночі обеззброїти Гетьманців, поки їм іще невідомий Універсал, а також вказував на те, що йому більше затримуватись неможливо і він примушений буде виконати наказ і вирушити на Вовчанськ. От. Болбачан настоював на тім, що треба почекати 2 – 3 дні, поки виявиться становище. А Кармелюкам радив грузиться так, як вони і грузяться.

Національний союз приєднався до пропозиції сотн. Троцького. Тоді згодився і Болбачан, і виступ був рішений. Голові національного союзу

п. Тимошенку доручено було остаточно ввійти в порозуміння з Німцями, щоб вони не втручались в нічні події. О шостій годині вечера штаб корпусу ще раз запитував сотн. Троцького, коли він виїде, і категорично було наказано не гаяти часу.

Командир Гайдамаків доніс:

– Виїжджаю вночі.

Настрій Гайдамаків, хоч і незнавших напевно, що їх чека, був нервовий, але бадьорий. Вони самі почували, що робиться щось велике, чого вони давно чекали. З наступом темноти сотн. Троцький наказав уже погрузившимся в ешелони Кармелюкам швидко розгрузитись, залишивши майно і харчі в ешелоні, і повернутись в касарні, що було виконано в безумовній тиші і спокою, а сам поїхав до отам. Болбачана, де остаточно був вирішений плян нічних подій.

Дякуючи знайомству з м. Харковом Кармелюки відіграли головну ролю в перевороті. В ніч на 18 листопада 1918 р., повернувшись до куріня, сотник Троцький зібрав старшин і ознайомив їх з Універсалом.

Курінь був поділений на окремі отряди, і командир кожного отримав від сотн. Троцького своє завдання. Даний був наказ построїть козаків, які чекали цього з нетерпеливістю і вистроїлись в одну мить. Тоді в короткій промові серед гробової тиші, без вогнів, командир куріня передав козакам о случившемся, поздоровив їх з тим, чого вони так довго чекали, побажав успіху в предстоячій нічній праці, що було зустрінуто тихим, але радісним гулом.

В цей час Кармелюки готові були биться одні з цілою Гетьманською армією. О 11 годині ночі 18 листопада 1918 р., маючи тісний зв'язок з 2-м Запорожським полком, розташованим на Павловській площі, де були поставлені й гармати дивізіону полковн. [Олекси] Алмазова, Кармелюцький курінь розпочав свою працю.

Тихо, без жодного пострілу були обеззброєні 4 гетьманських полки Харківської дивізії, розташовані в ріжних касарнях міста, кінна і піша варта. Зайнята була пошта, телеграфічно-електрична станція і инші установи та частини Гетьманського уряду. Гетьманські війська, захвачені зовсім несподівано, не мали змоги боронитися і здавали зброю – частина за частиною. Переворот був зроблений майже зовсім без бійки, за винятком декількох по недорозумінню ранених. В руки Кармелюків попала велика сила ріжного військового майна, коней і зброї. Полонених було так багато, що не було змоги їх збройно охороняти. Захоплений був також і командир 7-го Харківського корпусу генерал Лігнау.

Рано 19 листопада здійснилася мрія Кармелюків, якої вони так довго чекали.

В м. Харкові й околицях була об'явлена влада У.Н.Р. на чолі з Директорією і головним отаманом Симоном Петлюрою. Кармелюцький курінь та 2-й Запорожський полк стали залогою в м. Харкові, а командуючим військами Лівобережної України згідно директиви уряду був оголошений отаман Болбачан. З цього часу згідно наказу от. Болбачана Кармелюцький курінь був прилучений до Запорожського корпусу.

В Харкові царював лад і спокій, але не те робилось на повітах, через що недовго прийшлось Кармелюкам стояти в місті. Пани не могли погодитись з тим, що гетьманська влада перейшла до народнього уряду, а карні загони – з тим, що вже не можливо безнаказно грабувати села.

В м. Вовчанську повітовий староста Неклюдов, об'єднавши навколо себе всі гетьманські загони, а також повітові кінні і піші варти під керуванням князя Голіцина, об'явив гетьманську мобілізацію і мав на меті звільнити Харків від Республіканських військ. Населення Вовчанського повіту хоч і поставилось до цього ворожо, але нічого не могло зробити проти значної озброєної сили, а через те звернулось до отамана Болбачана за допомогою.

Сотнику Троцькому було наказано наступати на м. Вовчанськ. Для скорости руху залишено було піхоту і обоз в Харкові. Сотник Троцький з кіннотою, складавшоюся з 250 шабель, і кулеметною ватагою 24 листопада вирушив форсірованим маршем в наступ на Вовчанськ, радісно витаємий при проході через села населенням.

Підійшовши до великого фольварку бувшого російського міністра Колокольцева, розположеного в 12 верствах від Вовчанська, остановились на ночівку, щоб відпочити дуже стомленим людям і коням. Розташувавшись, командир куріня зібрав нараду старших начальників, але всі були так стомлені, що тільки і думали про відпочинок.

На ранок знеслись (зв'язались. – *Ред.*) з німцями, стоявшими на другім фольварку біля Вовчанська, а ті повідомили німецький гарнізон, стоявший у Вовчанську.

О третій годині був відданий наказ о наступі. Командир куріня так вірив в успіх, що віддав наказ к-ру 2-ї сотні сотн. Шманевському передати по дроту, єднавшому фольварок з містом, на центральну станцію Вовчанська, щоб по 5 годин вечера були приготовлені помешкання для старшини і козаків, а також харч і фураж.

До 5 години місто було цілком звільнене від гетьманців. Не дивлячись на втому і наступ вночі, Кармелюки не зупинились в місті, а кинулись переслідувати ворога. Неклюдовцям і в голову не приходило, що Кармелюки, зробивші переход від Харкова до Вовчанська за добу, не остановились на відпочинок. За це вони і були покарані.

О 11 годині ночі с. Білий Колодязь з боку цукроварні було атаковано Гайдамаками і Неклюдовський отряд був цілком знищений. На ранок валялись по вулицях села одні трупи, які обурене населення не хотіло ховати.

Весело на другий день повертались Кармелюки до Вовчанська, де були радісно зустрінуті населенням, легко зітхнувшими після безчинств Неклюдова. Зі знищенням неклюдівського отряду був зломлений останній опір гетьманців на Харківщині. Курінь Гайдамаків зостався в Вовчанську, і сотник Троцький прийнявся за установлення Республіканської влади. Був призначений комісар і комендант повіту сотн. Гаврюшенко, якому було наказано формувати повітову сотню, щоб було чим підтримувати лад на випадок уходу Кармелюків.

В Харкові 2-й Запорожський полк був розвернутий в дивізію – в полки Республіканський, Мазепинський, Наливайківський і Богунівський, крім того, до Харкова прибув 1-й Дорошенківський полк.

Здавалось, що все складається гарно, але положення відразу змінилося. Штаб от. Болбачана був затриманий [німцями] (от. Болбачан був на Полтавщині під домашнім арештом), а частинам корпусу було наказано відійти від Харкова не менше як за 20 верст. Усі частини рушили в бік Полтави, а піхота Кармелюцького куріня і всі озброєні люди виїхали до куріня в Вовчанськ, залишивши великий обоз і неозброєних людей в Харкові.

Становище Кармелюків було досить кепське, вони оставались одні, маючи між собою і инш. частинами У.Н.Р. м. Харків з німцями. Зв'язку з вищим Командуванням не було, а в цей час большовики почали посовуватись на Україну. Але Кармелюки не падали духом – вони вірили в своє велике діло і надіялись на вихід зі скрутного становища.

Сотн. Троцький рішив розпочати боротьбу з большовиками. В цей час до куріня прибула делегація від большовицького відділу товариша Співака, який посовувався на Вовчанськ з боку Великого Бурлука по залізниці. Делегати радили не лити "братерської крові" та приєднатись до них, трудяг, як вони казали, [бо] "ми б'ємось за одне і те ж".

Командир куріня відповів їм, що коли й прийняв їх, то тільки для того, щоб вони передали своїм товаришам, що він рахує їх не військом, а розбишаками, невідомо відкіля з'явившимися на терені України, і надалі буде балакати з ними тільки зброєю.

В додаток до цього 2 сотні Кармелюків під керуванням сотн. Маріна були відправлені з Вовчанська проти Співака по залізниці, але большовики зруйнували залізницю за Білим Колодязем, і отряду прийшлося стати на позиції в Білім Колодязі.

В цей час друга група большовиків, а іменно 1-й анархо-повстанческьий Катеринославський полк з чорним прапором зайняв Ржевсько-Павловський і Шебекинський цукроварні-заводи, лежавші в 12 верствах від Вовчанська, обеззброївши там частину німців і відібравши у них 2 гармати. Після цього німці, які стояли в Вовчанську, спішно погрузились і від'їхали до Харкова, оставивши Кармелюків одних.

Проти Шебекинського та Ржевсько-Павлівського заводів була вислана кіннота Кармелюків, але по несприятливим обставинам бій скінчився в нічию сторону, і кіннота повернулась до Вовчанська.

В цей час головне командування вже полагодило справу з німцями і частини українців повернулись до Харкова. Зв'язок зі штабом головного командування був налагоджений, але від цього Кармелюкам було не легше. Не дивлячись на донесення про склавшіся обставини і втому людей і вимоги допомоги сотн. Троцького, йому присилали подяку за працю і накази триматись далі. А від самого сотн. Троцького вимагали допомоги коменданти м. Білгорода і Вовчанська.

Боротьба посилювалася, і куріню чим раз становилося тяжче. Отряд, посланий з сотн. Маріним, під натиском переважних сил большовиків відійшов до Вовчанська. Большовики вживали всі заходи, щоб внести смуту через своїх елементів серед Кармелюків і настроїти козаків проти командира і старшин, але це їм не удавалось.

Поки приходилось боротись тільки проти прийшлих большовиків, тоді діло йшло успішно, але скоро до большовиків начало приєднуватись і населення, яке ще недавно вітало Кармелюків, а тепер повірило, що москалі дійсно несуть з собою "долю і волю", як вони казали.

Разом піднялося в тилу куріня ряд великих сел, як Тернова, Печеніги і др. В Печенігах була розбита каторжна тюрма і були випущені на волю розбишаки. Положення Кармелюків становилось критичним, а допомоги не було. Сотник Троцький рішив евакуіровати Вовчанськ. Повітовому коменданту сотн. Гаврюшенку було наказано забрати повітову скарбницю з 7 міліонами карб., тяжкий (тобто великий. – *Ред.*) обоз і відправитись на Харків по єдиному зоставшомуся вільному шляху. На прикриття було наказано взяти повітову сотню, а також один кулемет Кармелюцького куріня з 10 кінниками. Рішено було боронитись у Вовчанську, поки можливо, і донести про це в Харків.

Большовики ж продовжували наступ. Відділи Співака підійшли під саме місто і почали перестрілку з нашою піхотою, а з другого боку анархо-повстанческьий полк тіснив наші кінні відділи, вислані йому назустріч. В цей час прибув ад'ютант коменданта Гаврюшенка і доніс к-ру куріня, що

с. Салтове (тепер с. Верхній Салтів Вовчанського р-ну Харківської обл. – *Ред.*) і Рубіжна (тепер с. Рубіжне Вовчанського р-ну. – *Ред.*), через які лежав шлях на Харків, зайняті великими повстанчеськими відділами, зібравшимися тут з околишніх сіл. Комендант Гаврюшенко зі скарбницею захвачений і забитий: повітова сотня перейшла на бік повстанців, а тільки Кармелюки з кулеметами відбиваються, прикриваючи спізнившийся обоз, і відходять на Вовчанськ.

Положення було крайне критичне: єдиний шлях відходу був відрізаний, а з усіх боків на Вовчанськ насовувався ворог. Але командир куріня зрозумів, що йому треба робити.

Невеликими частинами був знятий курінь з позиції на окраїну м. Вовчанська, відкіля рішено було ударити на повстанців з метою пробитись на Харків.

Невесело відходили Кармелюки з кров'ю добутого міста; сумно випроводжало Гайдамаків і населення, не чекавше нічого доброго від большовиків.

Швидко посувалась кольона на с. Рубіжну, прикриваючись кіннотою, піхота була посаджена на підводи, їхала попереду, а за нею тягнувся обоз. З наступом темноти підійшли Кармелюки до села Рубіжної. Повстанці зовсім не чекали їх; вони рахували все уже своєю добичею. Піхота зайняла ісходне положення перед селом, а кінна сотня під керуванням сотника Гарячого була послана в обход села.

Почалась нічна атака. Піхота гуртками, щоб не розгубитись, ввірвалась в село і з криками "Слава!" зараз же погнала захвачених неждано повстанців, а появившася кіннота заставила їх в паніці втікати на другий бік села, но там уже послана в обход села кінна сотня без пощади рубала втікачів.

Кармелюки жорстоко помстились за вбивство коменданта сотника Гаврюшенка і декого з своїх товаришів. Пораження больш.[овиків] було повне, і шлях на Харків був вільний.

На кухнях цукроварні Кармелюки знайшли готову вечерю, яку варили собі повстанці. Їх було, по відомостям служивих на цукроварні, до 700 чол. Зібрані вони були з ріжних сіл з метою відрізати шлях Петлюрівцям і забрати у них майно.

Захвачену у коменданта скарбницю повстанці ще не розбили, а в паніці не зуміли вивезти, і вона знов дісталась в руки кому і належала.

По вказівках служащих на цукроварні було знайдено тіло мученичеські забитого коменданта Гаврюшенка, обезображене і кинуте на смітник большовиками, яке і було взяте, щоб похоронити з пошаною.

Після вечері в Рубіжній, не дивлячись на втому і велику заверюху, сотник Троцький наказав відходити далі, бо він не хотів більше ніяких несподіванок, а також боявся за великий обоз з майном, вивезений із Вовчанська.

На другий день курінь остановився в с. Непокрита (тепер с. Шестакове Вовчанського р-ну. – *Ред.*) і став на позицію фронтом на Рубіжну – Салтове.

Була сувора зима з великими сніжними заносами.

Кармелюки зовсім стомились безперевними бійками, походами і несенням позиційної служби, а допомоги не було.

Бачачи такий тяжкий стан частини, а також те, що справа та зліва не було ніяких инших частин, сотник Троцький рішив було відійти під самий Харків в с. Данилівку, і вже було вирушив, але по дорозі, боячись, що слідом за ним підійдуть і большовики, передумав і став на позиції лівіше с. Непокрита, а відтіля перейшов в с. Веселе, о чім і доніс в Харків. Зі штабу армії був одержаний наказ триматися уперто на зайнятій позиції і сповіщали, що з Харкова уже вирушили на фронт полки Дорошенківський, Республіканський і инш. в напрямку на Козачу Лопань, а на підмогу змореним Кармелюкам висилається Харківський старшинський отряд, який цілком буде підлягати командиру Гайдамацького куріня.

Старшинський отряд по прибутті був поставлений в селі Непокрита. Обоз куріня був відправлений до м. Харків. Крім майна, вивезеного із м. Вовчанськ, в Харків було відправлено до 300 голов рогатого скоту.

Між тим большовики, зайнявши Вовчанськ, посувались далі, з'єднались з повстанцями і зайняли позицію по лінії сіл Тернова – Салтове.

Наступивша велика хуртовина на цілий тиждень припинила військові події. Але позиція оставалась позицією. Несучи польову службу, Кармелюки відморожували ноги та инші часті тіла, простужувались і хоріли і від утоми звалювались з ніг.

Для того щоб добитись зміни або допомоги, к-р куріня сам поїхав у Харків. Був у штабі армії, бачився з отам. Болбачаном, але все-таки хоч усі й згоджувались, що частина стомлена, але зміни не могли дати, і тільки всього на всього була послана Кармелюкам батарея кінно-горного дивізіону полк. Алмазова та передана була щира подяка за молодецьку службу. Отриманий був наказ знов зайняти Вовчанськ.

Прибуття к-ра куріня з гарматами трохи звеселило курінь: стояти вже всім надоїло, і вістка о наступі на Вовчанськ прийшлась всім по душі. Козаки ще через те бажали наступу на Вовчанськ, бо від втікачів

з Вовчанська довідались, що зоставшимся в шпиталі козакам були повідрубувані голови, і вони горіли помстою.

Розпочався наступ на с. Тернову, де стояли головні сили большовиків, і на Салтове. На Салтове наступав старшинський отряд з с. Непокрита з приданою (тут і далі: долученою. – *Ред.*) йому півсотнею кінноти Кармелюків, а на Тернову – весь курінь.

Бій тягнувся уперто цілий день, но дякуючи великій кількості ворога і переважності гармат та розтягнутості фронту бій скінчився ні на чий бік і обидві сторони вечером відійшли на старі позиції.

На другий день старшинський отряд самовільно знявся з позиції і пішов в Харків, а тілько з дороги доніс сотнику Троцькому, що він дуже стомлений і потребує відпочинку. Кармелюки остались знов одні, обложені ворогом.

В цей час були одержані відомості, що діла Лівої групи кепські і що вона відходить від Козачої Лопані. Не маючи зв'язку ні з ким, курінь відійшов до села Циркуни, [що] на великому шляху на Харків, і, зайнявши позицію, закріпився, прикриваючи Харків.

Ліворуч стояв на далекім розстоянні Республіканський курінь, а праворуч не було нікого. Сюди підійшла до Кармелюків старшинська Українська сотня під керуванням полк. Калашникова. А бої між передовими кінними отрядами з кожним днем становились все більше і більше [запеклими].

1 січня 1919 року був загублений зв'язок зліва, й установити його не вдалось.

Із Харкова був отриманий короткий наказ по дроту відходити до ст. Люботин, але сотн. Троцький не довіряв наказу, переданому по дроту якимсь невідомим старшиною і чекав письменного наказу. Крім того, як він, так і весь курінь і на думці не мав, що Харків буде кинутий без бою. Але на другий день під вечір було одержано повідомлення, що частини зліва відійшли на Люботин, а Харків зайняли большовицькі відділи. Курінь же знаходився за 15 верст від Харкова, і шлях відходу лежав тілько через Харків.

По головному шляху неможливо було відходити, бо там уже чекали застави. Сотн. Троцький рішив звернути і ввійти в місто глухою дорогою.

Цей відворот дійсно показав, чого стоїли Кармелюки і що вони могли винести.

Звернувши з головного шляху, без дорог, по пройнявшомуся водою глибокому снігу від наступившої відлиги, тягнувся курінь, маючи при собі обоз, кулеметні вози і гармати. Особливо мішали руху гармати, які

перекидались на косогорах, попадаючи в канави і грузнувши в снігу так, що коні ставали і приходилось витягать на руках піхоти.

К-ром куріня приказано було з передків перекласти снаряди на підводи, розгрузивши підводи від майна прямо на сніг. Дехто радив кинути гармати, щоб скоріше йти і за темноти перейти місто. Але сотн. Троцький рішив що б не стало вивезти гармати або залишитись і самому з ними. Кармелюки не можуть кинути гармат, бо це буде великий сором для куріня.

8 верст, які треба було пройти, звернувши з головного шляху, ішли 9 годин і тілько на розсвіті ввійшли в місто через предмістя Павлівку та Іванівку, відкіля нас зовсім не ждали і прийняли за своїх – за один із відділів червоного козачества, бувшого у большовиків і носившого червоні шлики. Йшовші на заводи робітники пробували вітати їх як давно жданних гостей-товаришів. Але, не дивлячись на все це, Кармелюки були неспокійні, вони знали, що тілько тоді, як перейдуть залізничний міст і займуть Холодну гору, вони відкриють собі шлях на Люботин.

Вулицями йшли мовчки, стараючись не звертати на себе уваги, але напруженість була страшенна. Та це й цілком зрозуміло, бо гуляти по місту, зайнятому ворогом, серед білого дня було не дуже приємно. 1 – 2 кулемети пустити в діло на тісній вулиці по зімкнутій кольоні, і від кольони зостанеться груда трупів – кінських і людських.

Нарешті міст був пройдений. Холодна гора була благополучно зайнята, позаяк большовики зовсім не чекали Кармелюків з цього боку і тут навіть не було застави.

Легко зітхнули змучені люди по виході на вільний шлях. Обстрілявши на прощання станцію і місто гарматним вогнем з Холодної гори, що наробило немало паніки серед большовиків, курінь рушив на Люботин, де і знайшов штаб армії, який був дуже здивований тим, що Кармелюки вийшли цілими, навіть не кинувши гармат.

Знесилені тяжкими переходами Кармелюки не успіли відпочити, як на ранок другого дня отримали наказ погрузитись в ешелони і відправитись на ст. Мерчик на допомогу Республіканському полку.

Підтягнувшись на станцію, курінь чекав цілу добу ешелону, а коли його подали, то їхати було вже пізно – Республіканський полк залишив станцію Мерчик під сильним натиском ворога, кинувши ешелони і гармати. Большовицькі відділи посовувались на ст. Огульці з метою перерізати шлях відступу частинам, стоявшим на Люботині.

Кармелюкам було наказано негайно зайняти ст. Огульці і роз'їзд Майський і всіма силами тримати ці пункти до відходу частин з Люботина.

До ранку зазначені пункти були зайняті, а на другий день часті з Люботина під натиском ворога відійшли і пройшли за Огульці в напрямку на Полтаву.

Кармелюки були зоставлені на Огульцях, до них було придано 1-й курінь Мазепинського полку під. кер. Лец-Отаманіва і 1-й курінь Наливайківців під керув. сотн. [Миколи] Пирогова, а також бронепотяг "Стрілець". Завдання було старе – всякою ціною тримати зайняті пункти.

З Полтави прибув під керуванням п.[ана] Шемета і 1-й Республіканський курінь на зміну бувшим на Огульцях частинам, але людей в ньому було дуже мало, і полк був відозваний назад.

Сотн. Троцький з приданими до нього частями простояв іще 4 дні на ст. Огульці. Отаман Болбачан сам приїжджав на Огульці, обдивлявся частини і дякував за працю. В день його приїзду Кармелюки захопили ремонтну валку, вислану большовиками для налагодження попсованої колії, з робітниками і охорону. На 5-й день стоянки на Огульцях був одержаний наказ полк. Селіванського, тимчасово керувавшого Запорожським корпусом, відійти на ст. Водяну і зайняти позицію.

Господарча частина куріня разом з прибувшим поповненням, з повітів Зіньківського та Хорольського з Полтавщини, під керуванням сотн. Анисімова ще 8-го січня 1919 р. прибула в Полтавщину походним порядком і стояла на відпочинку в Крутім Березі.

12 січня к-р куріня сотн. Троцький прибув з фронту по ділах до штабу армії в Полтаву і наказав мающійся при обозі піхоті, до 45 – 50 багнетів, і кінноті, до 30 шабель, з 2 кулеметами, під керуванням підполковника Писанюка і старшин сотника Маріна, сотн. Жиденка, хорунж. Богданіва-Гайдуківа, Грігорьева і Снятинського, відправитись на позицію.

13 січня отряд вибув з Полтави на ст. Божкове, а курінь з наказу командуючого арм.[ії] відійшов до Полтави на відпочинок.

Прибувший до ст. Божкове отряд Кармелюків став на позицію по шляху з Харкова на Полтаву і тілько при загальнім відвороті всіх частин до Полтави був погружений в ешелони 1-ї Запорож. див. для охорони штабу, а кіннота відійшла походним порядком.

Кармелюцький курінь, прибувший в Полтаву на відпочинок, простояв тілько 2 дні. В ніч на 16 січня сотн. Троцький одержав наказ персонально від отам. Болбачана вирушати з курінем на ст. Кобиляки (правильно: Кобеляки. – *Ред.*), яку, по одержаним відомостям, зайняли великі відділи місцевих большовиків, загрожуючи тилу армії, а також відрізуючи шлях відходу на Кременчук. Наказано було взяти станцію і тримати її за всяку ціну до відходу армії, який передбачався, позаяк большовики переважними силами вели енергійний наступ.

На станції ніяких військ не оказалось, але, по відомостям від залізничників, переходив якийсь військовий відділ в напрямку на місто Кобиляки, лежаще в 12 верствах від станції.

Курінь залишився на ст. Кобиляки, що було донесено в штаб армії.

22 січня вночі прибув на ст.[анцію] штаб 1-ї Запорож. див., а на другий день були отримані відомості, що місцеві большовики, зібравшись кількістю до 300 ч., стали залогою в м. Кобиляки і загрожують нашим транспортам, відходившим по грунтовому шляху від Полтави.

Командиру Кармелюцького куріня було наказано зайняти м. Кобиляки і знищити ворога.

В ніч на 24 січня курінь розпочав наступ на місто і на розсвіті зайняв місто, позаяк большовики зовсім не сподівались наступу і не мали навіть застав.

Значний опір дала кулеметна сотня, розташована у волості, і піхота, розташована в місцевім клюбі, але, енергійно обстріляні нашими кулеметами, вони почали в паніці розбігатись, залишивши в руках Кармелюків 4 кулемети "Максіми" з двуколками і кіньми, а також багато ріжного майна.

Кіннота атакувала кінний больш. відділ і захватила до 40 коней з сідлами. Від захвачених полонених довідались, що в місті був розташований відділ в 600 ч.[оловік] під керуванням товариша П'ятенка.

На ранок місто було зайняте, і Кармелюки розташувались в місті, де оказались великі склади харчів і одягу, що і було евакуіровано в ешелони.

На другий день сотн. Троцький був визваний до штабу дивізії на станцію, де на нараді командирів окремих частин замісник комдива інформував відносно склавшоїся ситуації, а іменно командир 3-го Гайдамацького полку Волох самовольно знявся з позиції і від'їхав з полком до Кременчука, де заарештував к-ра Запорож. корпуса от. Болбачана, і замість його на чолі корпуса став сам Волох.

Сумно було командирам, але кругом облягав ворог і роздумувати довго не було часу, кинути фронт в такий мент було б великим злочинством перед Батьківщиною. Крім того, всі вірили, що Волох за свої події буде покараний в свій час урядом.

На 3-тю ніч перебування Кармелюків в м. Кобиляки большовики, зібравшись вечером навколо міста і будучи добре знайомими з місцевістю, о 11-й годині ввірвались з ріжних боків в місто, відкрили рушничний та кулеметний вогонь і примусили курінь розбитись на маленькі відділи і боковими вулицями вийти з міста. При відході був залишений один кулемет, убито декілька козаків і 6 взято до полону. Кармелюки

Омелян Волох

зібрались на шляху, який вів на станцію, і стали на позицію. На другий день большовики весь день вели рушничний і кулеметний вогонь по нашій позиції, стараючись збити з позицій, але це їм не удалось.

30 січня прибув на допомогу Кармелюкам курінь Дорошенківського полку, а на другий день підійшла партизанська сотня [Петра] Дяченка (тепер Чорний полк) з 2 гарматами Алмазовців. В цей же день большовики повели енергійний наступ, але були збиті нашою контратакою не тільки з позиції, а навіть вигнані з міста, і місто знову було зайнято Кармелюками. Але стояти в місті довго не прийшлось. З Полтави насовувались на м. Кобиляки 5-й та 8-й совітські полки, до яких приєднався і отряд П'ятенка.

Зі штабу див. було повідомлено с.[отника] Троцького, що штаб від'їжджає на Кременчук, а Кармелюцький курінь повинні змінити частини 12-ї див., після чого йому доганяти дивізію. На станцію хоч і прибув 35-й Кременч.[уцький] полк 12-ї дивізії, але зміняти і не думав, а вечером вислані роз'їзди донесли, що штаб 12-ї див., а також 35-й полк відбули на ст. Ганнівку, захопивши й ешелони Кармелюцького куріня.

К-р куріня побачив, що йому одному не удасться стримати наступу 2-х совітських полків, віддав наказ відійти на ст. Ганнівку, де і погрузився з курінем в стоявший там ешелон.

2 лютого від'їхав до ст. Кременчук.

При загальному відвороті з Лівобережжа Запорожського корпусу Кармелюцький курінь відходить від Кременчука на Єлісавет – Бірзулу (нині відповідно Кіровоград і Котовськ. – *Ред.*). Має по дорозі бої під Крюковом і Єлісаветом.

15 лютого 1919 року штаб куріня з піхотою і кулем. ватагою прибув на ст. Вапнярку, куди потім підійшла і кіннота куріня в кількості 180 шабель, висаджена ще на ст. Користівка, і до Вапнярки йшла походним порядком.

На Вапнярці курінь стояв на відпочинку до 26 лютого. Всю увагу було звернуто на приведення в порядок одягу, зброї і обозу. Командир куріня посилав по власному почину на села старшин для заклику охотників на службу У.Н.Р.

Охотників прибуло до куріня до 100 чол.[овік].

26 лютого куріню було наказано перейти до штабу дивізії в м. Умань, де 1-й Гайдамацький курінь був переформований в 2-й Запорожський полк ім. от. Кармелюка і ввійшов в склад 1-ї Запорожської дивізії.

Олекса Алмазів

Склад полку був в цей час приблизно таким: 4 піших сотні по 80 – 110 чол., 2 кінних сотні в 180 шабель, 2 кінногорних гармати, захвачених при відвороті із Кременчука, кулеметна сотня із 8 бойових і 6 резервних кулеметів "Максіми", обоз I порядку при полку і [обоз] II порядку в ешелоні; в ешелоні також були залишені молоді козаки з мобілізованого поповнення, з яких потім склався 2-й курінь полку. Полком керував сотн. Троцький, помішники його – сотн. Совз-Правда і сотн. Писанюк, Господар куріня поручн. Анисимів. Командир 1-го куріня сотн. Семенців, командири кінних сотень сотн. Гарячий і сотн. Ридченко, ком. кулеметної сотні сот. Тищенко і гарматної чоти пор. Барановський.

Після невеликого відпочинку в Умані полк вирушив по великому шляху з Умані на Тальне назустріч наступавшим в цім напрямку на Умань большовикам.

4 березня полк зайняв позицію в с. Легедзине Уманського повіту, вславши кінноту вперед в с. Тальянки, а обоз і резерв поставив в селі Доброводи. Захищаючи головний шлях Тальне – Умань, полк мав цілком відкритими свої крила. Зліва хоч і був зв'язок з частинами, але вони стояли по залізниці за 18 верст від Легедзиного, а справа зовсім нікого не було. Розтягнутість фронту, а також весняна розпутиця дуже затрудняли несення служби.

7 березня наші роз'їзди здибали велику кольону ворожої піхоти і кінноти, яка йшла по шляху з м. Тальне на Умань. Кіннота зав'язала бій і заставила ворога розвернутись в бойовий лад, але, стомлена розвідкою і несенням польової служби, не витримала наступу ворожої піхоти і начала відходить до с. Легедзине, де була прикрита нашою піхотою. Для прикриття правого крила із Доброводи була визвана резервна сотня і поставлена на фольварку правіше с. Легедзине.

Большовики зайнявши с. Тальянки, почали накоплятья на висоту між сс. Тальянки – Легедзине, де і були зостановлені нашою піхотою. Зав'язалась стрілянина і продовжувалась до темряви. На ніч на позиції було зоставлено 2 сотні, дві – в резерві на кінці села, а кіннота відійшла до гармат.

Користуючись темрявою, а ще більш прихильністю місцевого населення, большовики під проводом місцевого провідника незамітно пройшли до самого села, очутившись в тилу нашої 2-ї сотні.

Зав'язався упертий нічний бій – 2-га сотня була оточена і частина перебита і переранена, були взяті цілком до полону вмісті з лицарськи бившімся к-ром сотні хор. Янсоном, який був звірські замордований на другий день; від сотні втекло (залишилось. – *Ред.*) тілько 2 козаки.

Також геройськи билась і 3-тя сотня. Але переважні сили большовиків заставили полк відходити до с. Доброводи. В бою під Легедзиним полк потеряв до 200 чол.; з них частина була перебита і ранена, а частина попала до полону. Захоплені були большовиками і 2 кулемети, біля який була перебита прислуга.

8 лютого (правильно: березня. – *Ред.*) полк зайняв позицію в с. Доброводи, куди повинен був підійти на допомогу вирушивший з Умані Богунівський полк. Для загального керування загоном до Добровод прибув полк. [Михайло] Крат, помішник к-ра 2-ї Запорож. див.

Большовики зранку повели енергійний наступ. Богунівський полк не вспів ще підійти, і тому Кармелюцький полк примушений був відійти і зайняв позицію впереді села Гереженівки, куди підійшов і Богунівський полк з 1-ю польовою гарматою, яка була передана до Кармелюцького полку – за браком гарматної прислуги.

На ніч на позиції став Богунівський полк, а Кармелюцький відійшов в село.

9 березня большовики збили з позиції отряд і примусили його відходити на Умань. Місто було залишено, і к-р Карм.[елюків] одержав наказ відійти від Умані до с. Паланки.

10 березня Запорожці під натиском ворога почали відворот від Умані – Христинівки і Кармелюцький полк відступав з с. Паланки через с. Росошу, Стражгород, м. Теплик до с. Карабелівки, де і становиться на позиції; через декілька днів, згідно наказу командуючого 2-ї Запорож. див., до якої полк був тимчасово приданий, переходить в місто Теплик.

Під час стоянки Кармелюцького полку в Теплику командир Запорож. корпусу Волох зібрав на нараду командирів окремих частин, поінформував, що уряд У.Н.Р. не існує, і тут же оголосив свій універсал, об'являючий на Україні Радянську владу на чолі з Запорожським кор-

Михайло Крат. 1920 р.

пусом – цебто з Волохом. Цей універсал примусив підписати командирів, бувших на нараді.

Тілько командири Кармелюцького і Богунівського полку не були на нараді і не підписували ганебного універсалу.

Після одержання універсалу Волоха к-р Кармелюцького полку зібрав старшин і оголосив їм універс., але старшини поставились вороже, також поставилось [вороже] до універсалу і козацтво, віривше старшинам. "Ми, – казало козацтво, – весь час бились против большовиків і не хочемо бути самими большовиками. Волох написав універсал, нехай сам і виконує його, а ми визнаємо на Україні тілько один уряд на чолі з Отаманом Петлюрою і віримо, що він нас не покине". Об цім було доложено командуючему 2-ї Запорожськ. дивізією полк. [Вікторові] Осмоловському. Потім виявилось, що всі Запорожці вороже поставились до універсалу, крім 3-го Гайдамацького полку.

В цей час, по дуже невдалому пляну Волоха, намічався загальний наступ на большовиків. З метою захопити курсувавші по залізниці большовицькі бронепотяги на ст. Христинівку повинен був наступати Мазепинський полк, а також кіннота Кармелюцького полку під керуванням сотника Ридченка.

Кармелюцька кіннота йшла авангардом і раптом була атакована ворогом; розвернувши лаву і зробивши маневр, зуміла зайняти положення, загрожуючи правому крилу ворога, і цим вона зостановила большовиків і дала можливість розвернутись Мазепинському полку. Бій був дуже нерівний; у большовиків були переважні сили, і тому Мазепинці примушені були відійти, прикриваючись кіннотою, до м. Теплик.

Таку ж невдачу понесли і инші запорожські частини.

Кармелюцькому полку наказано к-м 2-ї [Запорозької] див. відправитись до 1-ї [Запорозької] див. через м. Тростянець в с. Давидове, де він і з'єднався з 1-ю див. Далі так перейшов в с. Кирнасівку, де після 3-хдневної стоянки отримав наказ відходити на с. Капустяни і далі на

Олександр Загродський

Поділля, прикриваючи 1-шу дивізію і держачись верст на 15 в хвості.

В Капустянах, при проході Кармелюків, уже стояв Звенигородський полк і примкнувша до нього частина Петлюрівського полку, сюди ж направились і частини 3-го Гайдамацького полку.

Кармелюки прийшли в Капустяни вночі, а на ранок Звенигородці, цілком підтримувавші авантюру Волоха, зібрали мітинг і прислали до Кармелюків агітаторів з метою умовити приєднатись до них. Кармелюки не згодились. Тоді Звенигородці при допомозі під'їхавшого Гайдамацького полку рішили обеззброїть їх.

Командир Карм. полку, не бажаючи вв'язуватись в бій з своїми і маючи завдання прикривати відход дивізії, рішив продовжувати рух.

Не дивлячись на всі заходи Звенигородців, якими були поставлені бекети, полк зумів вийти з села і, відбиваясь та прикриваючись кінното́ю, майже без втрат відійшов. Тільки декілька підвід з цукром та провадившими його козаками удалось захопити Звенигородцям.

Пробиваючись поміж постів, к-р Кармелюцького полку з ординарцями захватив був до полону к-ра куріня Петлюрівців, але він по дорозі втік, але і був поранений при втіканні (1-й піший полк ім. Симона Петлюри, не бажаючи воювати з більшовиками, відмовив у послуху керівництву УНР. – *Ред.*).

Полк через с. Савинці відійшов в м. Ободівку. Слідом за Кармелюками посовувались Волохівці і зупинились в с. Савинки, звідтіля знов прислали делегатів з листом, в якім умовляли не лити братерської крові і приєднатись до них. Але сотн. Троцький уже одержав наказ вирушити в м. Чечельник: делегатам же не було дано ніякої відповіді, і вони відправились до своїх. Тільки прикривавші відход кінні дозори, зустрівшись з делегатами, дали їм відповідь нагаями.

В м. Чечельнику на цукроварні от. Загродський зібрав нараду к-рів полків; на нараду прибули і к-ри полків 2-ї Запорож. див., а також нач. штабу підп.[олковник] Крат. На нараді було вирішено Волоха як зрадника і передавшогося на бік большовиків більше не рахувати к-ром корпуса, а до призначення урядом нового к-ра пропоновано було вступити до керування корпусом отаману Загродському.

Матвій Григор'єв. 1919 р.

Із Чечельника полки продовжували відворот на Бірзулу через Балту. Під Балтою Кармелюки, прикривавші відход 1-ї див., мали бій (совмістно з частинами 2-ї див.) з совітськими повстанцями Дячишина, кінчивши повним розгромом повстанців, які, порубані кіннотою, валялись по дорозі протягом 8 верст.

З Балти Кармелюцький полк переходить на ст. Борщі, де стоїть 2 доби, маючи стосунки з ворожою кіннотою. Постачання полку в цей час знаходилось в ешелоні на ст. Ковбасна за Слобідкою і, не маючи паротяга, підвергалось риску бути захваченим відділами повстанців, оперувавших в тій місцевості.

З Борщів був посланий паротяг з прикриттям під кер. сотн. Ридченка, який і вивіз ешелони на ст. Бірзулу. Для захисту [міста] Бірзули Кармелюцький полк рядом з Богданівським був поставлений по залізниці, але большовики, маючи переважну кількість бронепотягів, за браком набоїв у нас, примусили відійти на ст. Бірзулу, де Кармелюцький полк був погружен – піхота і гармати – в ешелони і від'їхав на станцію Роздільна, а решта – кулеметна сотня, обоз І порядку під керув. сотника Жиденка і кіннота – відійшла походним порядком на Тираспіль.

На станції Роздільна в ніч на 15 квітня відділи [Матвія] Григорьєва, а іменно 1-й Повстанческий імені Тараса Шевченка полк повів нежданно наступ і чуть було не захопив станцію з стоявшими там ешелонами і штабами див.

Кармелюцький полк, бувший в ешелонах, швидко був вигружений і вмісті з приєднавшоюся до нього кіннотою [Петра] Сікорського перейшов в контратаку. Удар був вірний (своєчасний. – *Ред.*), і большовики начали спішно відходити, залишивши зброю і багато полонених в руках Кармелюків.

Перед вечором прийшов на ст. Роздільну от. Волох з курінем Гайдамаків Холодного Яру і почав віддавати ріжні накази частинам, стоявшим на станції. Керуваший 1-ю див. замість уїхавшого от. Загродського полк. [Іван] Литвиненко зауважив Волоху, що після його універсалу Запорожці не будуть виконувати [його] наказу. Коли і після цього Волох все-таки робив розпорядження і виставляв на ст. варту із Гайдамаків, то с.[отник] Троцький з наказу комдива висадив свою піхоту і загнав Гайдамаків, а також Волоха до ешелону і чекав розпорядження зааре-

Іван Литвиненко

штувати Волоха як зрадника, але такого наказу, на великий жаль, не послідувало, що дало можливість Волоху ще й другий раз зрадити в Любарі.

Підійшовші большовицькі сили заставили Запорожців залишити Роздільну.

Кармелюцький полк зайняв позицію під с. Івано-Богословське, маючи праворуч Дорошенківський полк, а ліворуч Богданівський.

18 квітня великі сили большовиків повели наступ по всьому фронту.

Зліва були збиті частини 2-ї Запорож. див., а потім і Богданівці, що примусило і Кармелюків після 5-годинної бійки відходити.

З наступом ночі полк став по залізниці на 2-й версті від Тирасполя, прикриваючи ешелони, не успівші відійти, так як залізниця була загружена ешелонами до самого Румунського кордону.

На другий день большовики повели енергійний наступ з метою захватити ешелони. З рази відбивали запорожці большовицькі атаки, але під вечер примушені були відходить до Тирасполя, а щоб не дісталися большовикам в руки ешелони з майном, то їх запалили. Сумна була картина відступу, палаючі ешелони надавали невимовного жалю, зате взриви від рушничних та гарматних набоїв не дали большовикам навіть наблизитись до ешелонів.

Кармелюцький полк зайняв позицію за одну верству впереді м. Тирасполя, зліва були Гайдамаки (курінь [Юрія] Виноградова), а справа Дорошенківці. Всю ніч чекали атаки Тирасполя (на Тираспіль. – *Ред.*), а тому лежали всі в лаві. На ранок большовики зробили наскок понад Дністром. Кармелюки відійшли вмісті з другими частинами на лінію залізничної станції і далі, потиснуті ворогом, відійшли на поле, що між м. Тирасполем і с. Парканами. Зав'язався упертий бій. Запорожці хоч і дуже були стомлені, але не хотіли без бою лишати рідний терен і тричі переходили в контратаку на м. Тирасполь, але весь час несли великі потері і вертались на ще зранку зайняті позиції.

Ворог, маючи значну перевагу, вживав всіх заходів, аби захопити до полону, позаяк він не знав, що в разі неустойки (якщо не витримають атак. – *Ред.*) Українці відійдуть за Дністер.

Бій продовжувався до 4-ї години дня, і коли большовики підвезли на самоходах багато гармат і почали обстрілювати наші лави картеччу, Українська армія не витримала і почала в пішому порядку відход за Дністер на терен Румунії.

Ще декілька ешелонів не вспіли перейти через міст і стояли перед с. Паркани. Їх було запалено, щоб не дістались до ворожих рук. Згоріло два ешелони дуже багаті – санітарний і Дорошенківського полку, мавші майна на міліони.

Біля 6-ї години [вечора] 20 квітня 1919 р. Кармелюцький полк перейшов через Дністер на терен Румунії, куди переправлялись усі війська У.Н.Р., після чого був взірваний залізничний міст через Дністер французами, стоявшими в Бендерській фортеці. Цього ж дня Кармелюки погрузились в ешелони на ст. Бендери, де стояла господарча частина полку, і вночі відбули з Бендер через Румунію в Галичину.

Тяжкі дні прийшлось пережити Кармелюкам та і взагалі Запорожцям при переході через Румунію. К-р полку с.[отник] Троцький, стомлений останніми бійками, [ще й] тяжко захорів на черевний тиф.

Настрій був дуже подавлений. Недостаток продуктів харчових і фуражу для коней, відсутність Румунських грошей, невідома майбутність і Румунські патрулі кругом вагонів морально пригноблювали і заставляли вішати голови лихих (завзятих. – *Ред.*) Запорожців.

Сумно пройшли Великодні Свята в ешелонах на чужині, під конвоєм, і, певно, довго не забудуть учасники переходу цих великих (тут невеселих. – *Ред.*) днів. До цього всього почались епідемії плямистого та поворотного тифу. Багато залишилось Кармелюків – як старшин, так і козаків – в Румунських шпиталях.

Коменданти Румунських станцій, користуючись ментом, старались як можна більше пограбувати частини. Забирали зброю, складену в запломбованих вагонах, і инше військове майно. При маневрах відчипляли вагони і потім навмисно "забували" їх причепити. Забирали вагони з лучшими кіньми. Нічого не могли зробити бідолашні вояки на чужині, – дивились і мусіли терпіти. Особливо ограбований був Кармелюцький полк при перегрузці з широкої колії на вузьку. Були забрані луччі коні, майже всі сідла, обмундировка, цукор і багато инш. майна.

3 травня 1919 року полк прибув до Галичини в м. Заліщики, відкіля через два дні відправлений був через Тернопіль в Радзивилів (тепер м. Радивилів Рівненської обл. – *Ред.*), де одержав зброю. По одержанню зброї полк був відправлений на ст. Рудню-Почаївську, де був вигружений із ешелонів і відправився в м. Вишнівець, де був розташований штаб 1-ї Запорож. див. Так скінчився 1-й тяжкий період для полку, за-

Володимир Сальський

лишивши на чужині до 200 чол. хорими і навіть все військове майно. Але ще зістався у нього один великий скарб – славне назвисько бойової частини, здобуте в кривавій боротьбі за визволення рідного краю.

За час стоянки в м. Вишневець командир полку с. Троцький, уже оправившийся від тифу (що вже одужав. – *Ред.*), вживав усіх заходів, аби привести частину до походного бойового стану. Недоставало дечого багато, а особливо бракувало коней. Але неустанними клопотами через неділю частина була готова до походу. В цей час к-р полку був визваний в штаб корпусу, куди також визвані були всі командири Запорож.[ців], а також прибув і от. Волох з метою вступити в командування 1-ю Запорож. див.

На нараді к-ри полків прикро висловлювались проти Волоха як зрадника, і він примушений був виїхати ні з чим. На цій же нараді ознайомлено було командирів частин з наказом о переформуванні Запорож. корпусу в Запорож. групу, командиром якої був призначений отаман [Володимир] Сальський. Склад групи склався замість 2-х дивізій з 3-х (вже не з двох дивізій, а з трьох. – *Ред.*), для чого були виділені від 1-ї див. Кармелюцький полк, а від 2-ї [Запорозької дивізії] – Богунівський. Дивізії отримали назву 6-ї, 7-ї та 8-ї, а Кармелюцький курінь получив назву 23-й Запорожський ім. от. Кармелюка полк 8-ї Запорожської дивізії. Пізніше до 8 див., крім Богунівського полка, прилучений був полк ім. гетьм. [Петра] Сагайдачного, склавшогося із Чорноморського і Слобідського полків. Так склалася 8-ма Запорожська дивізія, яка протягом хоч і не дуже довгого свого істнування здобула собі славне бойове ім'я і назвіско регулярної частини.

З м. Вишнівець полк вирушив на ст. Броди, де стояв штаб 8-ї Запорож. див.

З Бродів вирушив ешелонами на ст. Радзивилів до шт.[абу] армії і там одержав завдання наступати на м. Кременець, зайняте большовиками, вмісті з Богунівським полком, одним із полків 2-ї див. і полком Січових Стрільців, яких большовики вигнали із Кременця.

Кармелюки вигрузились на ст. Рудня-Почаївська і розпочали наступ на Кременець. Першими підійшли до Кременця Кармелюки, і сотн.

Троцький, не ждучи підходу других полків, розпочав наступ; зав'язалась перестрілка і продовжувалась до ночі, на ніч обидві сторони оставались на своїх позиціях.

На ранок Кармелюки знов повели наступ, уже вмісті з підійшовшим полком Січових Стрільців. Большовики не витримали наступу. Кармелюки з Січовиками захопили місто, де большовики кинули багато майна, а також захватили кулемети і полонених. Ворог відійшов до м. Катербург (тепер с. Катеринівка Кременецького р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*). В цей час поляки, розбивши галицько-українські частини, захватили ст. Радзивилів і Броди, примусили наші частини залишити ешелони і походним порядком відходити з Волині на Поділля.

З Кременця Кармелюцький полк наступає на Катербург, де без жадних потер витісняє ворога і далі [йде] на с. Матвіївці, де ворог оказує упорство.

Спочатку Кармелюки вмісті з кінним отрядом Павловського захватили с. Матвіївці, вибивши ворога, де захопили полонених, а також убитий був к-р ворожого ескадрону. В Матвіївцях остановились на ніч.

На другий день большовики повели наступ переважними силами разом з боку сс. Гриньківців, Рідкодуб і Загайців (тепер с. Великі Загайці Шумського р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*); після упертого бою Кармелюки відійшли на 3 версти від Матвіївців і, з'єднавшись з Богунівським полком, перейшли в контр-атаку, розбили ворога, захватили ворожі кулемети і полонених, потерявши з свого боку 4 чол. убит.[ими] і декілько раненими.

Большовики відійшли на Ямпіль, куди розпочали наступ Партизани Павловського. На другий день полк переходить в Загірці і далі в Паньківці, де по власній ініціятиві к-ра полк вв'язується в бій, який вели партизани Павловського.

Не дивлячись на великий дощ і розпутицю, полк веде енергійний наступ, захвачує станцію, але в цей час Партизани відходять, не повідомивши Кармелюків, які, не видержавши удару цілком сосредоточеному на них, відійшли до с. Загірці.

Вночі від полк. Павловського було одержано повідомлення, що згідно наказу по дивізії на другий день о 6-й годині ранку після 2-х гарматних стрілів повинен розпочати наступ на Ямпіль. Причому правіше Кармелюків повинен наступати в обхід міста Богунівський полк.

В зазначений час Кармелюки розпочали по гарматним стрілам наступ і захватили вчорашнє положення, но справа не підійшов зовсім Богунівський полк, а Партизани відійшли, не витримавши гарматного

вогню ворога. Весь удар большовиків був направлений знову на Кармелюків, які відійшли, маючи ранених.

Через дві години Партизани вирушили на м. Святець. По зміні Чорноморським полком Кармелюки вирушили слідом за Партизанами на м. Святець, де відпочивши, продовжували марш на Поділля через Теофіополь, Колки, Корчівку і далі через сс. Моньки, Чернелівку, Писарівку в Котюржинці.

На ранок згідно оперативного наказу полк вирушив через м. Миколіїв, с. Черепівку, де і зайняв позицію, маючи праворуч Богданівський полк за р. Буг і ліворуч в Череповій – Богунівський.

9 червня 7-та Запорож. див. вела наступ на м. Проскурів (тепер м. Хмельницький. – *Ред.*), але, збита ворогом, відійшла до м. Миколаєва.

10-го, на ранок, Кармелюки одержали наказ наступати на м. Проскурів з боку Заріччя. З боку Гречан і Шарівочки (тепер с. Шарівка Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*) наступала 6-та див.

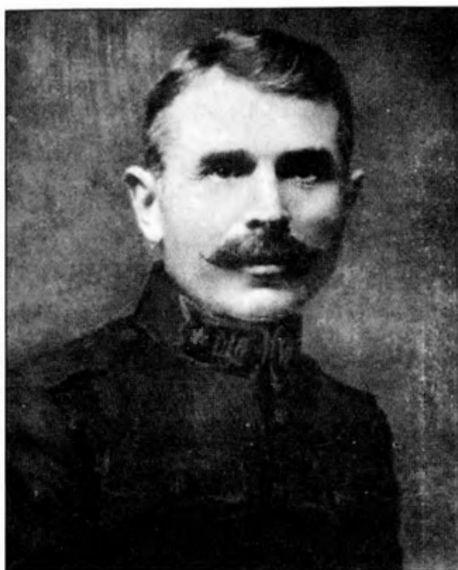
Кармелюки 10 червня розпочали наступ через Осташки, Іваньківці, а з боку Гречан насовувалась лава 6-ї див. Ворог спішно відступив на Старокостянтинів. О 11 годині ранку Кармелюки ввійшли в м. Проскурів і розташувались на предмісті Заріччя.

11 червня прибув до дивізії новий нач. див. полковник [Гаврило] Базильський (нині генер.-хорунж.), заслуживший любов і довірря серед частин дивізії за час свого керування, а також создавший молодій дивізії славу бойової частини.

13 червня по наказу полк виступав вмісті з другими полками дивізії на с. Русанівку через сс. Стуфчинці, Бахматівці, Пирогівці. Під сс. Голоскове, Русанівка совмісно з Богунівським полком мав упертий бій з большовиками, який тягнувся цілий день і ніч; тілько на ранок Кармелюки допомогли Богунам захватити Голоскове, а самі розташувались в Русанівці.

Із Русанівки полк переходить в м. Меджибіж, а потім вмісті з дивізією вирушає під Старокостянтинів. Старокостянтинів був зайнятий Таращанською больш. див. (1-м, 2-м, 3-м Богунівським і 24-м Ніжинським полками), яка мала легкі і тяжкі гармати, а по залізниці до Красилова підсували 2 бронепотяги (один із них – знамен.[итий] “Київський комуніст”).

Згідно наказу ком. див. наступ повинен був проведений таким чином. Партизанський кінний отряд Павловського повинен був наступати з боку Григорівки на предмістя Заслунське, Богунівський полк після демонстрації повинен був зайняти предмістя Сторіки, де була цукро-

Гаврило Базильський

варня, і загрожувати з крила. Головний удар повинен був зробити Кармелюцький полк, переправившись через р. Случ на предмістя Новини.

Вечором полк зайняв с. Красносілку, а на розсвіті нежданно для ворога перейшов р. Случ і зайняв позицію по горбах перед предмістям Новини, чекаючи підходу останніх частин дивізії. Не дивлячись на скритність підходу, Кармелюки були замічені ворогом, який відкрив убийственний вогонь із рушниць і кулеметів; а потім вийшов з станції ворожий бронепотяг і почав з крила обстрілювати нашу позицію з тяжких гармат.

Завдяки гарматному вогню Богунівський полк зайняв свої позиції тільки після півдня (по 12-й годині. – *Ред.*). Не дивлячись на переважні сили і вогонь ворога, Кармелюки під вечір збили ворога і зайняли околицю предмістя Новини. З наступом темноти був одержаний наказ із штабу групи відійти до с. Свинна (тепер с. Червоне Полонського р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*), де стояв штаб дивізії, а також, як резерв, формируючийся полк ім. гетьм. Сагайдачного.

Не з охотою відходили Кармелюки з добутих позицій, але треба було відходити. Вночі прибули змучені Кармелюки до штабу дивізії, де розташувались на відпочинок.

На ранок був одержаний наказ із штабу групи знову вести наступ на Старокостянтинів. Приходилось з бою вдруге брать те, що вже було відбито від ворога і добровільно [йому] віддане.

Бажаючи як можна скритніше підійти близче до ворога, полк на розсвіті зайняв знову вчорашні горби, але на цей раз положення погіршало. Бувший з нашого правого крила ліс зайняла, видко ще з вечора, ворожа кіннота: бронепотяги теж не спали і засипали нашу лаву снарядами, а також часто обстрілювали цукроварню, де стояв Богунівський полк.

Сотн. Троцький бачив, що, тільки взявши ініціативу в свої руки, можна мати успіх, і тому повів наступ [одночасно] на предмістя і на ліс, де була ворожа кіннота. На допомогу підійшло 2 сотні Богунівського полку. Але сили большовиків були багато більші і тому вони збили нашу лаву, яка, змішавшись, почала майже безпорядочний відход. Положення складалось дуже небезпечне. В цей мент кулемет, знаходившийся при

штабі полку, зайнявши вигідну позицію, почав наносити наступавшим большовицьким лавам пораження, прикрив відходившу піхоту і дав можливість к-ру 2-го куріня сотн. [Олександрові] Болдиреву привести в порядок нашу лаву, яка відбила ворожий натиск і перейшла сама в наступ, вибила ворога із предмістя, а також кінноту із лісу, захвативши багато полонених, 6 кулеметів і до 30 коней з сідлами.

Цілу ніч продовжувалась перестрілка, багато було потерь з нашого боку, а з ворожого ще більше. Большовики засіли в місті і уперто відбивались.

На ранок ворог поставив кулемети на соборній дзвіниці і не давав змоги показуватись одиночним людям. Наші гармати почали обстрілювати місто. Один снаряд случайно попав у собор і запалив його. Большовики ушли з соборної дзвіниці і почали відходити з міста, запаливши ріжні склади з військовим майном.

Підбадьорені успіхом Кармелюки з удвоєнною енергією кинулись на місто. Зліва наступав також Богунівський полк. В цей час був одержаний знову наказ відходити до с. Свинна, бо ворог загрожував м. Проскурову. З великим жалем зоставляли завзяті вояки уже захоплене місто. Кармелюки в цім бою понесли великі потері убитими і раненими.

Прибувши в с. Свинна, полк вмісті з дивізією перейшов в с. Пашутинці і став на дневку. Після одноденного відпочинку дивізія по наказу розпочала наступ на м. Красилів. На допомогу дивізії підійшли 2-й і 9-й залізничні полки, а також автопанцерник "Отаман Коновалець". Совмістно з Другим залізничним полком Кармелюки захватили Слобідку-Красилівську, але ворог перейшов в контр-наступ, особливо на участку Залізничного полку, який, залишивши свої кулемети з двоколками, начав в паніці відступати. Кармелюки захватили кинуті двоколки з кулеметами і спокійно відійшли у с. Западинці.

Уперті бої під Западинцями, де не раз доходило до рукопашних схваток, ще раз доказали, що Кармелюки уміють боронити рідний край.

Під натиском ворога вся Запорожська група відходить, залишивши м. Проскурів, в район мм. Зіньківці – Солобківці. 8-ма Запорожська див. зібралась цілком в м. Зіньківцях. Тут розійшлись чутки, що 6-та та 7-ма див. ідуть в запілля ворога на Жмеринку помимо наказу к-ра групи, в якому було наказано стати по лінії Зіньківці – Солобківці і для захисту Кам'янця.

Командир групи писав, що коли наказ не буде виконаний, то він не зостанеться більше к-ром групи. К-р 8-ї див. полк.[овник] Базильський зібрав командирів полків на нараду. Після інформацій командир див. пропонував усім висловити свою думку, зауваживши, що коли нака-

зи по групі і полкам не будуть виконані, то він відкажеться керувати див.

Всі командири висловились за те, що відбиватись (відколюватись. – *Ред.*) від останніх [6-ї і 7-ї] дивізій неможливо, бо це згубить [8-му] дивізію, яка зістанеться одна перед багато сильнішим ворогом. Командир Кармелюків сотник Троцький заявив, що він рахує своїм обов'язком виконати наказ і тому вирушить з полком туди, куди йому буде наказано вирушати.

На цім нарада скінчилась. Кармелюцький полк згідно наказу вирушив в м. Солобківці, виславши вперед кінноту. Вночі полк прибув в Солобківці, а на другий день вирушив по шосе на м. Ярмолинці, вже зайняте большовиками. В цей же день прибули із Зінківців і останні частини 8-ї дивізії, а узнавши це, 7-ма та 6-та див. теж повернули на захист Кам'янця.

В цей період Кармелюки ще раз доказали свою дисциплінованість і те, що вони вірять своїм начальникам, бо при виході із Зіньківців серед козаків появились агітатори, прислані від 3-го Гайдамацького полку, які умовляли не слухати "чорносотенного начальства" і приєднатись до них, бо вони, безумовно, підуть тільки на Жмеринку.

На слідуючий день Кармелюцький полк повів наступ на Ярмолинці. В зав'язавшийся бій втягнута була вся дивізія, але переважні сили ворога, особливо бронепотяги, наносивші нам немало втрат, заставили відійти на висоту, що перед Новим Селом і Соколівкою.

Три тижні стояли на Ярмолинських позиціях. Становище було надзвичайно тяжке. Полуроздягнені люди і днювали й ночували в полі, бо ворог не дрімав і кожний день переходив в наступ, хоч і безуспішно. Почувався недостаток харчів, особливо хліба і солі. Хліба зовсім не підвозили по два і три дні, купити в селах було дуже трудно, гаряча їжа підвозилась кожний день з м'ясом, але зовсім без солі, що зовсім знесилювало вояків. За цей час до 50% вибуло із ладу по хворості. Це все переносили з геройчним терпінням, непохитна віра в перемогу не погасала ні на хвильку в грудях завзятих Кармелюків. "Найбільше всього нас турбує, – казали козаки, – це брак набоїв, добудемо набої, добудемо і перемогу над ворогом".

Перемога таки була здобута. При допомозі підійшовших галицьких військ справа Запорожці розбили на Ярмолинських позиціях Таращанську большовицьку див., яка спішно почала відходити до Проскурова і далі.

30 липня Кармалюки по дорозі з Ярмолинець через с. Рубіжну вступили в м. Проскурів разом з другими Запорож. полками.

В перших числах серпня Кармалюцький полк розпочав марш з Проскурова на Київ. Протягом місяця полк переходить до Києва, маючи по дорозі багато сутичок з утікаючим ворогом і удачні бої під м. Миньківці, Липовець і ст. Довжок, де було захоплено до 300 чол. полонених больш. Одеського полку, багато рушниць і кулеметів.

В час цього походу полк, вмісті з перемогами над ворогом, росте кількістю, зміцнюється в дисципліні, як і вся дивізія, яка під умілим керуванням лицаря полк. Базильського приймає облик регулярної дисциплінованої частини.

31 серпня 1919 року полк досяг лінію с. Мишоловки, що за 4 верстви від Києва, і о 11-й годині вступає в м. Київ через предмістя Деміївку.

Приймав участь в церемоніялі вмісті з другими полками У.Н.Р. від ст. (тобто вокзалу. – *Ред.*) до Хрещатика, радісно вітаємий населенням, яке обсипало війська квітами. Але велике свято для Українців скінчилось сумно. Відділи Доброармії генерала [Миколи] Бредова, які по інформаціям відносились до нас дружескі, нежданно і зрадливо відкрили кулеметний вогонь по кольоні, йшовшій церемоніялом по Хрещатику, а також і по населенню, вітавшому Українців (в оману військо ввів Головний отаман Симон Петлюра, який забороняв воювати з денікінцями, помилково вважаючи, що може з ними домовитися спільно виступити проти більшовиків. – *Ред.*).

Паніка сталась неописуєма, але Кармелюки скоро оправились і приняли бойовий порядок. Назустріч ворогу була послана кінна сотня, яку на Думській площі обстріляно кулеметним вогнем, і вони потеряли раненими і убитими 2 козаків і 11 коней. Часті, бравші участь в церемоніялі, були виведені на Деміївку, а на прикриття і до вияснення положення був зоставлений на Васильківській вул. Кармелюцький полк.

По наказу ком. див. були визвані до полку 6 кул.[еметів], стоявші на Мишоловці при обозі, але вони по дорозі були перехвачені на Деміївці добровольцями.

Опівночі був одержаний запізнений наказ об відході на Деміївку, але оказалось, що майже весь город був зайнятий ворогом, який обеззброював частину за частиною галичан. До Кармелюків приїхали на самоході Бредовські офіцери і пропонували здати зброю, але це було з обуренням відкинуто – як старш.[иною], так і козаками; і оці офіцери від'їхали, загрожуючи тим, що уже виходу нема: волею або неволею, а зброю прийдеться здати. Тоді сотн. Болдирев, керуючий за відсутністю с.[отника] Троцького полком, по пропозиції сотн. Жиденка почав відход з полком глухими вулицями, і йому удалось вивести полк зі зброєю із міста до розсвіту на іподром, що проти Поста-Волинського. Відпочинувши

в с. Жулянах, полк вирушив в с. Мишоловку, де приєднався до дивізії.

Всього в Києві було потеряно 40 чол. полоненими, 6 кулем. і 18 коней.

1 вересня 1919 року начинається загальний відворот армії У.Н.Р. від Києва. Кармелюцький полк без жадних бойових сутичок відходить через Васильків, Хвастів, Кожанку, Паволоч на с. Сокольче, де полк має бійку з відходившими большов. (Одеська група) і захоплює багато полонених.

Симон Петлюра

З с. Сокольче полк відходить на с. Вчорайше і на Білилівку і далі через Шпичинці, Зозок (правильно: с. Зозів Липовецького р-ну Вінницької обл. – *Ред.*), Липовець, Брацлав на Комаргород, де стає на відпочинок в другій половині вересня.

В перших числах жовтня полку наказано вирушити в наступ на Деникинців, які, по відомостям, наступали з Бірзули на Вапнярку. Полк спішно вирушив із Комаргорода в с. Красногірку, відкіля мав наступати на с. Цибулеве, де, по відомостям, стояли ворожі частини. На другий день Цибулеве було зайняте без бою, позаяк ворог спішно відступив при підході наших частин.

Далі полк вирушив на с. Тарканівку, яку теж зайняв без бою, бо ворог відступав. Справа в с. Павлівці стояв Богунівський полк, на участок якого 13 вересня (правильно: жовтня. – *Ред.*) повели наступ Деникинці. На допомогу Богунам із Тарканівки був посланий 3-й курінь Кармелюків під керуванням сотн. Ридченка. Богуни при допомозі Кармел.[юцького] кур. розбили ворога, який продовжував свій відступ.

Після повороту куріня Кармелюки 14 жовтня вирушили в с. Старий Луг, де були одержані відомості, що ворог скупчився в с. Пиріжна. Із Старого Лугу був взятий проводник, який провів короткою дорогою через ліс піхоту. Кінна сотня була послана в обхід з сторони с. Бритавки, а піхота 2-ма курінями повела наступ на с. Пиріжне. Після

2-хгодинної бійки ворог, обійдений нашою кіннотою, почав панічно втікати, кинувши кухні з їжею, а також було взято багато полонених і зброї. Село Піріжне було зайняте Кармелюками, де вони і розташувались на ніч.

На другий день були одержані відомості, що ворог скупчився на станц. Кодима, але настроєний дуже панічно. Наказу о продовжуванні наступу не було. Сотн. Троцький по власній ініціативі, щоб не дати ворогові оправитись (оговтатись. – *Ред.*), послав один курінь під кер. сотн. Ридченка на Кодиму з метою зробити усиленну розвідку, і коли можливо, то вибити ворога і захватити станцію. Слідом за курінем вирушив і полк, щоб в випадку бою дати своєчасно допомогу. В цей час був одержаний наказ о наступі на Кодиму.

Деникинці не витримали наступу одного куріня і спішно залишили станцію Кодиму, а самі відійшли на Бірзулу. Ст. Кодима і містечко були зайняті Кармелюцьким полком.

Настрій полку був дуже гарний, перші бої були дуже удачні і показали, що можна бити москалів – як лівих, так і правих. Всі чекали наказу о наступі на Бірзулу. Але пройшло 2 – 3 дні, а наказу не було. В цей час пронеслись сумні чутки, а потім підкреслені (підтверджені. – *Ред.*) наказами. Командуючий Галицькою армією генерал [Мирон] Тарнавський зрадив і підписав сепаратно-мирові умови з Деникинцями.

Цей випадок дав Деникинцям змогу зараз же розпочати наступ без усяких перешкод на участку, залишеному галицькими частинами, чим стали загрожувати нашій армії з крила. О дальнійшім наступі [23-го полку ім. отамана Кармелюка] не могло бути й балачок.

8-й дивізії було наказано змінити фронт, щоб ворог не ударив з лівого крила. Кармелюки були залишені на ст. Кодима, а инш. частини і штаб дивізії відійшли до ст. Попелюхи. На допомогу Кармелюкам приданий був бронепотяг "Хортиця".

Ворог почав енергійний наступ, відкривши по станції вогонь із гармат, особливо працювали ворожі бронепотяги. Добре відбивалась і наша 4-хгарматна батарея Дніпровського гарматного полку, але Деникинці к вечеру повели наступ з 3-х боків і примусили залишити станцію. Полк і бронепотяг відійшли на 3 верстви від станції.

З наступом темноти по наказу к-ра полку на бронепотяг була посажена піхота під керуванням с.[отника] Ридченка, і бронепотяг ввірвався знов в станцію Кодима, обстріляв картечью розташувавшихся там москалів і, захопивши декілька чол. до полону, повернувся знов до полку. На ніч полк відійшов на 10 верст від Кодими і ночував на роз'їзді під відкритим небом.

Йшов весь час холодний дощ. Люди були полуроздіті, а багато зовсім босих і без шинелів. Ніч тяглась, здавалось, без кінця. Не дивлячись на холод і дощ, стомлені люди лягали на мокру землю і засинали як убиті.

На ранок був одержаний наказ стати одному куріню в с. Рибки, а полку в с. Гонорівка, де і зайняти позицію.

На 3-й день ворог знову повів наступ на наші позиції і примусив курінь, стоявший у с. Рибки, відійти. Під Гонорівкою бій тягнувся до вечера, а з наступом темноти по наказу полк відійшов в с. Ставки, правіше ст. Попелюхи.

Тяжко було робити нічні переходи під дощем в осінню роспутицю, маючи гармати, котрі застрявали, і треба було витягати на руках.

Люди були до решти стомлені і морально подавлені, бо добре розуміли, що відворот провадився не через те, що вони не вміли побити ворога, а через зраду галичан, а також через те, що не мали ні одягу, ні обуві і твердо стати на позиції в холод не мали змоги. Часто давали такі запитання: де ж та обмундировка, що ціле літо обіщали дати, ще в той час, як наступали на Київ? А чутки ходили, що в постачаннях вагони тріщали від сукна, взятого на Дунаєвецьких фабриках.

Началась хороба від простуди, і це заставило козацтво цілими десятками залишатись по селах босими і без одягу.

На село Ставки Деникинці повели разом наступ з двох боків при піддержці гармат і бронепотяга. Кармелюки примушені були відійти, витримавши 4-годинний бій і відбивши одну багнетну атаку. Відійшли до лісу, що по дорозі на Крижопіль, і в лісі під відкритим небом ночували. Ряди славетних лицарів-вояків з кожною ніччю уменшались.

На ранок був одержаний наказ надіслати один курінь в м. М'ясківку (тепер с. Городківка Крижопільського р-ну Вінницької обл. – *Ред.*), а полку відійти на ст. Крижопіль в резерв. На позиції по лінії сс. Жидівка (тепер Красносілка Крижопільського р-ну. – *Ред.*), Зеленянка, Жабокрич стали Богунівський і Сагайдачний полки.

В Крижополі полк не успів відпочити, як був одержаний наказ вирушити на допомогу 1-му куріню, який ворожі відділи вибили із м. М'ясківки і загрожували дивізії з полутилу. В цей час відділ кінноти наскочив на м. Крижопіль і неожиданністю заставив полк в безпорядку вибігти на поле, де він зараз прийняв бойовий лад і прикрив відход гармат і обозу.

Зав'язався бій з спішеними Деникинцями, котрим на допомогу прибули по залізниці бронепотяги. Бій тягнувся до півночі, але взяти назад Крижопіль не удалось. По підході з Зеленянки і Жабокрички (правильно: Жабокрич. – *Ред.*) полків Богунівськ.[ого] і Сагайдачного Карме-

люки відійшли на ніч в м. Княже, а на другий день, по підході в Княже Богданівського полку, вирушили для виконання вчорашнього наказу на м. М'ясківку через Антонівку. В Антонівці полк догнав новий наказ іти не в М'ясківку, а в Савчине, бо із М'ясківки уже бувший там курінь відійшов.

В цей час ворог повів наступ із М'ясківки на Антонівку і збив стоячий там Немирівський полк. Сотн. Троцький наказав Кармелюцькому полку розвернутись і перейти в контр-наступ, що було і виконано: ворог був відбитий, а оправившися (отямившись. – *Ред.*). Немирівці знов повернули на позиції, а також підійшов полк Сагайдачного.

Кармелюки відправились в Савчине через Антопіль, де приєднався і курінь, бувший в М'ясківці.

На другий день продовжувався загальний відворот нашої армії, і Кармелюцький полк відходить через сс. Нетребівку, Яланець, Ратушу в с. Писарівку-Волоську, а відтіля в с. Клембівку, де займає позицію в напрямку на Нетребівку – Яланець 15 жовтня 1919 року – рівно через дві неділі після успішних боїв з Деникинцями під с. Пиріжним і Кодимою.

13 (так у рукописі. – *Ред.*) жовтня 1919 року Кармелюцький полк розташувався в с. Клембівка, маючи зліва в с. Стіна Богунівський полк і в с. Феліціянівці (тепер с. Безводне Ямпільського р-ну Вінницької обл. – *Ред.*) штаб дивізії і резервний полк ім. гетьм. Сагайдачного.

З дні ворог вів розвідку і стички з нашими кінними роз'їздами і нарешті повів наступ на Стіну, вибив з села Богунівський полк, що примусило також відходить і Кармелюків. Згідно наказу Кармелюцький полк перейшов в м. Дзигівку, куди прибув і кінний полк Костя Гордієнка, ввійшовший в підлеглість к-ра Кармелюцького полку.

Ворог остановився на лінії сіл Стіна – Клембівка. Змучені тяжкими переходами і боями, а також наступившими холодами, без одягу, люди почали хоріть. Епідемія поворотного тифу виривала із ладу десятками в добу. К-р полку сотник Троцький також захорів і від'їхав до обозу II порядку, залишивши за себе к-ром полку к-ра 2-го куріня сотн. Болдирева.

Із м. Дзигівки було відправлено майже половину людей полку до обозу II-го порядку – як роздягнутих і босих.

Недостача одягу в холодну пору в Українській армії і була головним чинником нашого відступу, бо Деникинці були добре одягнуті в англійський одяг і в той час, коли у нас половина бойового составу мусили вийти із ладу, сили ворога ні скільки не зменшились.

Через декілька днів ворог повів наступ на м. Чернівці і потіснив 6-ту див.

Отряду, стоявшому в Дзигівці, було наказано зайняти м. Бабчинці і Моївку. В Бабчинцях був залишений кінний полк К. Гордієнка, сотня Кармелюцької піхоти з кулеметами, і 4-хгарм. батарея, полк зайняв м. Моївку.

На розсвіті ворог повів наступ на м. Бабчинці. Неожиданно атакував м.[істечко] з тилу, вибив піхоту і кінний полк Гордієнка; захопив наші гармати, а також почав розвивати наступ на Букатинку, загрожуючи обозам ет.[апу] в с. Грушка і штабу групи. Для припинення ворожого наступу сотн. Болдиреву було наказано розпочати наступ на Бабчинці і зайняти утрачене становище.

Полк повів наступ, збив передові застави, а також атакував кінну лаву, котра виступала з села, заставив її спішитись. А кінна сотня під керуванням сотн. Гарячого зайшла справа в обхват і удачно обстріляла коноводів з кіньми, стоявших в долині. Ворог почав спішно відходити під нашим кулеметним вогнем, залишивши ранених і убитих.

М.[істечко] Бабчинці було очищено від ворога, що також заставило ворога відтягнути назад свої відділи, наступавші на с. Букатинку і Вила. В цей час к-р полку одержав наказ відійти через сс. Моївку – Сокіл – Коси – Садки і стати на позицію в с. Грушки.

Наступом на Бабчинці Кармелюки не дали ворогові зробити прориву, котрий би загрожував не тільки відходу частин, а навіть штабу групи, за що сотн. Болдиреву і полку була об'явлена в наказі подяка командуючого групою.

Із с. Грушки полк відійшов в резерв в с. Пилипи, але під натиском ворога частини відійшли з фронту, прикрившись резервним тилом. Кармелюки зайняли позицію перед с. Пилипами і стояли, поки ворог зайняв м. Могилів, о чім передано було по телефону, а полку наказано було пересунутись в с. Юрківці і далі в м. Яришів для захисту великого шляху Могилів – Кам'янець.

З листопада Деникинці повели наступ кінними відділами на м. Яришів. Наша застава зав'язала бій і, підтримана нашою кінною сотнею і двома кін. сотнями полку Костя Гордієнка, продовжувала бій до вечера, але переважним гарматним вогнем ворог примусив кінноту відходити, а також відійшов і Кармелюцький полк по великому шляху на Рівне, де по наказу ком. див. зайняв позицію під лісом на фольварку, що в 6 верств від Рівне. На фольварку були одна жила хата, і полк чуть не під відкритим небом стояв декілько днів на позиції, ведучи стички з ворогом кінними роз'їздами.

Під натиском ворога відходила далі по шляху на Кам'янець вся Запорожська група. Кармелюцький полк без боїв відходить через сс. Нишівці – Жван – Березове – м. Вербівку, через Дуплиська, Стругу в с. Велику Кучу (тепер с. Куча Новоушицького р-ну Хмельницької обл. – *Ред.*) 14 листопада.

18 листопада полк по наказу переходить в с. Сивороги, залишивши в с. Куча кінноту під керуванням сотн. Гарячого. Населення Кучі, большовицько настроєне, по відході піхоти – частю зі зброєю, а частю без зброї – напало на кватирю сотн. Гарячого і тяжко побило його, захвативши нежданно. Підоспівші козаки висвободили його чуть живого, і після чого він лежав 2 місяці в шпиталі (див. розділ книжки "Смертельна пригода сотника Гарячого". – *Ред.*).

Під час бійки з місцевими бандітами нашої кінної сотні Деникинці також почали наступ і примусили її залишити село. З с. Сивороги полк переходить в с. Станіславівку, рядом з м. Дунаївці, і далі через Ярмолинці в Шарівку, а потім на м. Проскурів, зайняте Деникинцями. В цей час на шляху зтяглась вся дивізія. Ворог почав обстрілювати гарматами кольону із с. Шулівці.

8-ма див. звернула вліво і, перейшовши залізницю, розташувалася в с. Мелешківці. Тут ком. див. полк. Базильський захорів на тиф і керування дивізією прийняв полк. [Микола] Яшниченко. В цей період ешелон 8-ї див. з великими запасами харчів та ріжного військового майна, відходячи з Проскурова на Старокостянтинів, був зустрічений селянами Пашковецької волості і розграблений.

Із с. Мелешківців полк при загальному відступі відходить через Чорний Острів – Миколаїв в с. Орлинці.

Простоявши декілька днів в районі м. Красилова і самім Красилові і маючи стички з кінними роз'їздами ворога, полк відходить під Старокостянтинів в с. Григорівку. Із Григорівки сотн. Болдирев визваний був в штаб групи в Старокостянтинів, де ком. групи генералом [Михайлом] Омелянович-Павленком було наказано зменшити до мінімуму обози і на зайвих коней (тут і далі: коней, що вивільнилися. – *Ред.*) посадити козаків, і Кармелюцький полк, як стомлений, повинен був відійти в резерв.

27 листопада полк відходить в с. Попівці на відпочинок, де стояв обоз II порядку. В керування полком вступив знов уже в цей час виздоровівший с.[отник] Троцький. Відпочивати довго не прийшлось. Ворог почав оточувати Старокостянтинів. Обози були відправлені в м. Миропіль, а полк став на позицію по шляху Старокостянтинів – Любар на прикриття відходившої 6-ї Запорож. див.

Михайло Омелянович-Павленко

Пропустивши 6-ту див., полк простояв на позиції цілу ніч, а на ранок по наказу вирушив через с. Нападівку, Демківці в Москалівку. Із Москалівки к-р полку був визваний в штаб групи, куди з'їхались ком-ри всіх Запорож. полків. Генерал Омелянович-Павленко інформував, що в Любарі 3-й Гайдамацький полк на чолі з Волохом знов зрадив Урядові У.Н.Р. і став цілком на бік совітів. Ком. групи наказав поінформувати козаків і також виявити їх думку по цьому поводу.

Думка Кармелюків була така: "Волох – зрадник, нічого загального (тобто спільного. – *Ред.*) з ним мати не хочемо, і коли треба, то підемо на нього зі зброєю в руках". Об цім було донесено ком. групи, така ж відповідь була і від других частин Запорожців.

З Москалівки полк перейшов в село Колодяжне, де зібралась вся 8-ма Запорожська див. і розташувалась. На ранок керуючий див. полк. Яшниченко вмісті з командирами полків від'їхав в м. Мирополь на нараду до командуючого групою генер. Омеляновича-Павленка. На цю нараду з'їхались всі к-ри полків Запорожської групи.

На нараді було вирішено, що боротись регулярним шляхом немає змоги, а тому [треба] пробитись в запілля і розпочати Партизанську боротьбу. Обози було наказано розформувати, зоставивши необхідну кількість легких повозок, на зайвих коней посадити козаків і таким чином збільшити кількість кінноти. Дивізії звести в загони – 6-й, 7-й та 8-й.

Щоб розформувати обоз, с.[отник] Троцький зостався на ніч в м. Мирополі. На ранок на Мирополь напали польські частини і почали грабувати обози. В Кармелюцькім обозі, крім ріжного військового майна, взяли поляки грошову скриньку, в котрій хоронилось більше пуда золота і 8 пудів срібла – золотими і срібними хрестами, відбитими у большовиків. Козаків і старш.[ин], знаходившихся при обозі, поляки інтернували і відправили в Польщу до таборів. Сотн. Троцький і полк. Яшниченко зуміли утекти із Мирополя до свого 8-го загону.

6 грудня [Кармелюцький] полк вирушив вмісті з 8-м загоном через Чарторию на знаменитий зимовий Партизанський похід генерала [Михайла] Омеляновича-Павленка.

Поляки продовжували своє зрадницьке діло: грабували обози, бази і навіть почали обеззброювати частини, котрі тримали фронт.

5 грудня 1919 р. п.[ан] головний отаман призначив Командуючого Запорожською групою генерала Омеляновича-Павленка Командуючим армією У.Н.Р., вийшовшою на Зимовий похід. В склад армії входили Запорожська група, Волинська і Київська групи і деякі частини инших дивізій, попавших до Польського полону.

Тяжко приходилось проходити армії в запілля ворога. Армія була оточена зо всіх боків ворогами. З фронту наступали Деникинці, з крила – Комуністи, залишався невеликий тил, але його захопили Поляки. Був виданий наказ, аби частини перейшли в район с. Жеребки і там би перевели реорганізацію, цебто з'єднати окремі кінні, піші і кулеметні одиниці, необхідні для ведення Партизанської війни.

9 грудня 8-ма Запорожська дивізія в складі 22-го Богунівського, 23-го Кармелюцького і 24-го Сагайдачного полків зосередилась в с. Жеребки і реорганізувалась в такий спосіб: всі кінні сотні полків і штабу дивізії в кількості до ста шабель були зведені в один курінь, командиром якого був призначений сотник Ридченко. Всі кулемети полків і штабу дивізії були зведені в 1-шу кулеметну ватагу, начальником якої був призначений сотник Жиденко. 24-й Сагайдачний полк був розформований, і піхота передана в 23-й Богунівський полк. 8-ма Запорожська дивізія перейменувалась в 8-й Запорожський загін, а назва полків перейшла на курінi. 23-й Кармелюцький полк переіменований в Запорожський курінь ім. от. Кармелюка.

12 грудня був виданий наказ прорвати ворожий фронт, який в той час тягнувся по лінії залізниці Козятин – Винниця. До цього дня частини були скупчені в зазначеному напрямку і вночі, взірвавши в деяких місцях залізницю, прорвали ворожий фронт. Армія вийшла в тил ворогові, захопивши багато майна і зброї.

Після прориву фронту армії У.Н.Р. був виданий наказ зосередитись в районі Умані. 6-му Запорожському загону було наказано захопити м. Умань, зайняте в той час Деникинцями. В половині грудня 1919 року частини скупчились в зазначеному районі. 6-й Запорож. загін захопив м. Умань і скупчився в ньому. 8-й загін розташувався в с. Крутеньке. Після тяжких і великих переходів армія, скупчившись в районі Умані, мала на меті стати на відпочинок і провести наступавші свята – Різдво і Новий Рік.

За два дні перед Новим Роком частини Волоха, зрадивши ще в Любарі У.Н.Р., несподівано захопили м. Умань і його залогу – 6-й Запорожський загін.

Не прийшлось Кармелюкам спокійно провести Новий Рік.

10 січня був отриманий наказ вибити з м. Умані зрадників У.Н.Р. і захопити місто. В Новий Рік (новорічну ніч. – *Ред.*) Кармелюки провели в полі, ведучи наступ на м. Умань. Частини Київської і Запорожської групи повели наступ на місто зі сторони залізничної станції і захопили її. В цей час на допомогу Волохівцям підійшли великі Комуністичні відділи. Армія У.Н.Р. примушена була відійти, залишивши ст. Умань.

Ворог, захопивши місто, почав переслідувати. В цей час Деникинці, почавши відворот від Дніпра, теж підходили до Умані. Наші частини оказались поміж двома фронтами. Для того аби вийти з цього становища, був виданий наказ перейти в район с. Олексіївки по маршруту Покотило (с. Покотилове Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. – *Ред.*) – Орлове – Липняжка – Козачі Хутори – Хмелеве.

23 січня 8-й Запорожський загін зосередився в зазначеному районі, але і тут Кармелюки не мали змоги відпочити. Недобитки армії Деникина у великій кількості підійшли до с. Олексіївки. Розпочалась бійка з Деникинцями, в котрих брав участь і Кармелюцький курінь. Цим маршем армія не змогла вийти з становища – перебування між двома фронтами, котрі настільки зблизились, що приходилось битись з одного боку з Деникинцями, а з другого – з большовиками. Було далі наказано армії перейти на Лівобережжя по маршруту Олексіївка – Велика Виска – Цибулеве – Москаленки.

Дойдя до с. Цибулевого на Київщині, Запорожський загін після 5-добового переходу мав тут відпочити. На другий день большовики оточили несподівано кіннотою з усіх боків (більшовикам допомогли повстанці суботівського отамана Свирида Коцура. – *Ред.*).

Частинам приходилось з великим трудом пробиватись через фронт ворога, але і тут Кармелюки, не дивлячись на малу кількість, прорвали фронт і, завдавши ворогові великих втрат, відійшли через Чигиринщину на Лівобережжя.

17 лютого 1920 р., переправившись по льоду через Дніпро, частини розташувались в с. Москаленки, що на захід від м. Золотоноші. Тільки тут прийшлось відпочити після тяжких і великих переходів, страшно відзначившихся на козаках, котрі були майже босі і роздягнені.

За час з грудня 1919 р. до 18 лютого 1920 р. Запорожська дивізія, роблячи великі переходи, мала часті бійки з ворогом і розповсюджену епідемію тифу. Через те що не було ні медичного персоналу, ні належного догляду, потеряла значну кількість людей.

Для удобства керування Запорожська див. була зведена в Запорожський збірний полк, командиром якого призначений був полк. [Іван] Дубовий, а його помішником полковник Троцький. У склад полку ввійшли 1-й Республіканський, Мазепинський, Наливайківський і Кармелюцький курінi, залишаючи свої назвиська.

Відпочивши 5 діб на Лівобережжі, стало відомо, що фронт Большовицько-Деникинський уже був понад Одесу.

25 лютого Запорожський збірний полк, а також і решта армії, знов перейдя р. Дніпро, знов на Правобережжя, мали на меті ввійти в тил большовиків і зруйнувати його.

Тяжко було Кармелюкам переносити всі злидні. Відсутність тилу, грошей, одягу, взуття страшенно відбивалась на козаках і старшинах, а ще до цього бракувало бойового знаряддя, доходило до того, що на 5 козаків залишалась одна рушниця і 20 набоїв. В той час, коли чуть не кожний день приходилось зустрічатись з ворогом і вести бійки.

Від решти армії У.Н.Р., котра попала до полону в Польщу в 19 р., нічого не було чути, і зоставатись далі в запіллі ворога було неможливим.

Большовики, розбивши Деникинців, кинули великі відділи для ліквідації партизанської армії У.Н.Р. Треба було шукати засобів, аби відвести армію в безпечне місце.

В квітні дійшли чутки, що Поляки почали війну з большовиками і для боротьби з ними сформували із полонених Українців 8 див. Одним безпечним містом (тобто виходом. – *Ред.*) було йти на з'єднання з Поляками, які успішно посовувались на Україну.

По переході через Дніпро Збірний Запорожський полк з приданими до нього кінними полками, двинувся в напрямку на Голту і 17 березня 20 р. захопив міста Голту – Богопіль – Орлик (Ольвіопіль. – *Ред.*), взявши до полону большовицьку залогу і багато ріжного майна (згодом ці три міста злилися в м. Первомайськ Миколаївської обл. – *Ред.*).

Зіпсувавши переправи, залізничний шлях і бази, полк вирушив в напрямку м. Бобринець і 10 квітня захопив його, забравши багато ріжного майна.

Після захоплення Бобринця було наказано відійти в район ст. Долинська, де передбачалось відпочити і провести свято Великодня.

Не удалось Кармелюкам провести спокійно Великдень – о 5 годині ранку ворог повів наступ зі сторони ст. Долинської, і Кармелюки весь день пробули в лаві, ведучи бійку з ворогом. Після бою у козаків залишилось по 5 набоїв. Дістати не було можливості. Армія була в критичному стані. Ворог, нащупавши сліди, почав енергійно переслідувати. Триматись в запіллі не було змоги за браком бойового знаряддя. Треба

було пробиватись на з'єднання з Поляками, котрі до цього часу зайняли уже Кам'янець і Проскурів. Нелегко було це зробити.

Почалась весна. Треба було форсіровати р. Буг, котрий почав розливатись; о переході вбрід не могло бути і мови. Річка настільки широко розлилась і настільки бистро текла, що позносила всі переправи, котрі усиленно охоронялись ворогом. Переправлятись треба було в м. Вознесенську, де малось дві переправи – залізничний міст і пором.

М. Вознесенськ уявляло з себе велику базу зі складами бойового знаряддя, так необхідного для нас в той час, коли ми залишились без зброї і набоїв. Для атаки м. Вознесенська, де були згруповані великі відділи большовиків, треба було скупчити майже всю нашу армію.

15 квітня Запорожському піхотному збірн. полку з приданими до його 3-ма кінними полками було наказано з розсвітом розпочати наступ і захопити м. Вознесенськ. Правіше мали наступати на станцію Київська і Волинська дивізії.

В 5 годин ранку 15 квітня, почавши наступ, лави підійшли до міста, але не так легко прийшлось його взяти. Ворог, мавший переважну кількість, при бронепотягах, обсадив місто, яке навкруг було обнесене муром, і взяти його не представлялося змоги. Треба було визвати ворога в поле. Був виданий наказ почати відступ, аби завлекти за собою ворога.

Частини почали відходити. Ворог, побачивши відступ, кинувся прислідувати. Відійдя на півверстви, полк ізрасходував усі набої. Дальше вести боротьбу з ворогом не було змоги, залишалось або з голими руками кинутись на ворога і захопити місто, або вмерти на полі бою.

Лицарський приклад полк. [Андрія] Гулого-Гуленка, кинувшогося з маленькою частиною на ворога, став гаслом до загальної атаки. Частини енергійно перейшли в наступ і, не давши оправитися (отямитись. – *Ред.*) ворогу, на його плечах увірвались в місто і почали безпощадно нищити ворога. Все поле було покрито трупами, через котре побідники з могутніми гуками проходили до міста.

Захвачено було в місті Вознесенську до ста гармат, декілька міліонів набоїв і багато ріжного майна і коней, що дало можливість армії продовжувати дальнійшу боротьбу.

Переправившись через р. Буг, армія направилась в напрямку на мм. Ананьїв – Тульчин – Вапнярку. 25 квітня Збірний Запорожський полк підійшов до м. Ананьїва, котре в той час знаходилось в руках повставших – в м. Тирасполі сформованих большовиками з українців частин. На ліквідацію повстанців і нашої армії большовики кинули величезні відді-

ли, аби не дати змоги нашій армії з'єднатись з польсько-Українським фронтом, куди наближались наші частини.

Зав'язались бої під м. Ананьів, котрі продовжувались 3 доби. Ворог, наполовину знищений, залишивши багато ріжного майна, відійшов в напрямку на Одесу.

Із Ананьєва Збірний Запорожський полк направився на Вапнярку, де по лінії Ямпіль – М'ясківка – Вапнярка – Жмеринка тягнувся Українсько-польський [протибільшовицький] фронт. Треба було прорвати фронт большовиків, щоб з'єднатись.

1 травня Збірн. Запорож. полку було наказано наступати на м. Тульчин, де знаходилась 60-та совітська див. Праворуч мала наступати на ст. Вапнярка Київська дивізія, ліворуч наступала Волинська дивізія на ст. Крижопіль. На розсвіті 1 травня Запорожці, підійшовши скритно до м. Тульчин, атакували його, вибили ворога і захопили багато коней і ріжного військового майна. Ворог, одержавши допомогу, повів контр-наступ. Місто декілька раз переходило із рук в руки. День і ніч тягнувся бій. Вранці стало відомо, що Київська дивізія після ряду атак захопила ст. Вапнярку. Таким чином, залізниця Вапнярка – Крижопіль була очищена від ворога.

2 травня Запорожці, переправившись через залізницю, зосередились в м. М'ясківка. Вночі большовики великими силами повели наступ, щоб відрізати нас від сполучення з польсько-українським фронтом.

3 дні уперто бились Запорожці, маючи ворога майже зо всіх боків, і нарешті 6 травня, розбив[ши] большовиків, забравши багато майна і зброї, з'єднались з польсько-українським фронтом.

Збірний Запорожський полк був відведений на відпочинок в с. Писарівку (на Поділлі). Розположившись на відпочинок, курінь провадив навчання і приводив до ладу амуніцію, зброю і обози.

15 травня курінь знову виступив на позицію і зайняв фронт проти с. Вербка. Щодня ворог питався прорвати фронт, декілька разів на добу с. Вербка переходила з рук в руки. Так тяглися щоденні бої на лінії сіл Вербка, слоб. Вербка – Кетроси (тепер с. Довжок Ямпільського р-ну Вінницької обл. – *Ред.*) до кінця червня.

К цьому часу на Поділлі була оголошена мобілізація і курінь був поповнений кількістю від 200 до 300 чол. Для обучення мобілізованих був виділений необхідний кадр старшин і в купі з обозом куріня був відведений в неглибокий тил до м. Моївка, де і розпочалось навчання.

В перших числах липня збірний Запорожський полк був розгорнутий в дві стрілецькі бригади. Кармелюцький курінь ввійшов в склад

2-ї Запорож. стр. бригади, і керування бригадою прийняв полковник Троцький, а командиром Кармелюцького куріня призначено сотника Ридченка. Для переведення цієї реорганізації збірний Запорожський полк був відведений в армійський резерв і розташувався в м. Лучинець (Поділля).

На другий день по прибутті куріня до м. Лучинця ворог несподівано повів наступ і прорвав фронт (кіннота [Семена] Буденного). Для ліквідації наступу ворога були кинуті Перша і Друга, внов сформовані, бригади в напрямку на м. Шаргород.

Кармелюцький курінь під керуванням сотника Ридченка під час наступу знаходився на лівому крилі бригади. Бригада, захопивши місто Лучинець, успішно просовувалась вперед. Зліва від бригади займала позицію Київська дивізія, яка під натиском ворога почала спішно відходити. Зробилось таке становище: бригада, просунувшись наперед, оказалась в тилу ворога.

Для ліквідації успішного посування ворога на участку Київської див. бригада перемінила фронт і кинулась з крила на ворога, заставила його в паніці відходити і примусила ворога залишити гармати на полі бою. Кармелюцький курінь почав переслідувати відходячого ворога, маючи на меті захопити ворожі гармати. В цей час в тилу лави куріня появилась ворожа кольона, не успівша відійти одночасно зі своїми частинами, [вона] мала на меті воспользуватись складом місцевості і лісом пробитись до своїх. Але цього зробити ворожій кольоні не удалось; вона була розбита і забрана в полон удачним маневром і поведеною атакою сотника Ридченка, а також і ворожі гармати були забрані бунчужним кулеметної сотні куріня Яким'юком. Ворог відійшов на участках Запорожської і Київської дивізій.

Але ця удача не могла зупинити ворога, який у цьому часу успів на участках инш. дивізій і Польської армії прорвати фронт. Був відданий наказ о відході. Курінь, відходячи, кожний крок землі рідної захищав уперто боями, завдавав величезні втрати ворогові. Ворог (кіннота Буденного) успішно просувався на участку Польської армії і примусив як і Польську, так і нашу армію до загального відвороту.

Курінь почав відворот по маршруту Лучинець – Курилівці Муровані – Вербовець – Куча – Жванчик – Яцківці – Калиня – Кам'янець-Подільський – Кудринці, де і зайняв позиції по р. Збруч. За час відвороту курінь мав багато упертих бійок з ворогом, заставляючи його не раз в паніці тікати, захвачував полонених і зброю.

13 липня 1920 р. курінь, зупинившись на р. Збруч, тимчасово був приданий до складу 1-ї Запорож. бригади і зайняв позицію у с. Кудрин-

ці. Ворог підійшовши до Збруча, повів енергійний наступ, але, не дивлячись на переважні сили, успіху не мав.

27 липня куріню було наказано перейти в район м. Гусятин і зайняти позицію від с. Збруч до с. Зелене.

В 17 годин 29 липня ворог прорвав фронт в районі м. Гусятина. 1-ша бригада примушена була спішно відійти за р. Серет і зосередилась в районі Янів, забувши попередити курінь о відвороті. Курінь зостався на Збручі і тільки вранці слідуючого дня випадково узнав о відході 1-ї бригади. Будучи оточеним з усіх боків, тяжко прийшлось куріню з приданою до нього 3-ю батареєю пробиватись до своїх. Але і тут Кармелюки, не дивлячись на велику кількість ворога і великий перехід в 35 верст, все ж таки пробились, зазнавши великих втрат.

30 липня курінь, маючи біля 40 багнетів, прибув до м. Чорткова, де згідно наказу зайняв позицію протягом 12 верст – від м. Чорткова виключно до с. Скородинці включно. Не давши оправивитися (отямитись. – *Ред.*) куріню, ворог знову повів наступ на м. Чортків. 5 діб ішов жорстокий бій, але, не дивлячись на велику кількість ворога (кінноти), курінь не дав змоги ворогові захопити м. Чортків.

7 серпня курінь був змінений і відведений в резерв до своєї бригади в с. Білобожинці.

З 10 серпня ворог, пробравшись в районі м. Чорткова, примусив [нас] відійти за р. Стрипу. По переході р. Стрипи курінь зайняв позицію від м. Бучач до с. Новоставці. Після 10-добової бійки відійшов до хуторів Бучацьких. На другий день підійшла 3-тя [Залізна] дивізія і вмісті з нею курінь після упертого бою зайняв м. Бучач, повернувши утрачені позиції.

По зміні куріня частинами 3-ї див. курінь відійшов у резерв в с. Олеша. В с. Олеша Кармелюцький курінь простояв 3 доби, при чім на другий день стоянки Кармелюкам в купі з 3-м курінем Низових Запорожців прийшлось піти на допомогу Республіканцям, які зайняли позицію перед с. Петликівці (тепер с. Старі Петликівці Бучацького р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*) і яких весь час тиснув ворог. Після цього 2-й бригаді наказано було змінити 1-шу бригаду. Зміна робилась вночі. Кармелюцький курінь зайняв позицію від с. Бобулинці включно до с. Зарваниця, маючи праворуч Богдано-Дорошенківський курінь, а ліворуч поляків (24-й піш. полк).

З розсвітом, коли ще зміна зовсім не була закінчена, большовики великими силами повели наступ по фронту всією бригадою. Большовицька кіннота прорвалась на правому крилі бригади в стиці між курінем Низових Запорожців і 3-ї дивізії і примусила відійти куріні Богдано-

Дорош. і Низов. Запорожців на лінію Олеша, і тільки Кармелюцькому куріню удалось утримати свою позицію.

В бійці приняла участь вся Запорожська дивізія, при чім Командир Кармелюцького куріня по власній ініціативі пішов в наступ в ліве крило большовиків. Ворог був відбитий, і раніше [втрачене] становище було здобуте.

На лінії сс. Бабулинці – Зарваниця Кармелюки стояли 2 доби, тримаючи зв'язок з 24-м піш. Польським полком. На 3-й день ворог збив поляків, котрі відійшли, не повідомивши командира Кармелюцького куріня, аж на лінію р. Дністра. Большовики зайняли села Зарваниця, с. Котузів, Гниловоди (тепер с. Гвардійське Теребовлянського р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*), Мандзилівка, примусив[ши] обоз І порядка Кармелюцького куріня, стоявший в с. Гниловодах, утікати до штабу бригади в с. Курдибанівка.

Становище Кармелюків і навіть цілої бригади було дуже кепське. Ворог загрожував крилу і тилу, але наказу о відході не було, і Кармелюки продовжували стояти і тим примушені були загнути своє крило на с. Гниловоди.

На другий день о 10 годині ранку ворог – піхотою та кіннотою, з великою кількістю кулеметів – повів наступ по всьому фронту і атакував Кармелюцький курінь з крила і полутила. Після впертої бійки Кармелюки з иншими курінями бригади, прорвавшись, почали відхід, відбивались весь час від наступавшого ворога і відійшли на лінію с. Свейкове, де і зайняли позицію за селом по горбах, маючи на правому крилі Республіканський курінь 1-ї бригади, а ліве крило зовсім відкрите.

Зав'язалась уперта бійка. Большовики ввійшли в с. Свейкове і густими лавами кинулись на Кармелюків. Маючи ліве крило зовсім відкритим і абсолютний брак набоїв, Кармелюки не витримали напору переважних сил ворога і почали відходити, переслідувані на віддалі 20 – 30 кроків большовиками.

Бійка, казалось, була програна, але командир куріня сотн. Ридченко, щоб зупинити большовиків, кинувся [в контратаку] і завабив за собою козаків, котрі, повернувшись по ходу з криком "Слава!", ударили на не чекавших цього маневра большовиків в багнети, зупинили їх і пігнали назад, підганяя багнетами.

Становище було возстановлене, і бійка тягнулась до наступу темряви. Не дивлячись на всі зусилля большовиків, Кармелюцький курінь утримав за собою первісні позиції по горбах у с. Свейкове. Но все ж о 10 годині Запорожська дивізія одержала наказ відходити далі, і Кармелюцький курінь відійшов в повній тишині до с. Марківка,

куди і прибув на ранок, а відтіль о 2 годині того ж дня вирушив на м. Більшівці, де і заняв позицію на північ від міста в напрямку на с. Бовшів.

З м. Більшівці Кармелюки згідно наказу по 2-й бригаді відійшли в м. Галич в бригадний резерв, маючи перед собою на лінії сс. Поплівники, Тусмін (очевидно, йдеться про село Тустань Галицького р-ну Івано-Франківської обл. – *Ред.*), Семаківці курінi Низових Запорожців і Богдано-Дорошенківців.

Після впертих боїв під м. Галичем Кармелюцький курінь совмістно з 2-ю бригадою, зруйнувавши міст через р. Дністро, відійшли в с. Хриплин за м. Станіславів, де і стали на відпочинок.

В селі Хриплин Кармелюцький курінь стояв 3 доби і згідно наказу вирушив в с. Сільце, де теж стояв 3 доби, і перейшов в м. Юзеполь (тепер смт Єзупіль Тисменицького р-ну Івано-Франківської обл. – *Ред.*). В Юзеполі повинна була зібратися вся дивізія, звідкіля, форсіровав[ши] Дністро, розпочати наступ на большовиків.

Міст через річку був зруйнований, і Кармелюцькому куріню наказано було приступити до його будівлі.

Під ураганним гарматним вогнем Кармелюки примушені були провести на зовсім відкритій місцевості. Большовики засипали міст і прилежні (прилягаючі. – *Ред.*) до його місцевості цілим дощем гарматних набоїв і примусили Кармелюків перекинутись ползком на той бік і вступити в бій з ворогом. Так тягнулось до темряви.

Ворог відійшов, міст почала будувати підоспівша технічна сотня, а Кармелюки понесли важкі втрати вбитими та раненими і були відвезені в м. Юзеполь.

Міст був закінчений через одну добу, і вся 2-га бригада вирушила через Межигірці на с. Конкільники (тут і далі, очевидно, йдеться про село Кукільники Галицького р-ну Івано-Франківської обл. – *Ред.*), де і Кармелюцький курінь зайняв позицію на північ від села у напрямку на Загорне.

На другий день ворог повів наступ одночасно на 1-шу і 2-гу бригаду. Бій тягнувся до вечора і скінчився вночі. З наступом темряви Кармелюцький курінь згідно наказу по дивізії відходив совмістно з иншими частинами бригади в с. Тустань – Уголка, де і ночували.

Вночі був одержаний наказ знову повернутись в с. Конкільники, куди курінь і вирушив зранку. В 3-й годині дня Кармелюцькому куріню разом з иншими курінями бригади було наказано перейти на горби, що на схід від с. Межигірців, на допомогу 1-й бригаді, котра зав'язала бій з ворогом, потіснивши Київську дивізію.

Форсірованим порядком двинулись туди, хоча і дуже втомлені, Кармелюки. Безцільне блуждання взад і вперед обозлило козаків, і вони горіли бажанням схопиться з ворогом. Тільки що підійшовши і не відпочивши, курінь совмістно з 1-ю бригадою кинувся на ворога, котрий примушений був у паніці утікати.

Наступивша темрява не дала змоги розвивати успіх, і Кармелюки повернулись до с. Межигірців, гадаючи відпочити, але цього їм не вдалося. 2-га бригада одержала наказ негайно перейти в с. Медуху, де і зайняти позицію. Страшенно змучені Кармелюки прибули туди о 2-й годині ночі і на розсвіті зайняли позицію на південний схід від села, маючи ліворуч від себе, на північно-східних горбах, Б.[огдано]-Дорошенківський курінь і в резерві, в селі, – Низових Запор.[ожців] курінь. Праворуч мався важкий прорив, і далі стояли курені 1-ї бригади фронтом на с. Бовшів.

О 11 годині дня ворог повів наступ, головним чинлом на Б.[огдано]-Дорошенківський курінь і примусив відійти його. Кармелюки не втримались, [ударили по ворогові], і це дало змогу Дорошенківцям при допомозі куріня Низових Запорож. перейти в контр-наступ і возстановити становище.

Три дні тягнувся упертий бій з ворогом за с. Медуху, і Кармелюки, не дивлячись на відсутність набоїв і переважну кількість ворога, не тілько не здали позиції, але ще і самі переходили декілька разів в контр-наступ і молодецьким ударом відкидали ворога в бік села Дріщова (тепер с. Надрічне Бережанського р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*).

В час цих боїв командир бригади полковник Троцький вступив в тимчасове керування Запорож. дивізією, а сотник Ридченко прийняв керування бригадою, а Кармелюками керував його помішник – сотник Жиденко. Но не дивлячись на лицарську хоробрість, з якою бились як козаки Кармелюцького куріня, так і инші частини, положення для дивізії зробилося скрутне.

Ворог мав дуже великі сили і обложив Запорожців зі всіх боків; другі дивізії перейшли за Дністро, набоїв бракувало, і через це командир дивізії, не маючи ні з ким зв'язку, віддав наказ відходити, відбиваючись від насідавшого ворога. Кармелюки у хвості бригади відійшли до залізничної станції Галич, де під обстрілом ворога на поромі переправились через Дністро і обсадили східний берег його.

П'ять днів Кармелюки стояли на цих позиціях, поки не змінили Запорожців підошедші Польські частини, і тоді згідно наказу вирушили в м. Юзепіль, де і зайняли позицію по Дністру. Таким чином зроблений був круг від м. Юзеполя на Конкільники і назад через Галич в Юзепіль. Після 2-хдобової стоянки, згідно наказу по бригаді, курінь вночі виру-

шив з м. Юзеполя через села Бранівку, Тріщуки, Ружичанку в с. Мелешки, де простояв одну добу і пішов далі на Нижнів, де скріпились майже всі частини армії У.Н.Р.

Після довгої стоянки в Нижневі зранку розпочався наступ, і Кармелюцький курінь під ураганним вогнем форсіровав[ши] р. Дністро, перейшов на західний берег і зайняв висоту, збив ворога, а о 3 годині продовжував наступ і з наступом темряви вийшов на лінію села Коростятин, де і розташувався на ніч.

З розсвітом, згідно наказу, Кармелюки совмістно з иншими куренями бригади продовжували наступ і о 12 годині зайняли м. Бариш. Тут одержан був наказ наступати на м. Бучач. Окрилені успіхом козаки не почували втоми, і до вечора Бучач був зайнятий, і Кармелюки вкупі зі всею бригадою стали в ньому на ночівку.

Командир куріня сотник Ридченко був призначений комендантом міста. На ранок підоспіла 1-ша бригада, і курінь одержав наказ продовжувати наступ. Ворог, котрому не давали привести себе до ладу, в паніці тікав, залишаючи полонених і майно. Марширували чисто [по-]Суворовскі, і до вечера дивізія зайняла лінію Тримбовлі (очевидно, йдеться про м. Теребовлю. – *Ред.*), і Кармелюки разом з иншими частинами стали на ночівку в с. Залав'є, звідкіля на ранок вирушали, переслідуючи ворога, прийшли в м. Гржималів (тепер Гримайлів Гусятинського р-ну Тернопільської обл. – *Ред.*).

З розсвітом курінь продовжував марш, і о 12 годині в м. Лука дивізія перейшла Збруч і знову вступила на свою рідну, залишену під натиском лютого ворога, землю. Радісно переходили козаки кордонну річку з гучними вигуками "Слава! Слава!" і піснями – поверталась вірні сини України на свою Батьківщину. Радісно вітали їх селяни, зібравшись при зустрічі свого рідного війська.

Після короткого привалу, не бажаючи тратити ні хвилини, Запорожці посунулись далі і до вечора без бійки зайняли лінію сіл Немиринці – Лозова. Кармелюцький курінь і вся 2-га бригада стала на ніч в с. Немиринці.

Не простояв курінь і одної години, як командиром куріня сотн. Ридченком був одержаний наказ о 12 годині ночі, і разом з курінем Низових Запорожців вирушили на ст. Волочиськ (Фрідріхівку) і зайняли її, не дивлячись на страшне переутомлення людей, йшовших вже кілька днів без днівки на темряву (вночі. – *Ред.*).

Додержуючись повного ладу, Кармелюки вирушили в Копачівку і на розсвіті зайняли позицію на північ від ст. Волочиськ в ½ версти від неї. Волочиськ був зайнятий кіннотою і охоронявся 2 бронепотягами.

З розсвітом почався наступ. Большовики оборонялись з-за стін домів, заборів, уперто відбиваючи каждий крок, але це не помагало. Підтримані підоспілими 2-м кур. II бригади і всіма курінями I бригади, Кармелюки і Низові Запорожці під убійственним вогнем з рушниць та кулеметів не зупинились, кинулись на ворога і зняли (вибили. – *Ред.*) його.

Кармелюки зайняли станцію, захопили багато майна, коней, полонених і цілий санітарний потяг зі всім, маючи і медичний персонал. Але утримати довго станції не прийшлось.

З боку Тернополя підійшов дуже великий відділ ворожої кінноти і червоних курсантів, котрі пробивали собі шлях відходу. Зав'язалась тяжка, уперта бійка. Сили ворога були переважні, козаки були стомлені і примушені були відходити, зупинялись на кожнім кроці. Кармелюки, йшовші по правому крилі, понесли важкі втрати. Командир куріня сотник Ридченко, котрий був весь час в лаві, серед козаків, підбадьорюючи їх і показуючи їм приклад, був ранений в шию, але не хотів кидати свого куріня і тільки ослабів від втрати крові. Залишивши керування, поїхав зробити перев'язку і знову повернувся в лад і прийняв участь в бійці.

У села Непоротове бій тягнувся до вечора. З наступом темряви комдив, з огляду на те, що люди були помучені, а дивізія не мала зв'язку ні справа, ні зліва, наказав відходити за Збруч.

Насилу двинулись, йшли Запорожці до села (автор не вказав назви. – *Ред.*), але, впевнившись, що там переправи немає, прийшлось знов іти до Тарноруди, де і була зайнята позиція.

О 2 годині слідуючого дня ворог знову повів наступ на Тарноруду. Кармелюки і Низові Запорожці бились уперто, але не втримали і примушені були відходити, ворог вже зайняв околиці села, але Запорожці оправились (тут: отямились. – *Ред.*) і з криками "Слава! Слава!" повернулись і вдарили на ворога. Не витримали большовики козацького удару і в паніці стали утікати, залишивши у руках Запорожців біля 200 полонених і встелив[ши] поле своїми трупами.

До вечора Кармелюки і инші куріні стояли на позиції на схід від Тарноруди, але на ніч був відданий наказ перейти на той бік Збруча, щоб дати змученим людям відпочити.

Большовики зайняли східну частину Тарноруди і зайняли міст через Збруч. Кармелюцький курінь зайняв позицію на горбах, що на півд.-зах. с. Тарноруди, і протягом цілого дня вели упертий вогневий бій з ворогом, котрий під вечір, почувая себе не в силах, залишив Тарноруду і відійшов в сс. Ріпна – Соломна.

За ніч був збудований новий міст, і, відпочивши трохи, Кармелюки вмісті з иншими частинами, кинулись за відходившим ворогом і під вечер, без битви, держачи напрямок за утікавшим ворогом, зайняли с. Чабани і стали на ніч.

Зранку слідуючого дня Командиром куріня був отриманий наказ продовжувати наступ на с. Малиничі. Форсірованим маршем двинулись Кармелюки з иншими курінями бригади. В селі Кудринці нагнали большовиків, розбили їх, захопили багато полонених і, минувши Малиничі, двинулись далі на м. Проскурів, під котре і підійшли під вечір. До ночі молодецькою атакою після упертої бійки м. Проскурів був забраний.

Кармелюцький курінь зайняв станцію, примусив відійти відділ і бронепотяги ворога в напрямку на Богданівці і після того зайняв позицію на південний схід міста. Таким чином, в 2 переходи з бійкою Кармелюки пройшли більше 50 верст.

Після однодобового відпочинку в м. Проскурові курінь з иншими курінями I і II бригад вирушили через с. Лезневе в с. Бахматівці, куди і прийшов вночі. Між селами Лезневе та Давидківці куріню прийшлось всю дорогу пройти під сильним гарматним вогнем ворога з курсовавшого бронепотяга в районі Проскурів – Богданівці.

Під час розташування на ночівку в Бахматівцях к-р куріня помітив невеликий відділ ворожої кінноти, який зразу ж був відігнаний.

Кармелюки рушили далі в напрямку Меджибожа. На лінії Русанівки I бригада зав'язала знову бійку, маючи в резерві II бригаду. В цей час ворожа кіннота (червоні Гайдамаки [Сергія] Байла) зробили обхід з метою ударити в тил Запорожцям.

З переходом [річки] Буг в село Ярославка, частину котрого і зайняла II бригада, наказано було повернутись назад і збити ворога і забезпечити тил. Згідно наказу по бригаді Кармелюки спішно повернули назад і зайняли Ярославку, вибив[ши] відтіля ворога, котрий в паніці втік до с. Липовець.

Кармелюки зайняли переправи по р. Буг. В село Ярославку підтягнулась вся бригада. Простоявши одну добу на позиції, Кармелюцький курінь вирушив знов на Меджибіж, зайнятий I бригадою, і остановився в с. Ставниця. Після 2-хгодинного привалу вирушив далі по великому шляху Меджибіж – Лятичів (тепер м. Летичів Хмельницької обл. – *Ред.*). Вночі курінь підійшов з частинами бригади до м. Лятичева. Ворог, відходя в паніці з м. Меджибожа в м. Лятичів, попалив переправи у с. Горбасів і Лятичів. Зав'язався бій за захоплення ще не успівшої згоріти переправи (міст через р. Вовк).

До ранку курінь стояв на шляху перед Летичевом. Ранком був одержаний наказ пересунутись в с. Рудню (що праворуч від Летичева) і форсірувати річку проти села Терлівки.

Зайнявши село Рудню, Кармелюки почали форсіровати р. Вовк. Ворог, обсадивши висоту по східному березі р. Вовк, почав жестоким кулеметним та рушничним вогнем обстрілювати с. Рудню.

Построїти міст не було ніякої змоги, позаяк комуністи на місці зруйнованого моста зосередили вогонь – як рушничний, так і кулеметний.

Тоді командир Кармелюцького куріня сотник Ридченко рішив зайняти висоту по східному березі р. Вовк, не чекаючи постройки мосту. По кривенькій кладочці проти села Рудні, котру комуністи забули зруйнувати, кинулись Кармелюки, несучи на собі ручні кулемети, через р. Вовк на нечекавшого цього ворога, допомагаючи один другому, бігом взбирались вони на крутину, і в ½ години горби були зайняті; ворог відійшов до с. Залятичівки, залишив всю лінію р. Вовк, крім Лятичева.

Зараз же Кармелюки почали будувати міст, і до вечора проти с. Рудні були вже містки, по котрим на ту сторону Вовка пройшли Кармелюки і тачанки з кулеметами. Наступну ніч курінь провів на зайнятих їм горбах.

На ранок ворог, щоб відкинути наших за р. Вовк, повів наступ збоку с. Залятичівка і збоку Ворівки – Війтівців. Але при допомозі куріня Низових Запорожців був відбитий і відійшов на старі позиції.

Запорожській дивізії було наказано перейти, в свою чергу, в наступ, II бригаді – на Лятичів, I бригаді – в напрямку Козачки, Чорний полк (кінний полк Чорних запорожців. – *Ред.*) йшов між бригадами. Кармелюцький курінь, не добувши ні одного вистріла, кинувся в атаку і, зазнавши важких втрат (раненими та забитими), захопив с. Підлятичівку.

В цей же час куріні Низових Запорожців та Б.[огдано]-Дорошенківців, ввійдя в Лятичів поза с. Залятичівка, зайняли Лятичів, вибив відтіля значні відділи ворога.

З наступом темряви Кармелюцький курінь перейшов в місто, де і зайняв позицію на південній околиці, маючи праворуч себе курінь Б.-Дорошенківців. Зараз же приступлено було до постройки справжнього моста, котрий при допомозі місцевого населення був закінченим до розсвіту.

На ранок ворог повів наступ переважними силами піхоти та кінноти (бригада [Григорія] Котовського), а також підвіз велику кількість гармат. Зав'язався упертий бій, ворог засипав Лятичів гарматними

снарядами і примусив бригаду відійти на ту сторону Вовка, куди і відтягнулась вся дивізія.

Кармелюцький курінь зайняв позицію на переправах в предмісті Заволк і в с. Рудня вів упертий вогненний бій з ворогом за переправою. Після 2-хдобової стоянки курінь був замінений Б.-Дорошенківським курінем [і] відійшов в бригадний резерв до штабу бригади в Заволк), де і розташувався і простояв 2 доби.

А в цей час к-р[ом] Запорожської дивізії було залишено 1 курінь і техничну сотню І бригади на переправах Лятичева, Рудні, Терлівки та Снитівки, решті частин [було наказано] непомітно зняться і, перейшовши р. Буг в с. Горбасів, ударити по с. Копичинці, захопити їх і знову переправитись на східний берег Буга, вийшов[ши] в тил ворога.

На переправах Лятичева був залишений курінь Низових Запорожців, а части дивізії опівночі вирушили через Горбасів на Копичинці. Кармелюцький курінь йшов на чолі Другої бригади і совмістно з Б.-Дорош. курінем наступав на с. Копичинці з північного заходу. Копичинці були зайняті, адже операція не удалась, большовики відійшли за Буг і розібрали міст.

З наступом темряви всі частини, згідно наказу по дивізії, повернулись на свої міста (місця. – *Ред.*). Кармелюцький курінь пересунувся в с. Рудню і зайняв переправи на р. Вовк – від Лятичева включно до Терлівки, змінив[ши] техничну сотню і курінь Низових Запорожців, стояв тут 3 доби, ведя перестрілку з відділом, що займав горби на східному березі р. Вовк. В цей мент Запор. дивізію прийняв бувш. н-ник (начальник. – *Ред.*) 8-ї Запор. дивізії полковник, нині генерал-хор. Базільський, призначений замість полковника Гулого, одержавшого нове призначення і від'їхавшого до штабу армії.

Дивізії знов було наказано форсіровать р. Вовк по лінії Лятичів – Снитівка і перейти в наступ на ворога і збити його. II бригаді було наказано перейти річку у сіл Терлівка – Степівка ліворуч. (Зміст наступного речення я не зміг розібрати. – *Ред.*).

Сотник Ридченко одержав наказ форсіровати річку у села Терлівки. Коли почало розсвітати, то Кармелюки під ворожим вогнем почали улаштовувати попсовану переправу, закінчили її до 10 годин і, перекинувшись на східний берег, збили ворога, примусили його відійти на с. Козачки і зайняли горби, що на південному сході від с. Терлівки, де і з'єднались Низові Запорожці і Дорошенківці. Одержан був новий наказ: [Кармелюцькому] куріню з рештою частин 2-ї бригади продовжувати наступ, захопити с. Козачки, Варенку, Білецьке, де і з'єднатись з 1-ю бригадою, котра повинна була наступати на с. Бохни.

До 4-х годин молодецькою атакою зайняті були с. Козачки, і ворог відійшов в напрямку наВаренку, між с. Варенка та Козачки. Зав'язався завзятий бій. Ворог 2 рази йшов у контр-наступ, але був відбитий з великими втратами. Наступивша ніч припинила бій до ранку.

Кармелюцький курінь згідно наказу по дивізії залишився на позиції в полі на північний схід від с. Козачки, куріні Б.-Дорошенк.[івський] та Низових Запорожців відійшли в бригадний резерв – в балку, що на 1 версту на північ від с. Козачки, де малась тільки одна хата, зайнята штабом бригади.

В цей день Кармелюками було захоплено біля 50 чоловік полонених большовиків. На ранок Кармелюки продовжували наступ, і большовики, збиті у с. Варенці, відійшли. Успіх був повнійший.

В цей час большовицькі загони повели усилений наступ на I бригаду під с. Бухни, збили її і, вона, не маючи змоги утриматися, відійшла назад за р. Вовк, залишивши Лятичів, котрий зайнятий большовиками.

Становище Кармелюків і всієї II бригади, мавшей при собі гармати, стало дуже кепське – большовики опинилися на 10 верст в тилу. Переправи мались тільки в Лятичеві, Рудні і Терлівці і, таким чином, могли легко бути захоплені большовиками, і, таким чином, всі, знаходившися на цьому боці, були відрізані від своїх і оточені.

Бригада почала наступати. Кармелюкам наказано було прикривати бригаду зліва – на випадок крилового удару кіннотою з Лятичева.

Спокійно, в повному порядку, відходять Кармелюки, залишаючи неудачно почате діло, але що було робити, обставини так склались, і треба було ратуватись з рештою. Після відходу Кармелюцький курінь згідно наказу знов зайняв позицію на переправі у с. Рудня – Терлівка і стояв 2 доби[1].

---

[1] Автор "Короткого нарису історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка", на жаль, не зазначив свого прізвища. Цей спомин зберігається у Центральному державному архіві вищих органів управління України.

Володимир Ридченко, Ігор Троцький та Павло Гарячий. 1919 р.

"Час і нам, панове, погуляти!"

У великому селі на Харківщині неподалік шосе Харків – Вовчанськ наприкінці грудня 1918 року зосередилися головні сили Вовчанського фронту: дві піші й дві кінні сотні Окремого гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка та приділена до нього піша старшинська сотня харківського гарнізону. Курінний Ігор Троцький мав завдання захистити Харків з боку Вовчанська.

"На фронті – абсолютний спокій, – згадував старшина Юрій Сас-Тисовський. – Наші кінні роз'їзди (стежі) доходять до самого Вовчанська. Ворога не видно й не чути. Але вліво верст на 20 під Білгородом увесь час йдуть шалені бої: вдень і вночі без перерви чути гуркотіння гармат. Начальник всього відділу, отаман Т.[роцький], людина досить молода, енергійна та смілива, минулими днями був у нас у старшинській сотні. Казав, що під Білгородом ситуація дуже поважна: до большовиків увесь час прибувають свіжі сили. Наші ж тримаються добре й чекають прибуття з Києва Січових стрільців.

– Час і нам, панове, погуляти! – закінчив свою розмову отаман.

Воно й дійсно пора! Остогидла ця одноманітність, життя без жодних змін. Старшини та козаки нудьгують... Мляво тягнуться дні.

Рік 1919, 1 січня. Нарешті – новина! Надвечір приїхала наша стежа, привезла цікаві відомості: в село, що верст за дванадцять попереду нас, прибув большовицький відділ, чоловік із триста піших та кінних, гармат немає. Наші стежі не помічено!

Усе заворушилось: на лицях уже не видно нудьги, всі ніби підросли, повеселішали.

Стемніло!

Кличуть до штабу нашого командира сотні. Нетерпляче чекаємо його повороту.

Нарешті – він. Лице веселе, сяє – є щось доброго!

– Панове, здоровлю вас із наступом! Уночі, о 12-й, вирушаємо... Бойове завдання – вибити большовиків із села NN, заволодіти ним та, як пощастить, продовжувати наступ на Вовчанськ.

Усі страшенно радіють. Хтось кричить, що в нього є багацько знайомих дівчат у Вовчанську і що він усім гарантує веселих та приємних Різдвяних свят!

Сміх! Радість! Всі готуються до наступу, що його так довго чекали. Село заворушилося: виводять коней, тягнуть гармати, їздять назад і вперед вершники, збирають підводи для піхоти.

Нарешті дочекались – 12-та година [ночі]! Виходимо на подвір'я школи. Місячно. Морозно. Сніг хрустить під ногами. Купками по 4 – 5 чоловік сідаємо по санях. Настрій веселий, бадьорий. Чекаємо наказу вирушати.

Підходить кіннота, підвозять гармати. Все готово! Немає тільки штабу...

Минає з півгодини. Дехто вилазить із саней, починає бігати, щоб нагрітись.

До штабу кличуть нашого сотника. Минає знову півгодини. Вертається сотник (і приносить) наказ розійтись по старих помешканнях і чекати розпоряджень. Наступ відкладається... Всі здивовані, незадоволені. На обличчях питання – чому?"

Виявилося, що урвався зв'язок зі штабом Лівобережного фронту в Харкові. До того ж затих бій під Білгородом, а це – тривожна новина. Не з'ясувавши ситуації, отаман не наважився на виступ. Отож козаки "із сумом полягали спати".

На ранок 2 січня – неприємна подія: один козак ввечері пограбував селянку, та ще і зброєю підлякував. Коли селянка впізнала злодія, Ігор Троцький, відпустивши старшин, зібрав навколо себе козаків.

– Хлопці, – голосно почав отаман. – Усі ми тут присутні щиро і чесно служили нашій Батьківщині, нашому народові, чесно б'ючись за них. І з радістю поляжемо за Україну! Нема місця між нами цій людині, яка за гроші продала свою честь, заплямувала славне ім'я козака, лицаря українського! Не місце йому тут! Я не хочу його судити сам, не хочу, щоб судили старшини. Судіть його самі! Що присудите, те буде!

"Усі мовчали; очі дивились у землю. Чути було, як тяжко дихали сотні грудей..." Раптом вискочив якийсь невеличкого зросту, з блідим обличчям козак і крикнув:

– Що там довго думати, розстріляти злодія, більш нічого!
– Розстріляти, розстріляти, – загуло навколо.
Засуджений зблід ще більше, але не сказав ні слова.
Півчота козаків на чолі зі старшиною негайно виконала наказ за школою...
3 січня повернулася кінна розвідка і сповістила, що Білгород здано більшовикам. Залишили наші війська й Харків. Нічого не лишалося, як наздоганяти головні сили.
Сумно ладувались у дорогу козаки. Ніхто не радів, що вдалось уникнути смертельного бою...
Невдовзі виїхали на перехрестя з дорогою Харків – Білгород. Попереду блимали вогники Харкова. Не доїжджаючи міста, наштовхнулись на німецьку заставу, яка не хотіла пропускати.
– Петлюра цурюк! Петлюра цурюк! – повторював німецький старшина.
Долю інциденту вирішила рішучість українців, які, оточивши німців, були готові вжити зброю. Німці розсудили, що краще пропустити козацьку частину.
Вранці 4 січня Гайдамацький курінь увійшов до Харкова. Назустріч чалапали одинокі фігурки робітників. Почулися здивовані вигуки:
– Пєтлюровци!
– Ні, які там петлюрівці, ті вже давно втекли. Це наші – большовики!
Один, сміливіший, підійшовши до лави, запитав:
– Аткуда, таваріщі?
– С-пад Бєлґарада, – жартом відповів один старшина.
– Наканєц-та даждаліcь вас... Всьо врємя вас ждалі. Руку, таваріщ! – робітник простягнув правицю.
– Ось тобі, собачий сину, товариш! – старшина витягнув з кишені револьвер.
Робітник злякано відскочив. На обличчі – здивування. Старшини щиро засміялися...
О 10-й годині 4 січня 1919 р. нового стилю Окремий гайдамацький курінь ім. Кармелюка останнім з українських частин залишив Харків.
Дорога стелилася козакам на Люботин, куди відійшли частини Запорозького корпусу.

Роман КОВАЛЬ

Сас-Тисовський Ю. Кінець грудня р. 1918 // ЦДАВОУ. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 416 – 419 зв.

Юрко Городянин

Великдень на сусідах[1]

Із усіх "Христос Воскрес", що їх по дитячих роках доводилося зустрічати на коні, при кострі в лісі, на в'язничних прічах, цей чомусь найбільш мені пам'ятний.

У вухах лящали ще стріли бою під Парканами, вибух міни під Бендерським мостом за останньою частиною Запорозького корпусу, що відступив до Басарабії. Румуни, яких ми, зрештою, величали просто циганами, робили все можливе, щоб "уприємнити" нам [тим]часовий побут на їхній території. По-перше, трудно було знайти старшину чи козака, в якого б вояки румунського короля чогось не вкрали. Бодай один чобіт або яку стару їдунку. По-друге, "цигани" суворо стежили за тим, щоби місцеве населення не продавало нам нічого, а головно, щоб не продавало нам паші для коней. На заяви, що не маємо чим годувати коней, румунські офіцери "співчуваюче" притакували та пропонували, щоби... продавати їм коні, бо, мовляв, і так поздихають...

У Страсну п'ятницю й суботу наш поїзд стояв на якомусь полустанкові серед поля. Начальник того полустанку на всі запити, коли рушимо вперед, тільки зводив до неба очі: "Бог знає!"

– Як депеша прийде.

Найгірше було, що ми відбилися від штабу і постачання, де було ще трохи консервів і сухарів. А що найважніше, наші інтенданти, "презентуючи" комусь із офіцерів "Його величности" мішок або пару фунтів цукру (залежно від ранги), час до часу примудрялися добути дозвіл виміняти за той-таки ж цукор вівса, що був підвалиною всього нашого життя.

На два кілометри від полустанку виднілися хати якогось села, але начальник чоти жандармів, яка сиділа в станційному будинку, наставивши на нас два кулемети, і слухати не хотів, коли зверталися до нього, щоб дозволив туди поїхати. Хлопці смоктали відбиті колись у большевиків ляндринки, яких при поїзді був цілий пульмановський вагон, та, смакуючи, згадували, які то пишні речі стоять тепер на великодніх столах по Україні!

Декілька коней, що охоче їли ляндринки, почували себе не найгірше. Перед кожним стояла шістнадцятикілограмова скринька з написом фабрики цукорків Жоржа Бормана... Але мій "Гриць" вважав, очевидно, за образу для своєї конячої гордости їсти те, чим панночки забавляються, й уперто гриз дошку, якою був перекладений вагон.

Під вечір залажу до "конячого" вагону провідати товариша. Побачивши мене, "Гриць" сумно заіржав. Плещу його по шиї.

– Що, Грицю, зле? Їсти хочеш?

Гриць всуває голову мені під пахву і похитує нею, неначе хоче сказати: "Зле, товаришу, зле... між циганами Паску зустрічати". Потішивши його, що й у мене на ляндринках талія потоншала, вилажу й іду попід поїзди. Коло одного з вагонів стоять підстаршини Кармелюцького куреня – Басюк, Кошкин та молдаван Бужуран, з якими я минулого року зустрічав Великдень у Харкові. Вони поїхали з нашим ешелоном, який ішов попереду їхнього, щоби, поки надійде їхній полк, стріти Паску десь між молдаванами, про що обіцяв постаратися Бужуран. Тим часом "надії" завели...

Заводимо розмову. Басюк починає згадувати, як гарно минулого року в Тамбовських казармах Харківський губерніальний командант Мироненко кілька бочок портвейну прислав. І ковбаса із крашанками була. А на другий день знайомі на всі боки запрошували...

Кошкин мовчав, бо він і ту Паску зустрічав у німецькій "паці", арештований німецькою стежею за те, що порозбивав у парку носи двом фельдфеблям-баварцям, ставши в обороні чести якоїсь українки.

Хлопці заявили мені, що постановили таки піти ввечері до села. Щоби поїзд вночі рушив, нема надії. "Цигани" святкувати будуть. Бужуран запевняв, що молдавани – народ гостинний. Виноградного вина та чогось з'їсти не пожаліють. Басюк додав, що на це він великої надії не покладає, але в нього є півтори тисячі "миколаївських" грошей, а за них "молдаван батька продасть".

Порадившись із начальником і братом в одній особі (Павло Городянин, двоюрідний брат письменника. – *Ред.*), згоджуюсь пристати до товариства... з умовою, що поможуть мені принести вівса – "розговітися Грицеві".

Як добре стемніло, вибираємося поза водокачкою в поле і простуємо на світла села. І на полі, й на дорозі за ногами тягнеться густе болото. Добре-таки натомившись, дібралися нарешті до першої хати. Двері замкнуті. На наш стук у хаті згасло світло. На всі наші "моління" – з хати ані звуку. Не помогла і Бужуранова "молдавщина" (молдавська мова. – *Ред.*). Обійшовши з таким самим висновком всі хати маленького сільця та допікши добре Бужуранові за "молдавську гостинність", вирушаємо назад, голодні й лихі як вовки.

За селом спостерігаємо, що на полустанку прийшов якийсь поїзд. Може, яка частина підійшла "із запасом"...

Коли підходили вже до полустанку, на дорозі замаячіли дві постаті. Порівнявшись з нами і приглянувшись у темноті, скинули із плеч рушниці і наробили галасу.

Бужуран, який балакав по-румунськи, вступає "в переговори". За хвилину освідчує нам, що румуни вимагають, щоби ми йшли з ними до шефа, бо ми полонені і сам король наказав нікуди нас із поїздів не пускати.

У мене в кишені був електричний ліхтарик. Присвічую й бачу, що маємо честь балакати із двома "фрайтрами" (єфрейторами. – *Ред.*) жандармерії. Діло погане... Якби рядові або вже які старші, а то з цією "першою по Богові рангою" – нелегко зладитися.

Тим часом жандарми пом'якшили тон і стали досить лагідно доказувати щось Бужуранові. Питаю його, в чому справа.

– Кажуть, щоби дати їм по двадцять лей, тоді нас пустять. У них же, чортових циганів, усі беруть, одна королева – навпаки...

Побачивши, що ми засміялися, румуни почали немилосердно лаятися (що і я вже розумів) і шарпали нас, щоб іти з ними.

Басюк оглянувся на дорогу.

– Та що з ними довго торгуватися! Як давать, то давать.

Витягнувши з кишені нагана, він так мацанув важкою ручкою одного жандарма кудись під ніс, що бідолаха тільки ногами накрився. Дру-

гий, діставши від Кошкина ногою в живіт, полетів за ним. Підскочивши до них, хлопці стали відводити душу – і за Паску, і за пусті шлунки, і за молдаванське прийняття...

Переконавшись, що вірні слуги короля без сторонньої помочи до полустанку ледве чи вже дійдуть, поспішаємо до поїзда. Обійшовши знову поза водокачкою, виходимо на лінію і стверджуємо прикрий факт, що нашого ешелону вже нема на полустанку. На його місці стояв уже інший поїзд із порожніх, видно, вагонів, що саме рушав у потрібному нам напрямку. Якби не те "христосування" із жандармами, то можна би було зачекати якоїсь слідуючої частини, а тепер треба скоріше "евакуюватися"... Відчинивши на ходу двері якогось товарового вагону, вскакуємо до нього.

У куті вагону щось зашелестіло, ляснув замок рушниці, й [закричало]:

– Деса-а-а-ант!

Що за чорт! Засвічую ліхтарика й бачу, що в куті на купі соломи стоїть заспаний мурин (негр. – *Ред.*) у французькому військовому мундирі. Значить, ми попали до порожнього ешелону французької дивізії чорних сенегальців, з якими зустрічалися вже коло Бендер. Згадуючи давно забуті слова, підпомогаючи язикові руками, пояснюю йому, що ми тільки заїдемо до станції і злíземо. Та надаремно. Сенегалець, тримаючи пальця на спускові наладованої рушниці, верещить одне й те ж:

– Десант!

Що тут робити! Не стріляти ж його, щоби доїхати до слідуючої станції. Та й що винен цей ляковий (переляканий. – *Ред.*) жовнір, якого поставили стерегти порожній вагон і який так сумлінно сповняв свій обов'язок. Нема ради – треба "робити десант"... А поїзд уже таки добре розійшовся. Один за одним вискакуємо, ризикуючи попасти під колеса.

Кошкин, який під час "десанту" збив коліно і розідрав нову штанину, лається на чому світ стоїть:

– Щоб ти сім раз здох, чорте чорномазий! Щоб тобі сім десантів кольок у бік влізло!

Басюк, жартуючи, каже, що він дуже задоволений, бо довідався, що десант не тільки з моря, а й з вагону може бути.

Ледве тягнучи ноги, пройшли ми до дня вісімнадцять кілометрів до слідуючої станції. Наш поїзд стояв на запасовій лінії. Попивши гарячої води з ляндринками, завалююся спати.

А на Провідну неділю лежав я вже в Заліщиках, в тифозному "українському шпиталі", якщо можна було називати шпиталем ті застелені

брудною соломою приміщення коло станції. Із соломи вилазили та чіплялися до тіла рідні українські воші.

Поруч "воювали" в гарячці запорожці.

Днями й ночами припадали коло нас добрі феї: пані комісарова із сестрою та ще кільканадцять панночок-заліщанок. Приносили вино, конфітури, тістечка, а головне – ввічливість і щире рідне слово.

А потім – чиста постіль у мешканні пані комісарової. Щопівгодини завзято сваримося з нею, бо я настирливо вимагаю, щоби дала мені ще одного маринованого "москалика". Вона, роблячи докторську міну, запевняє, що як з'їм ще одного, то невідклично (обов'язково. – *Ред.*) помру.

А під подушкою в мене – записочка від однієї чорнявої заліщанки: "Як будете вже добре ходити, то обов'язково прийдіть до мене по цій адресі. Маю Вам щось дуже важне сказати". А на те "важне" так мало часу було!.. Як тільки чоловік переконався, що може добре ходити, то відразу догадався, що може вже і на коня сісти.

Над Збручем уже стягувалося військо, щоб знову йти на ворога.

Юрій ГОРЛІС-ГОРСЬКИЙ

Горліс-Горський Ю. Великдень на сусідах //Вісти (Львів). – 1934. – 5 квітня.

Передрук:

Горліс-Горський Ю. Великдень на сусідах // Незборима нація (Київ). – 2009. – Ч. 7 (281). – Липень. – С. 3.

[1] У спогаді йдеться про відступ Запорозького корпусу Армії УНР через територію Румунії в Галичину у квітні 1919 року. – *Ред.*

Смертельна пригода сотника Гарячого

Восени 1919 року наша армія під натиском численних ворогів, знесилена тифом, відступала на захід. Павло Гарячий перебував тоді в складі 8-ї Запорозької дивізії, яка відступала від ст. Кодима в напрямку на Могилів, Нову Ушицю і Дунаївці.

17 листопада 24-й Богунівський полк здійснив великий перехід, а тут ще мороз і пронизливий зустрічний вітер зі снігом.

Заквартирували в с. Куча, що за 10 верст від Нової Ушиці. Того ж таки дня наспів наказ від командира 8-ї дивізії Гаврила Базильського, щоб піші частини відійшли в запілля на 25 верст, а кінноті наказано залишитися і затримувати ворога, щоб дати можливість відпочити виснаженій піхоті.

Павлові Гарячому було підпорядковано кінну сотню 24-го Богунівського полку. Він мав зайняти позицію в с. Куча, що на правому березі річки Калюс, і зустріти ворога. Праворуч за 6 верст сусідував Гордієнківський кінний полк, ліворуч – кінний відділ 3-го Гайдамацького полку...

Згідно з наказом вранці 18 листопада піші частини вирушили на Дунаївці, а сотник Гарячий пішов на край села провести рекогносцировку. З ним був бунчужний Кармелюківської сотні Басюк.

Хоча Гарячий ставився недовірливо до “спокійного часу” і завжди був наготові, в цей день, як на біду, вийшов на рекогносцировку без коня й без рушниці. Бунчужний же виїхав конем.

Тільки вийшли на край села, як почули гучну стрілянину в місці розташування Богунівської сотні. Це дуже здивувало сотника, бо він не припускав і думки, що ворог міг пройти непоміченим.

Гарячий послав у село бунчужного – з’ясувати ситуацію. Та той не встиг проїхати й двісті метрів, як потрапив під обстріл із села. Мусив вертати.

Тоді на хуторці сотник перевдягнувся у драну свитину, обгризену шапку і, сховавши до кишені браунінг, пішов до села шукати свою сотню. “Той, хто йде на відверту боротьбу, – вважав він, – про наслідки для власної особи не турбується”.

Бунчужний залишився на хуторі.

На щастя, з Івашківець у Кучу йшли бити олію дві селянки і хлопець. Павло приєднався до них. Для маскування взяв у людей мішок з насінням, кинувши його на плече.

Шлях до олійниці стелився якраз через розташування сотні. Та її на місці не виявилося, тільки хижі переможці вривалися в хати з метою грабунку.

Павло йшов, опустивши голову, з-під лоба зиркаючи то ліворуч, то праворуч. От і хата, де він ночував, а в ній – його рушниця і повна набійниця. Ось і стайня, в якій стояв його кінь. Он хата, в якій квартирував бунчужний Кармелюківської сотні Басюк.

Так дійшли до олійниці. В сінях сотник подякував супутникам і пішов назад тією ж вулицею. Коли зайшов на подвір'я хати, де залишив зброю, несподівано зіткнувся з озброєним чоловіком, який ніс овес для коня. Розминулися, нічого один одному не сказавши...

Коли чоловік вийшов із двору, Павло заглянув до стайні та побачив, що коня немає. Забіг до хати. Господар впізнав його і повідомив, що карабін і коня забрали козаки його сотні. З розмови Гарячий зрозумів, що хорунжий Григоріїв, переконавшись, що командира немає, вивів відділ із села.

Раптом сотник через вікно побачив шестеро озброєних чоловіків. Вони поспішали до хати. Гарячий переклав браунінг із кишені в рукав і попрохав господаря – як червоні розпитуватимуть – сказати, що вони разом служили на Світовій війні і що він зайшов провідати товариша. Мовив це і не поспішаючи рушив до виходу в надії розминутися з небезпечними гостями.

– Ну, я пішов, – на очах у червоних Павло прощався з господарем.

Але ті заштовхали його в хату.

– Ти кто такой? – запитав голосно передній.

– Івашківський хлопець.

– А чєво тут ходіш?

– Сім'я приніс до олійниці, а зараз йду додому.

Ворог, як видно, не повірив байці, бо рішуче вихопив шаблю. І, заволавши “рукі ввєрх!”, кинувся вперед. Та браунінг вже був у руці сотника. Наводячи зброю, він теж закричав:

– Руки вверх!

Це було повною несподіванкою для напасників: вони подалися до порога і аж присіли. Та після миттєвої розгубленості знову кинулися вперед.

Тоді Павло загнав кулю прямо в груди найгарячішому противнику. Той із криком повалився під стіл. Далі сталося найнеприємніше – осічка.

Сотник ще встиг викинути підступний набій, як десять міцних рук вчепилися в нього. В запалі боротьби він кілька разів виривався і завдавав більшовикам болючих ударів. Все ж сили танули. Врешті його збили з ніг і притиснули так, що підлога не витримала й провалилася... Під вагою тіл Павло почав захлинатися кров'ю. Перед очима попливли сині круги.

Не один раз доводилось йому заглядати у вічі смерті, але так близько, як тепер, ще не відчував її подиху... "Ось яка вона, смерть", – майнула думка.

У цю ж мить він побачив рідне село та дорогих людей. Під враженням цих картин йому зробилося гарно і легко. Павло втрачав свідомість...

Коли прийшов до пам'яті, не відразу збагнув, де він. Коли зрозумів, що це за люди біля нього, шарпнувся з місця. Та його так вдарили, що він знову закляк на підлозі.

Хтось кинув:

– Да пирні єво шашкой...

Спасіння прийшло у вигляді господині. Вона раптом заголосила:

– Ой Боже ж мій, не коліть його в хаті, бо я боюся, а в мене ж дитинка маленька!

Вона справді тримала в руках немовля.

– Виводь його надвір і там пріканчім, – мовив один більшовик.

Павла взяли під руки й повели з хати.

Сині круги застеляли очі.

Як тільки відчинилися двері й свіжий зимовий вітер ударив в обличчя, в очах проясніло. Павло відчув приплив сил. Переступивши поріг, він різко рвонувся вперед. Звільнивши ліву руку, з усієї сили заточив у пику того, що вчепився в правицю. Більшовик одразу відмовився стояти і покотився на землю.

Павло клубком скотився з горбка до тину і хутко перевалився через нього. І вчасно – удар більшовицької шаблі прийняла огорожа.

Червоні кинулися слідом, але Павло так дременув вулицею, що аж сам здивувався, звідкіля в нього стільки сили взялося.

Більшовики були настільки впевнені, що наздоженуть втікача, що відразу й не стріляли, а тільки бігли і кричали:

– Дєржи, дєржи!..

Нарешті вибухнуло кілька пострілів. Та кулі Бог відвів.

Тут Павло побачив, що навперейми біжать троє з рушницями.

Звернувши направо, він на якусь хвилю заховався за хату, та так вигідно, що ні ті, ні ті не могли стріляти.

Павлові пощастило відірватися від погоні на двісті кроків.

Коли він вже був у полі, знову почув постріли. На цей раз густі, не поодинокі. Оглянувшись, побачив, що за ним женеться вже чоловік сорок.

Він до того стомився і захекався, що вже не міг бігти далі. Ще й одежа стискала груди. Скинувши на ходу сіряк, призупинився і розірвав на

собі верхню та спідню сорочки... Але легше не стало. Ускладнювало ситуацію й те, що вітер безкомпромісно бив у лице і розпанахані груди.

Тим часом погоня шаліла. На щастя, кулі летіли повз утікача.

Коли бунчужний Басюк почув стрілянину, одразу виїхав з хутірця в поле, щоб довідатися, в чому річ. Як тільки Гарячий побачив, що бунчужний гарцює конем на вигоні, зупинився і, зібравши всі сили, гукнув:

– Кіннота! Сюди! Вирубати всіх до ноги!

Він кричав насамперед для ворогів, бо кінноти поруч не було.

Оклик вплинув на більшовиків. Почулася команда зупинитися й впорядкуватися, щоб зустріти кінноту вогнем. Дехто почав відходити до села, адже в чистому полі зустріч з кіннотою не віщувала нічого доброго.

Маневр удався – й Гарячий трохи вирівняв дихання. Використавши розгубленість ворога, він знову кинувся тікати.

Зрозумівши, що їх обдурено, побігли й більшовики. Вони не тратили надії підстрелити "петлюрівця". Але віддаль між ними і сотником збільшилась, а головне, бунчужний Басюк, збагнувши, що до чого, вже спішив на допомогу.

Кінь виніс товаришів із-під граду куль...

У лісі збавили хід.

Ось тут сотник відчув страшну втому і пронизливий холод – скривавлені клапті сорочки вмерзлися в рану аж до кісток. Згодом йому пожовкло в очах... Що було далі, він вже не пам'ятав.

Бунчужний знайшов десь підводу і привіз сотника до його полку...

До пам'яті Павло Гарячий прийшов тільки через два тижні в польському військовому шпиталі в Шепетівці. А "добрий бунчужний, царство його душі, був убитий у кінній атаці під Могилевом-Подільським року 1920 червоними москалями".

Роман КОВАЛЬ

Горячий П. 18 листопада // ЦДАВОВУ. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 33 – 36 зв.

Козловський О. Кармелюківці (фрагмент спогадів) //За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського. – Торонто, 1964. – Збірник 10. – С. 210 – 219.

Особиста справа Павла Горячого //ЦДАВОВУ. – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 873. – Арк. 1 – 98.

Никифор Авраменко

Надходила весна 1920 року

(...) Глибокої ночі найшли своїх. Настрій сумний, страти значні, тяжкі. Вбито Халаїма, курінного республіканців. Згинув невідомо коли командир кармелюків [Ігор] Троцький. Ранено к-ра наливайківців [Павла] Зільницького (правильно: Зельницького. – *Ред.*) – з перебиттям кості вище коліна. Вбито або полонено близько 30 козаків та старшин. Винесено і виведено понад 40 ранених. (...)

Спали не роздягаючись, коням попущено попруги, охорона посилена. Шкода було згинувших товаришів, тяжко ранених, а між ними – Зільницького. Взагалі, положення катастрофальне.

Рано приїхав [Андрій] Гулий з [Олексою] Алмазовим. Був посланець од [Івана] Литвиненка. Гулий вернувся з наради у [Михайла Омеляновича-]Павленка. Алмазов чув бій, був недалеко, [за] 7 – 8 км. Ішов уже на поміч, коли його роз'їзд ствердив нашу поразку. Литвиненко вислав розвідку в сторону гарматного огню, був готовий до бою, але ситуація застала його досить далеко, поміч не поспіла б.

Ідемо на Голту більше скупчено. Недалеко жила сім'я Халаїма. Республіканці винесли з бою тіло свого курінного. Тепер передано воно матері та сестрі. Хто і як похоронить Троцького?

Ех, Ігор! Славний був товариш! У бою хоробрий супокійною мужністю, любив вихилить чарчину в компанії, од 1914 року оминали тебе ворожі кулі, не дався шаблям, а от де прийшлось скласти голову.

По двоє-троє прибуло десяток козаків із загинувших (з тих, кого вважали загиблими. – *Ред.*). Хтось бачив Троцького з розрубаною головою. Добре хоч те, що згинув Ігор козацькою смертю од шаблі, а не од припадкової кулі. (...)

На третю ніч після Піщанської поразки (очевидно, йдеться про бій під Піщаним Бродом. – *Ред.*), коли минуло пригноблення, зібралося нас за вечерею п'ятеро – Дубовий, Савосько, Герасимов, прибувший Лощенко і я.

До горілки ніхто не був охочий, а саме хтось із селян приніс сулію перваку з мелясу, миску огірків, здоровенну ковбасу. Хазяїн поставив чарки та хліб, а господиня – товченої картоплі зі шкварками та миску оладок. Чарок було шість, може, зайде Євтушенко, він чарку любе. От і Ігор був великим мовчальником, а ще більшим любителем доброї чарки. Каганець блимає, в хаті темнувато.

Входить селянин у чорній свиті, з бородою, у високій смушевій шапці, з ціпком у руці. Підходе до столу, бере чарку, ту, шосту, вихилив мовчки, "щоб дома не журились!" Поволі повернувся, зняв шапку, не хапаючись стягає свиту.

Ігор!

– Звідкіль взявся, як нас найшов?!

Троцький по-своєму, мовчки, з каждим привітався, вихилив ще чарку, не хапаючись закусив і тоді почав розказувать.

Його оглушила і контузила граната. Очунявся, коли стемніло.

До села доліз із трудом, найшов палицю й, підпираючись, пішов до тієї хати, де ночував. Вулицею ходили і їздили [червоні] кіннотчики, на нього уваги не звертали, може, з уваги на темноту, свиту та довгу бороду. В хаті його пізнали, помогли роздітись, поклали в постелю, підгодували, не забуваючи про чарчину (Ти, Ігор, вип'єш і помираючи!).

Другого дня червоні ховали своїх забитих, мали їх багато, а між ними – командира кінного полку. Великі страти понесли од кулемета, коли збитою колоною вискакували із села за утікаючими (Отрішко!). (Мова про кулеметника Отрішка, який відбив атаку ворога. – *Ред.*).

Селяне звезли наших убитих на кладовище і поховали з попом, діставши дозвіл.

У червоній кінноті видно добру дисципліну, про що свідчить відношення до селян, котрі не нарікали на грабунок та самоволю.

Кіннотчики мають добрі коні, зброю та достатньо убрані. Атакували нас полк піхоти коло 1000 багнетів, 300 шабель кінноти при 4-х гарматах і близько 20 кулеметів. Випадає – 3:1. Троцький над збірною могилою промовив прощальне слово, а селяни поставили хрести на обох могилах.

Страти червоних майже вдвоє були більші. Після похорон кіннота покинула село.

Господар хати підвіз Троцького і ще двох козаків, що ховалися, до другого села, а далі йшли, розпитуючись, по слідах. Чує себе Ігор непогано, [але] болить бік та нога. Коли кінчали вечерю, прийшов лікар.

Бік був синій, нога напухла. Контузія поважна, треба полежать на возі 7 – 10 днів.

На другий день зближаємося до Голти, що лежить на правому березі Бугу. Тут вливається р. Синюха – "Синя Вода".

По обох берегах Синюхи розкинулися Богопіль та Ольвіопіль. Тепер ці три містечка звуться Первомайськ. Тут схрещуються в Голті дві залізниці, творячи важний вузол.

Місто не мало більшого гарнізону. Наш полк, атакуючи переправи через Буг і Синюху, не поніс страт, не добув і амуніції, хіба щось із тисячу патронів взяли наливайківці, котрими тепер командував Клим Андрющенко. Республіканців перейняв Василь Корніїв.

Усі групи вийшли в простори херсонських степів.

Надходила весна 1920 року. (...)

Никифор АВРАМЕНКО

Авраменко Н. Спомини запорожця // Київ: Темпора, 2007. – С. 328 – 331.

До своїх!

Іван Цапко

(...) Коло 8 год. ранку 25 липня [1920 р.] колона Окремої кінної дивізії на чолі з командиром генералом Іваном Омеляновичем-Павленком і штабом підходила зі сходу до села Кривенького. Чути було сильну стрілянину від Збруча і тут же трохи нижче, спереду села.

Цього ранку ворог у складі трьох полків 123-ї пішої бригади намагався збити зі своїх становищ частини 3-ї Залізної дивізії, що ставили рішучий спротив, нищачи ворога, але все ж большевикам пощастило захопити Сидорів. Зараз же після цього на українську піхоту, що відходила в напрямку на село Кривеньке, блискавичною атакою кинулася большевицька кінна бригада. 3-й кінний полк та інші кінні сотні 3-ї Залізної дивізії теж відходили перед переважаючими силами ворожої кінноти.

Командир Окремої кінної дивізії зі штабом під'їхав до вітряка коло шляху, а кінний полк Чорних запорожців, що йшов чоловим у дивізійній колоні, якраз підходив до того місця, де зупинився штаб дивізії. Майже весь простір до Збруча було досить добре видно. І тут усі при штабі ОКД побачили, що прямо з протилежного невеликого горба, на віддалі яких 300 – 400 кроків, у цей бік із криком "ура!" летіла в атаку група большевицької кінноти близько 400 шабель, бо вони зауважили якусь українську кінноту, напевно, наш старшинський роз'їзд, що був попереду дивізії. Всієї ж ОКД ще не було їм видно, бо вона підходила з-за горба через с. Кривеньке.

Глянувши вперед, командир дивізії генерал І. Омелянович-Павленко крикнув до полковника Олекси Алмазова, що був при штабі: "Тимчасово прийміть команду!", а сам на чолі свого конвою до 30 козаків та з їхнім командиром підхорунжим Сулейманом, вихопивши шаблю, кинувся назустріч червоним і, доскочивши до ворога, почав рубати за всіма правилами, в чому був великий мистець. У цей же час полк. Алмазов дає наказ полк. П.[етрові] Дяченкові з полком Чорних запорожців іти з місця в атаку, щоб знищити цей кінний відділ червоних та підтримати комдива.

Полк. Петро Дяченко кількома стрибками свого бойового вороного вискочив наперед, повернувся в сідлі й скомандував: “Чорні!.. Шаблі геть! Списи до бою! В атаку! За мною!” – й понісся кар'єром, вихопивши шаблю. А Чорні, на скаку розгортаючись до бою на смерть, як і на прапорі їхньому написано, рвонули так, що цокотом копит та лоскотом збитих грудок землі й ворожу стрілянину заглушили. Зараз же з розгону врубалися Запорожці, випереджаючи свого командира полку, й почали “розносити” на шаблях ворога.

Між іншим, за полк. П. Дяченком пролітав коло вітряка в атаку на чолі якоїсь сотні сотник Віктор Дяченко, брат полковника, старшина високого зросту, в якого ворожа куля, певно, перебила путлицю від лівого стремена, і сотник, поклавшись на коня, із шаблею в руці галопував на рубку ворогів, часом черкаючи лівою ногою по ріллі.

Враз було скінчено з цим кінним відділом червоних. До сотні їх порубали Чорні шлики, а решта кинулась назад. Ген. І. Омелянович-Павленко з конвоєм повернувся до вітряка із закривавленою шаблею.

Там же стався один характерний епізод, а саме: коли Чорні запорожці прямо з дивізійної колони, що підходила до вітряка на околиці с. Кривенького, пішли в атаку, з протилежного ворожого боку, через їхні лави, верхи на коні чвалала якась жінка.

З вигляду молода дівчина, в білій блузі й чорній спідниці. Сиділа на коні по-мужеськи й, проїжджаючи з боку колону Окремої кінної дивізії, кричала:

– Де курінь ім. Кармелюка?..

Ніхто зі старшин та козаків такого куреня не знав і не міг відповісти, де б він мав бути. Так та дівчина й проїхала без перешкод у запілля.

Пізніше один сотник оповідав командирові 4-го кін. Ніжинського полку, що ця особа, на ім'я Віра, таки була медичною сестрою в українському курені ім. Кармелюка. Її були захопили в полон большевики й примушували працювати на фронті. Під с. Кривеньким вона, користаючись із бойової метушні, скочила на першого, що підвернувся, коня й під кулями щасливо втекла від большевиків до українського війська. (...)

Іван ЦАПКО, підполковник

Цапко І. Кінний бій під Сидоровом // За Державність. Матеріяли до Історії Війська Українського. – Торонто, 1964. – Збірник 10. – С. 206 – 207.

Павло Гарячий. З оригіналу. Публікується вперше

Кармелюк Павло Гарячий

Павла Гарячого привела у світ Явдоха Пилипівна Гаряча (в дівоцтві Гончаренко) 13 січня 1893 року в с. Буда-Горобіївська Канівського повіту Київської губернії. Назвали сина на честь батька – Павла Лазаровича.

1911 року юнак закінчив чотирикласну Канівську міську школу.

Службу в російській армії почав у 1914 році як рядовий 1-ї мортирної гарматної запасної батареї. Видно, командир щось побачив у солдатові, так чи інакше, але Павло під час війни дістав можливість здобути військову освіту: 1 жовтня 1916 року він закінчив 3-тю Київську школу прапорщиків. Знову на фронт потрапив уже наприкінці 1917 року. Служив у лавах Проскурівського кордонного полку.

Внаслідок Лютневої революції та жовтневого перевороту 1917 року армія російська переставала існувати. Розвалювався і Південно-Західний фронт. Поїзди на схід були переповнені дезертирами, місця у вагонах не вистачало, тож солдати їхали додому на буферах та дахах з піснями і лайкою.

Павло Гарячий вибрав інший шлях. Він залишився на Поділлі, бо перед ним відкрилася щаслива можливість взяти участь в організації рідного війська. Таку можливість йому подарував Юрко Ківерчук – організатор 1-го кінного Гайдамацького куреня ім. Янка Кармелюка.

Напевно, Павло, як і його товариші, мріяв, що "молоде, але могутнє українське військо під рідним жовто-блакитним прапором пожене від себе чужинців, розіб'є тяжкії кайдани і визволить з неволі свій нарід". Так писав один з організаторів Кармелюцького куреня в "Короткому нарисі історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка".

Уже на початку січня 1918 року Павло здобув величну перемогу, визволивши разом з товаришами губернське місто Кам'янець-Подільський від більшовиків. Про подальший його шлях у Кармелюцькому курені можна прочитати в цій книжці.

На фронті кармелюки билися плече в плече з богунами – вояками Богунівського куреня, згодом полку. Був навіть період, коли через великі втрати особового складу частини об'єднались у Богуно-Кармелюцький курінь.

Під час відступу в напрямку на Могилів, Нову Ушицю і Дунаївці 24-й Богунівський полк, у якому тоді перебував Павло Гарячий, зупинився на відпочинок у с. Куча. Наступного дня в цьому селі Павло ледь не загинув (див. розділ "Смертельна пригода сотника Гарячого")...

До пам'яті Павло Гарячий прийшов тільки через два тижні в польському військовому шпиталі в Шепетівці. Потім поляки відправили його в табір міста Луцька, згодом у табір Щипйорно, звідки його перевели до Ланцута, де навесні 1920 року формувалася 6-та Січова стрілецька дивізія, до якої він і вступив. З нею сотник пройшов усю кампанію 1920 року. 21 листопада під тиском Красної армії знову довелося переходити польський кордон.

У таборі м. Щипйорна він вступив до 5-го класу реальної школи. У квітні – травні 1924 року склав іспити за 6 класів школи. Перейшовши в табір м. Каліш сотник Гарячий написав прохання до Української господарської академії в Подєбрадах зачислити його студентом.

У таборі перебував до 30 червня 1924 р. – останнього дня існування Армії УНР. Напередодні звільнення, 14 червня, дістав посвідку ч. 970 за підписами генералів-хорунжих Марка Безручка та Всеволода Змієнка: "Цим свідчиться, що сотник 6-ої Стрілецької Січової Дивізії Гарячий Павло Павлович за час перебування в Дивізії заховував себе бездоганно і дисциплінарно. Караний не був".

У вересні 1924 р. в Каліші Павло здав екзамени за 7-й клас реальної школи. Серед оцінок переважали четвірки. Тепер, коли він отримав атестат про здобуття середньої освіти, його прийняли до Української господарської академії.

18 травня 1925 р., під час навчання, написав спогад "18 листопада" – про найдраматичніший день у своєму житті, який міг бути останнім.

Закінчивши аграрно-лісовий факультет академії, інженер Гарячий виїхав до Польщі. Працював у Познані.

1939 року немало вояків Армії УНР вирушило на Карпатську Україну допомогти братам-закарпатцям вибороти державність. Імовірно, серед

них був і Павло Гарячий, принаймні краєзнавець Василь Олійник писав про Павла Гарячого як про закарпатця. 1941 року сотник, очевидно, перебував у Києві, можливо, у складі похідних груп ОУН. У Києві був поранений. Про це також писав Василь Олійник.

З грудня 1941-го до лютого 1943 року Павло Гарячий мешкав у волинському місті Кременці (нині Тернопільської області). Це місто у травні 1919 року він визволяв від більшовиків. Пригадуєте? "Кармелюки вигрузились на ст. Рудня-Почаївська і розпочали наступ на Кременець. Першими підійшли до Кременця Кармелюки, і сотн. Троцький, не ждучи підходу других полків, розпочав наступ; зав'язалась перестрілка і продовжувалась до ночі, на ніч обидві сторони оставались на своїх позиціях. На ранок Кармелюки знов повели наступ уже вмісті з підійшовшим полком Січових Стрільців. Большовики не витримали наступу. Кармелюки з січовиками захопили місто, де большовики кинули багато майна, а також захватили кулемети і полонених" ("Короткий нарис історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка").

У журналі "Літопис Волині" зазначалося, що інженер Павло Гарячий, "хоч проживав (...) на Волині з обмеженими правами політичного емігранта, громадської праці не цурався (...), в останній час близько стояв до української молоді, яку вчив військового ремесла". У "Літописі Волині" Павла Гарячого названо "бувшим полковником Армії УНР". Викладав він у Білокриницькій лісовій школі, "став для молоді Білокриницької лісової школи Провідником".

Одним з його учнів був Микола Якович Чорнобай (1924 – 2006), член ОУН(б). Він згадував: "Полковник Павло Гарячий викладав у нас "лісництво", а після занять, у лісі навчав нас іншого предмету – "тактики". Його досвід для майбутніх бойовиків УПА – безцінний". Учнями Павла Гарячого були члени обох гілок ОУН.

У лютому 1943 р. ОУН дістала повідомлення про підготовку німцями масового розстрілу в'язнів кременецької тюрми. Щоб врятувати їх, загін ОУН(б) "Крука" захопив в'язницю. У відповідь гестапо того ж дня, 23 лютого 1943 р., арештувало та розстріляло відомих і шанованих у місті українців. Дослідник Б. Богуславський назвав імена розстріляних. Це лікарі Ганна і Петро Рощинські, Юрій Черкавський, Павло Гарячий (з лісотехнікуму), Лебедівська, Жиглевич, ксьондз Іваницький та інші – всього 12 чоловік.

Випадковим свідком арешту Павла Гарячого став студент Микола Чорнобай. Він оповідав: "Професор Гарячий повертався зі школи до Кременця власною бричкою, я з товаришем їхали за ним на велосипе-

ді. Назустріч нам з'явився німецький легковик. Це було гестапо. Німці зупинили професора і кілька хвилин про щось із ним розмовляли, потім розвернулися і поїхали назад до міста. Ми з цікавості поїхали за професором… Це ж авто чекало на нього під Чеснохрестською церквою. На цей раз гестапівці посадили його до авта і кудись повезли. На другий день я взнав, що Павла Гарячого розстріляли".

Майже всі учні сотника Гарячого стали вояками. "Вже за кілька місяців після загибелі Павла Гарячого вони успішно здали екзамен "з тактики" суворим екзаменаторам-німцям: у складі відділів Хріна і Крука під селом Антонівці вони оточили і знищили німецький батальйон", – писав краєзнавець Олег Медведєв.

Павло Гарячий пустив у світ синів Микиту, Андрія, Володимира та доньку Оксану, яка 1933 року виїхала до Сибіру (сліди її загубилися). Усі діти сотника вже померли.

У Микити були сини Дмитро та Сергій, яких теж немає серед живих, як, напевно, і дружини Сергія, Марії Сергіївної Гарячої (вона народилася 25 січня 1925 року). Сергій і Марія в подружжі народили двох хлопців і три доньки, одна з яких, Валентина, мешкає в Каневі.

Донька Андрія Павловича Гарячого, Ольга Андріївна Юрченко, живе в с. Мартинівці Канівського району. У неї є (чи був) брат Степан та сестра Світлана, яка проживає у с. Кумейки.

У 2000-х роках на будівлі Білокриницького лісового технікуму встановлено меморіальну дошку на пам'ять про Павла Гарячого.

Вічна слава канівському козакові, який зі зброєю в руках пройшов усю Україну, намагаючись захистити її!

Роман КОВАЛЬ

Богуславський Б. Жахливі картини злочинів //Діалог (м. Кременець). – 1995. – Червень.

Горячий П. 18 листопада //ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 33 – 36 зв.

Літопис Волині. – Ч. 12. – Вінніпег, 1977 – 1978.

Медведєв О. Нове про сотника Гарячого. – Незборима нація (Київ). – 2006. – Ч. 4 (242). – С. 2.

Олійник В. Моїй дорогій Волині присвячую Діалог (м. Кременець). – 2004. – 8 травня.

Особиста справа Павла Горячого //ЦДАВО України. – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 873. – Арк. 1 – 98.

Іван Несходовський. З оригіналу. Публікується вперше

Сотник Іван Несходовський

Іван Несходовський народився 7 вересня 1894 р. в козацькій родині в м. Варві Лохвицького повіту Полтавської губернії. Батьки, віруючі люди, з дитячих літ поставили сина на стежку служіння церкві. 1904 року, закінчивши однокласну парафіяльну школу, хлопець вступив до Київської духовної школи на Подолі. Був одним з найкращих учнів.

1908 року Іван продовжив навчання в Київській духовній семінарії. Та після 4 класів кинув богословську науку і поступив на агрономічний факультет Київського політехнічного інституту ім. Олександра II. Коли вибухнула війна, його до армії не мобілізували, бо як студент мав відстрочку. І все ж 1914 року пішов у військо за власним бажанням – як вільноприділений лейб-гвардії Семенівського полку.

Від жовтня 1914 р. Іван служив у м. Виборгу в кріпосній артилерії. У грудні цього ж року вступив до Оранієнбаумської військової школи в Петрограді. Скінчивши курс 10 квітня 1915 року, дістав направлення до Окремого заамурського кордонного корпусу.

Уже 24 вересня 1915 р., на фронті, був тяжко поранений у голову (шрапнеллю) і контужений. Підлікувавшись, прапорщик Несходовський повернувся до своєї частини і взяв участь у бойових кампаніях 1916 – 1917 років.

У добу Лютневої революції штабс-ротмістр Несходовський – активний учасник українізації частин російської армії. Видно, мав дар слова та організаторські здібності, інакше не став би у червні 1917 р. головою дивізійної Української військової ради. На цій посаді пробув до жовтневого перевороту.

І хоча Іван Несходовський був призначений на підвищення в ротміст-ри, але революційні події в Петрограді добивали адміністративний апарат російської армії й рішення про підвищення він так і не одержав.

Після того як більшовики розпустили дивізію, де він служив, Несходовський перевівся до сусідньої 56-ї "Української" дивізії.

На початку 1918 року Іван Несходовський пішов у гайдамаки – став старшиною 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Кармелюка та взяв участь у багатьох боях своєї частини. З кармелюками був до вступу на терен України австро-угорського війська.

Гайдамацький курінь ім. Янка Кармелюка вирушив у Харків, а Іван Несходовський – до Києва, де вступив до полку Охорони ладу, який після гетьманського перевороту був перейменований на Старшинський ім. гетьмана Павла Скоропадського полк. Служив сотником кулеметної команди.

Під час антигетьманського повстання сотника Несходовського було вислано під Бахмач та Крути обороняти столицю від петлюрівських повстанців. Про це він залишив спогад.

Ще року не минуло відтоді, як на станції Крути полягли київські студенти, обороняючи Київ від московської навали. І ось знову Крути!

На цей раз до станції підходили чотири потяги з вірними гетьману військами. В одному з товарних вагонів другого ешелону їхав кулеметний відділ. Відрядили його на боротьбу проти "банд Петлюри", які підняли повстання проти Української Держави.

Складався відділ зі старшин полку ім. гетьмана Скоропадського – переважно студентів Київського університету та Київського політехнічного інституту, мобілізованих ще в часи Світової війни. "Майже всі – українські націоналісти". Всього їх було 20 чоловік. Відповідав перед начальством за них полковник Жук. Лише він був кадровим старшиною, типовим служакою російської військової служби.

Саме з вини цього кулеметного відділу гетьманці відступили з-під Бахмача – адже у відповідальний момент студенти відмовилися брати участь у бою проти повстанців Петлюри і не підтримали "свою" артилерію кулеметним вогнем...

Попри холод, їхали, не зачиняючи дверей. У вагоні не було чути пісень, що завше гучно лунали, не даючи "спокойствія" сусідам-"кірпічовцам", які під проводом генерала-майора Льва Кірпічова намагалися захистити Київ від "петлюрівських банд".

Студенти мовчки й тужно дивилися на вкриті снігом поля.

Сумний настрій викликали спогади про бій київських студентів у січні 1918 року та думки про близькі домівки, адже більшість студентів походило з Чернігівської й Полтавської губерній. Однак рідні хати були не такими вже і близькими, бо на військовій службі невільно робити що заманеться. Чи побачать взагалі вони колись своїх рідних?!

Тяжко було й паротягам. Вони натужно сопіли, намагаючись витягти на згірок головний ешелон. За цим пагорбом у двох верстах вже були Крути.

Сніг, що досі тихо кружляв, раптом заметушився – потяг виліз на пагорок, і вітри задули сильніше. У цю мить молодий сотник, що був старшим серед студентської ватаги, заспівав пісню "Вмер батько наш". Всі як по команді встали і скинули шапки. Лише полковник Жук не зняв шапки.

Ледве скінчився спів, як заревли паротяги – Крути!

Ось і стих стукіт коліс...

Полковник Жук одразу пішов у штаб. Повернувшись, повідомив невтішну новину: йому та ще одному полковнику-"кірпічовцю" наказано провести слідство з приводу невиконання кулеметною командою бойового наказу під Конотопом і Бахмачем. А поки наказано всім переселитися до вагона 3-го класу, що поруч зі штабом...

У Крутах стояли кілька днів. На станцію кулеметники майже не виходили: ніяково почувалися зі своєю рідною мовою серед російськомовної зграї "золотопогонників".

Чекали слідства.

Несподівано біля їхнього вагона вибухнули один за одним декілька снарядів – це повстанський панцерник, що непомітно підійшов із Бахмача, прочищав собі дорогу.

Паротяги нервово заревіли тривогу.

Уздовж ешелону залунала команда:

– Вилєзай!

Минуло кілька хвилин, а в полі вже розгортався в лаву 3-й Сердюцький полк... Бій тривав майже півгодини, а кулеметна команда все не виходила з вагона. Хлопці знали, чим ризикували: невиконання наказу в бойових умовах – підстава для розстрілу.

Полковник Жук у тяжких роздумах мовчки сидів на лавці. Він розумів, що доведеться відповідати і йому – як командиру. Раптом почулися швидкі кроки людини, яка наближалася до "студентського" вагона. Всі заметушилися коло кулеметів, вдаючи, що готуються до бою.

У вагон влетів розлючений комендант ешелону. Разом з ним влетіла і страшна московська лайка. Комендант накинувся на молоденького сотника. Та, побачивши, що вся команда "одним миром мазана", гнівно вигукнув:

– Такую сволочь нєпрємєнно расстрєляєм!..

І вибіг з вагона.

Тоді підвівся полковник Жук і запитав, чи піде команда у бій.

Кілька старшин відповіло, що ні. Тоді полковник мовчки одягнувся, перекинув через плече патронташ і повісив на плече рушницю.

– Я прівик ісполнять прікази, потому что я чєловєк долга, – сказав він і пішов геть.

Через вікна кулеметники спостерігали за ним. Полковник перехрестився і побрів по засніженому полю...

Коли повстанці обхопили праве крило гетьманців, виникла небезпека оточення. Паротяги несамовито заревли збір.

Це означало відступ.

Повернувся засніжений полковник Жук. Усі чекали, що він почне дорікати. Та полковник лише сказав:

– Ну і змьорз же я!

Тоді знову сів у куті на своїй лаві.

За 10 хвилин потяги рушили в бік Ніжина. А повстанський панцерник усе посилав розпечені гостинці – снаряди розривались поруч із вагонами, але значної шкоди не завдавали.

"Що далі робити?" – це питання пекло всіх.

Домовилися, що кожний висловить свої міркування вголос.

Хорунжий Д. Мордвинів висловився одним з перших.

– Ми вже, слава Богові, вирушили з Крут, – сказав він. – Слідуюча зупинка буде, мабуть, у Ніжині. А там – мій батько. Отож лише приїдемо – я зразу піду до нього, розкажу, в чім справа. І хай він нас ховає!

На цьому і погодилися.

Поїзд огорнула холодна ніч... А студенти не журились: їли хліб з маслом та повидлом, які поцупили зі складів у Крутах. Під час обстрі-

лу німецькі вартові сховалися, і спритні студенти скористались їхньою відсутністю.

Замазані повидлом, вони весело запитували поручника Крушинського, правника за освітою, яка кара передбачається за крадіжку в німців свого.

Потім полягали на твердих лавах і позасинали як убиті. Лише вартовий сидів у куті біля свічки і зубрив неорганічну хімію – готувався до заліку.

19 грудня 1918 р. Іван Несходовський вступив на службу УНР – як вартовий начальник охорони експедиції заготівлі державних паперів. На цій посаді перебував до 27 січня 1919 року. З Києва евакуювався разом з державними інституціями. Працював урядовцем для особливих доручень при Міністерстві фінансів уряду УНР. Улітку 1920 р. в Кам'янці-Подільському, який колись визволяв у складі Кармелюцького куреня, очолював охоронну сотню банку. Невдовзі почалася чергова евакуація – така ж безладна, як і раніше. Вражала "нерозпорядимість та розгубленість вищого начальства".

До 5 квітня 1922 р. Іван Несходовський виконував обов'язки начальника Загального департаменту Міністерства фінансів еміграційного українського уряду, що перебував у м. Тарнові. 5 квітня його посада була виведена поза штат. І він залишився без засобів для існування.

І знову, як і під Крутами, виникло пекуче питання: що робити далі?!

Довідавшись, що у Подебрадах у ЧСР організувалась Українська господарська академія, 20 травня 1922 р. сотник Несходовський написав заяву з проханням прийняти його студентом. До заяви додав "Свідоцтво про матеріальний стан", видане Тарнівським відділом Українського центрального комітету в Польщі. "Цим свідчиться, – зазначалося в документі, – що громадянин Української Народньої Республіки Іван Несходовський жадних матеріальних засобів до життя не має і жив виключно на утримання, яке видавалось по службі, а в сучасний мент після звільнення за штат існує випадковими заробітками. Керуючий Відділом (*підпис*)".

В анкеті (персональному листі) Іван зазначив, що має сестру Любу та брата Євгена, які проживають у Києві, на Караваєвих дачах, 6-та лінія, буд. 31, кв. 3.

До академії його прийняли 11 червня 1922 р., дали стипендію. Хоча вона була й мізерною, але давала можливість вижити на чужині.

Виконуючи завдання з української мови, сотник Несходовський написав спомин "Із спогадів про повстання проти Гетьмана (25. XI. –

14. XII.1918)" – про те, як він і його товариші не хотіли захищати Українську Державу у листопаді – грудні 1918 року.

З якихось причин академії Іван не скінчив.

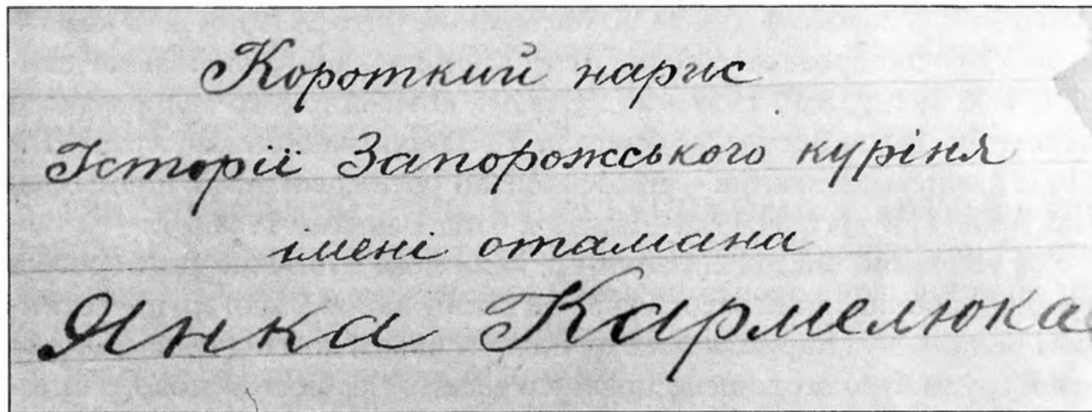
В особовій справі "б.[увшого] студ.[ента] Академії" Івана Несходовського 21 липня 1925 р. зазначено, що він немає боргів у студентській бібліотеці та нічого не винен ощадно-позичковому товариства "Єдність". У цьому ж документі вказано, що його поручительницею була Клавдія Сквірчинська, яка регулярно виплачувала за нього борги. Напевно, невипадково ця жінка витрачала гроші на бідного студента. Можливо, саме з нею Іван створив родину і виїхав з Подєбрад.

Роман КОВАЛЬ

Мордвинів В. Думки про те, чого нам не треба (*згадки з минулого*) // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 647 зв.

Несходовський І. Із спогадів про повстання проти Гетьмана (25. XI. – 14. XII.1918) // ЦДАВО України. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 262 – 292 зв.

Особиста справа студента факультету агрономічно-лісового відділу Несходовського Івана // ЦДАВО України. – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 1627. – Арк. 1 – 10.

Неповний список старшин і підстаршин 1-го кінного Гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка та 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка

АКСЕЙКО (?). Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через поранення.

АНИСИМІВ. Військовий діяч; господар 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР (26.02.1919); військове звання – поручник Армії УНР.

БАРАНОВСЬКИЙ. Військовий діяч; командир гарматної чоти 1-го куреня 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії (26.02.1919); військове звання – поручник Армії УНР.

БАСЮК (? – 1920, м. Могилів-Подільський). Військовий діяч; бунчужний Кармелюківської сотні Богуно-Кармелюцького куреня (1919) та кінної сотні 24-го Богунівського полку 8-ї Запорозької дивізії (1920). Загинув у кінній атаці.

БОГДАНІВ-ГАЙДУКІВ. Військовий діяч; хорунжий 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (01.1919).

БОЛДИРІВ (БОЛДИРЕВ) Олександр Іванович (28.09.1892, м. Слов'янськ Катеринославської губ., тепер Донецької обл. – 11.08.1964, м. Гайльброн, Західна Німеччина). Військовий діяч; командир Запорозького автопанцерного дивізіону (15.03.1918), командир 2-го куреня

23-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (літо 1919), т. в. о. командира 23-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 8-ї Запорозької дивізії (31.08.1919; 15.10.1919 – 27.11.1919), командир 8-го Запорозького куреня ім. Івана Богуна 3-ї бригади 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР (1921); військові звання – штабс-капітан російської армії, підполковник Армії УНР (із 6.01.1924 – наказ ч. 6 від 1 лютого 1961 р.).

За успішний бій під с. Бабчинці, коли його курінь не дав ворогові зробити прорив, який загрожував би штабу Запорозької групи, сотникові Болдиреву і Кармелюцькому полку в наказі командувача Запорозької групи було оголошено подяку. Учасник Першого зимового походу. Лицар Залізного хреста. У липні 1943 р. добровільно вступив до дивізії "Галичина", брав участь у боях проти червоних. З 1945 р. мешкав у Західній Німеччині.

БУЖУРАН. Військовий діяч; підстаршина 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (1919). Молдаванин.

ВІРА. Медсестра 1-го кінного Запорозького куреня ім. Я. Кармелюка (1920).

ВЛАСЬКО Андрій. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ВОРОНІН Прокіп. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ГАРЯЧА-БАЦУЦА Любов Семенівна (17.10.1892, м. Яготин Полтавської губ., тепер Київської обл. – 1970-ті?, Франція). Сестра-жалібниця і завідувач амбулаторії 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (1919).

У дівоцтві Лисенко. Жила в Харкові. 1918 року одружилася з Павлом Гарячим. Разом із чоловіком перебувала у діючих частинах Армії УНР. Учасниця битви з більшовиками за м. Замостя (1920). На еміграції – у Франції. Померла в похилому віці.

ГАРЯЧИЙ (ГОРЯЧИЙ) Павло Павлович (13.01.1893, с. Буда-Горобіївська Канівського пов. Київської губ. – 23.02.1943, м. Кременець, тепер Тернопільська обл.). Військовий і громадський діяч, інженер, учитель; солдат 1-ї мортирної гарматної запасної батареї російської армії (1914), командир 1-ї сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (01.1918 – 02.1919), командир 1-ї кінної сотні 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії (26.02.1919), командир кінної сотні 24-го Богунівського

полку, командир 1-ї сотні 6-го кінного куреня ім. кошового отамана Костя Гордієнка 6-ї Січової стрілецької дивізії (1920), викладач лісництва Білокриницької школи (1942 – 1943); військове звання – сотник Армії УНР. Розстріляний німцями.

ГЕНСУРОВСЬКИЙ (ГЕНСЮРОВСЬКИЙ) Олекса (1896? – після 1970-ті?). Військовий діяч; старшина 3-ї пішої Запорозької бригади Армії УНР, значковий Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР (з 6.07.1919); військове звання – підполковник Армії УНР.

Учасник Першого зимового походу.

Лицар ордена Залізного хреста.

Інтернований у таборі №10 у Каліші. 30 червня 1924 р. написав заяву до Української господарської академії в Подєбрадах (ЧСР). Станом на 30 червня 1924 р. йому було 28 років. Стверджував, що закінчив 6 класів гімназії. До академії не прийнято на підставі відсутності документів про освіту.

ГОРОДЯНИН (ГОРОДЯНИН-ЛІСОВСЬКИЙ, ГОРЛІС-ГОРСЬКИЙ) Юрій Юрійович (Георгійович) (4.01.1898, с. Демидівка Полтавського пов., тепер Решетилівського р-ну Полтавської обл. – 27.09.1946, м. Новий Ульм, Німеччина). Військовий і громадський діяч, автор споминів, письменник; хорунжий Кабардинського кінного полку Окремої кавказької дивізії (1916), півсотенний кінної сотні полку ім. Богдана Хмельницького (1917), командир кінної сотні 2-го Запорозького полку ім. Янка Кармелюка, командир Богданівської сотні 2-го Запорозького (збірного) полку 1-ї Запорозької дивізії Армії УНР (1919 – поч. 1920), старшина полку Чорних запорожців (25.09.1921 – 12.1921), осавул отамана 1-го (основного) куреня полку гайдамаків Холодного Яру (псевдо Залізняк; 1920 – весна 1921), організатор українського підпілля на Поділлі (1922 – 1924), командир українського відділу фінської армії (1940 – 1941); військове звання – поручник Армії УНР.

Народився в родині офіцера російської армії. Закінчив Олександрівське реальне училище (Полтава, 1915) та Новочеркаську козачу військову школу (1916). Учасник Першої світової війни.

Учасник Першого зимового походу Армії УНР.

Лицар Хреста Симона Петлюри.

Тричі був арештований ЧК і ҐПУ – в 1920-му, 1923-му і 1924 роках. Карався в тюрмах Вінниці, Києва, Полтави та Херсона. Щоб врятуватися, симулював психічне захворювання. Втік з Херсонської психіатричної лікарні у квітні 1932 року.

Автор книг "Ave, dictator!" (Львів, 1933), "Отаман Хмара" (Львів, 1934), "Спогади. У ворожому таборі. В казематах ҐПУ" (Львів, 1935) та "Холодний Яр" (перша частина; Львів, 1935). Друга частина "Холодного Яру" побачила світ 1937 року. Написав Горліс-Горський і драму "Отаман Хмара, або В чотирикутнику смерті", яку поставили Коломийський пересувний театр і Український театр "Нова сцена" в Хусті (1930-ті рр.).

Наприкінці 1930-х років завершує роботу над романом "Між живими трупами", який так і не вийшов друком. Публікувався в журналах "Літопис Червоної Калини", "Вісник", "Дажбог", а також у газетах "Вісті", "Українські Вісті", "Українська Думка", "Наш Клич", "Волинь", "Краківські вісті" та інших. Учителював у с. Луг, біля Великого Бичкова (02 – 03.1939), звідки під час угорської окупації Карпатської України перебрався до Румунії, а потім до Югославії. На початку 1941 р. очолив Український відділ Німецького радіо в м. Берліні. Прихильник створення Українського визвольного війська у складі Вермахту. Співпрацівник Абверу. Причетний до виявлення совєтської агентури.

26 листопада 1943 р. у Львові у православній церкві Святого Георгія побрався з Галиною Талащук. 26 вересня 1946 р. у Юрія народилася донька Лариса. Загинув за до кінця нез'ясованих обставин.

ГРИГОРІЇВ. Військовий діяч; хорунжий 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (02.1919).

ДІХТЯР Іван (1897? – після 16.03.1927). Військовий діяч; підпоручник російської армії, молодший старшина 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка, поручник Армії УНР.

У 1904 – 1906 рр. навчався в Олександрівській гімназії м. Полтави. 1907 року перевівся в 3-й клас Кобеляцької гімназії, яку закінчив 1915 року. Закінчив Михайлівську військову школу в Тифлісі (05.1916). "Далі перебував в різних полках Російської армії". З російської армії демобілізований 1918 року в чині підпоручика. З квітня по листопад 1918 року жив удома. "З падолиста 1918 року начав військову службу в Українській Армії, де перебував, не виходячи з її составу, до 15 серпня 1921 року, маючи послідній ранг Поручника".

Інтернований поляками 1920 року в таборі Вадовиці, звідки в серпні 1921 р. утік. До Праги прибув 23 серпня 1921 року. 4 місяці працював у м. Бистриця. У січні 1922 р. поступив у "Чеську Високу школу технічну", де навчався принаймні до 13 травня 1922 року. 5 травня 1922 р. написав прохання зарахувати його студентом Української господарської академії в Подєбрадах. Навчався на економічно-кооперативному

відділі академії. Довідка в особовій справі від 21 березня 1927 р. засвідчує сумніви керівництва УГА, що Дігтяр має документи про здобуття середньої освіти, тож його було переведено до категорії вільних слухачів. Сталося це 16 березня 1927 року. Складається враження, що Дігтяр так і не надав документів про середню освіту. Спогад "Образок із минулого" (про арешт, ув'язнення і звільнення з більшовицької тюрми) написав 20 грудня 1922 року (ЦДАВОВУ. – Ф. 3795. – Оп. 5. – Спр. 78. – Арк. 147 – 155).

ЖИДЕНКО. Військовий діяч; начальник обозу 1-го порядку 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (02.1919), командир 1-ї кулеметної ватаги 8-го Запорозького загону (9.12.1919), командир Кармелюцького куреня (08.1920); військове звання – поручник (1919), сотник Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

ЗІБЕРТ Фридріх. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ЗІНЧЕНКО Яків. Військовий діяч; сотник 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918). На еміграції – в Німеччині.

ЗОЗУЛЯ. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – хорунжий Армії УНР (1919).

ІВАНЮК Грицько. Військовий діяч; бунчужний Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР (до 6.12.1919). Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

ІВАЩЕНКО Єгор. Військовий діяч; бунчужний Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу.

КАДЕЙКИН (?) Іван. Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу.

КАТЬКАЛО. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – поручник Армії УНР (1919). Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

КИРИЧЕНКО Іван. Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через поранення.

КІВЕРЧУК Юрій Петрович (23.04.1884, с. Цівківці Кам'янецького пов. Подільської губ., нині у складі с. Голосків Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. – 23.06.1968, м. Сіракузи, штат Нью-Йорк, США). Військовий і громадський діяч; отаман 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (12.1917), комендант м. Проскурова та Проскурівського повіту (01 – 02.1919), отаман Проскурівського партизанського загону (03 – 06.1919), помічник командира етапного куреня 3-ї Залізної дивізії (1920), голова відділу ОбВУА в Сіракузах; військове звання – підполковник Армії УНР (на еміграції – полковник).

1906 року мобілізований до 9-го гренадерського Сибірського полку (м. Володимир). 1910 року закінчив школу підпрапорщиків. У складі 9-го гренадерського Сибірського полку вирушив на фронт. На початку 1915 р. відряджений до Петрограда, де склав іспити на ступінь однорічника 2-го розряду при Петроградській гімназії Петра І. Закінчив Оранієнбаумську школу прапорщиків (13.07.1915).

Учасник 2-го Всеукраїнського військового з'їзду (Київ, 18.06 – 23.06.1917).

На початку листопада 1917 р. отримав повноваження від Юрія Капкана на формування в Кам'янці-Подільському українського партизанського загону. Сформував його під назвою 1-го кінного гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка. У лютому 1918 р. біля Дунаївців поранений у сутичці зі збільшовиченими частинами російської армії. Під час протигетьманського повстання сформував у Кам'янці-Подільському повітову сотню ім. Кармелюка. У січні 1919 р. її рештки влилися до складу Запорозької бригади ім. Симона Петлюри Дієвої армії УНР. Від червня 1919 р. – у 3-й стрілецькій (згодом Залізній) дивізії Дієвої армії УНР. У березні 1920 р. приділений до штабу 4-ї стрілецької бригади Армії УНР. Від 1923 р. жив на еміграції у Скальмержице (Польща), від 1950 р. у США. Був членом Товариства подолян, створеного при Українській вільній академії наук у США у Нью-Йорку. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри та Військовим хрестом.

Похований на Українському православному цвинтарі Андрія Первозванного у Бавнд-Бруці.

Син Юрій воював в УПА, де й склав голову.

КОЗЛОВСЬКИЙ Олексій Олександрович (17.03.1892, с. Ісаківці Кам'янецького пов. Подільської губ. – 31.10.1971). Військовий і громадський діяч, редактор; командир 10-ї сотні 9-го стрілецького полку 3-ї стрілецької дивізії (1917), голова Української полкової ради сотні 9-го стрілецького полку 3-ї стрілецької дивізії російської армії, командир 1-ї пішої сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918), начальник особистої охорони комісара УНР Подільської губернії (до 28.04.1918), прокурор Надзвичайного суду 2-ї кулеметної бригади Кулеметної дивізії Армії УНР (1920), редактор-видавець її центрального органу "Соціалдемократ" (у Подєбрадах), секретар Українського технологічно-господарського інституту (до 1951), член управи відділу УККА, голова станиці ОбВУА в Нью-Гейвені (штат Коннектикут); військове звання – майор Армії УНР.

Народився в сім'ї Олександра Григоровича та Галини Миколаївни Козловських. Закінчив повний курс Подільської духовної семінарії (1912). До 1914 р. працював на різних канцелярських посадах та кореспондентом. 1915 року вступив до університету Святого Володимира в Києві. Від 1916 р. – в російському війську. 1918 року повернувся до навчання в Київському університеті. В українському війську з листопада 1918 р. до листопада 1921 року.

Навчався на правничому факультеті Карлового університету (Прага, ЧСР). Вільний слухач економічно-кооперативного відділу, діловод канцелярії та завідувач господарством (від 20.8.1930) Української господарської академії (Подєбради, ЧСР). Автор споминів, зокрема "З минулого" і "Кармелюківці". Член закордонної організації УСДРП. Виїхав до США.

Похований на Українському православному цвинтарі в Бавнд-Бруці.

КОРОЛЬКО Грицько. Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

КОРОЛЬКО Петро. Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

КОСТОГЛЯДІВ Гриць. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

КОШКИН. Військовий діяч; підстаршина 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (1919).

КРАВЧЕНКО Гнат. Військовий діяч; чотовий Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

КУБАСЬ Іван. Військовий діяч; ройовий Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

КУЗЬ. Козак 1-го кінного Гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918).

КУЛАК Гнат. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ЛАЩУК. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – хорунжий Армії УНР (1919).

ЛУЦЕНКО Іван. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ЛЮБИМІВ. Військовий діяч; старшина 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918); військове звання – поручник Армії УНР.

МАЙОР Артем (?, с. Грибарова Заславської вол. Пирятинського пов. Полтавської губ. – 21.03.1921, Вадовиці, Польща). Козак 8-го пішого Кармелюцького куреня.

МАНЬКІВСЬКИЙ. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – поручник Армії УНР (1919). Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

МАРИН (МАРІН). Військовий діяч; молодший старшина 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (11.1918 – 1919), молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – хорунжий (сотник?) Армії УНР.
Учасник антигетьманського повстання в листопаді – грудні 1918 року.

МАРТИНЕЦЬ Олекса. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

МИКОЛАЄНКО (? – 02.1918). Військовий діяч; ад'ютант командира 12-ї пішої дивізії російської армії (12.1917 – 01.1918), отаман 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (12.1917 – 01.1918), військове звання – поручник російської армії. "Патріот до мозку кісток". Організатор 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка. Загинув у бою з більшовиками на Поділлі.

МОЙСІЄНКО. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – хорунжий Армії УНР (1919).

НЕСХОДОВСЬКИЙ Іван (7.09.1894, м. Варва Лохвицького пов. Полтавської губ. – після 21.07.1925). Військовий діяч; вільноприділений лейб-гвардії Семенівського полку (1914), прапорщик Окремого заамурського кордонного корпусу, штабс-ротмістр 56-ї "Української" пішої дивізії російської армії, голова дивізійної Української військової ради (06 – 10.1917), старшина 1-го кінного Гайдамацького партизанського загону ім. Я. Кармелюка (Кам'янець-Подільський пов., поч. 1918) та полку охорони (Київ, 1918), сотник кулеметної частини старшинського ім. гетьмана П. Скоропадського полку, вартовий начальник охорони Експедиції заготівлі державних паперів уряду УНР; військові звання – штабс-ротмістр (призначений на підвищення в ротмістри), сотник Армії Української Держави, сотник Армії УНР.

НОВОЦЬКИЙ (ПОРОЦЬКИЙ?) Андрій (?). Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через поранення.

ПАЛІЙ (МАЛІЙ?) Семен. Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через поранення.

ПИСАНЮК Лука Володимирович (?, с. Батиїв Радехівського пов., тепер Львівської обл. – після 1945). Військовий діяч; старшина 1-го кінного Гайдамацького куреня ім. Я. Кармелюка (з 12.1917), помічник командира (26.02.1919) та т. в. о. командира 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка, член військової місії УНР у Румунії

(23.09.1920), помічник начальника контррозвідки Армії УНР (осінь 1920), помічник командира 3-ї Запорозької бригади 1-ї Запорозької дивізії; військові звання – лейтенант австро-угорської армії, підполковник Армії УНР.

Закінчив гімназію у Бродах і кадетську школу (1916).

1914 року зголосився до УСС.

Учасник антигетьманського повстання у листопаді – грудні 1918 року.

Контужений у бою під Старокостянтиновом та поранений у бою біля ст. Кодима. 21 грудня 1919 р. визнаний інвалідом з втратою 70% працездатності. З лютого 1920 р. служив у 15-му курені 4-ї бригади Армії УНР. На еміграції в Польщі і Німеччині.

РИДЧЕНКО (РІДЧЕНКО) Володимир Миколайович (1893, Харків – ?). Військовий діяч; командир 2-ї сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (01.1918), командир 1-го куреня 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (1919), господар Богуно-Кармелюцького куреня (з 6.07.1919), командир 3-го куреня 23-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (09.1919), командир кінного куреня 8-го Запорозького загону (9.12.1919), командир Кармелюцького куреня 2-ї Запорозької стрілецької бригади (07.1920), командир 8-го Кармелюцького куреня 3-ї Запорозької бригади 1-ї Запорозької стрілецької дивізії (1920 – 1921), т. в. о. командира Запорозької бригади (08.1920); військові звання – штабс-капітан російської армії, підполковник Армії УНР.

Учасник антигетьманського повстання в листопаді – грудні 1918 року. Учасник Першого зимового походу. Поранений у шию в бою за ст. Волочиськ, але продовжував командувати куренем (осінь 1920).

РУЗСЬКИЙ Степан Миколайович (1877, с. Погреби Прилуцького пов. Полтавської губ. – 2.04.1921). Військовий діяч; старшина 1-ї Запорозької стрілецької дивізії (1920) і 8-го пішого куреня ім. отамана Я. Кармелюка (1921); військове звання – поручник Армії УНР. Помер від плевриту, похований на військовому цвинтарі табору Вадовиці.

С. Федь (? – ?). Військовий діяч; поручник і начальник штабу 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918). Організатор 1-го кінного Гайдамацького куреня імені Я. Кармелюка. Напередодні Першої світової війни навчався у Подільській духовній семінарії.

САС-ТИСОВСЬКИЙ Юрій Васильович (20.07.1897, Харків – після 11.06.1927). Військовий діяч, інженер; прапорщик російської армії (1916), старшина пішої старшинської сотні залоги м. Харкова (1918) та 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (1918 – 1919).

Закінчив Сумський кадетський корпус (1914), Чугуївську військову школу (01. 1916) та агрономічно-лісовий факультет Української господарської академії (Подєбради, Чехословаччина). Учасник антигетьманського повстання в листопаді – грудні 1918 року.

Автор спомину "Кінець грудня р. 1918" – про кармелюківський курінь на Вовчанському фронті наприкінці грудня 1918 року та його відступ до Люботина.

СЕМЕНЦІВ (СЕМЕНЦОВ). Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); командир 1-го куреня 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (26.02.1919); військове звання – поручник Армії УНР (1919). Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через поранення.

СНЯТИНСЬКИЙ. Військовий діяч; хорунжий 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (01.1919).

СОВЗ-ПРАВДА. Військовий діяч; помічник командира 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії (26.02.1919); військове звання – сотник Армії УНР.

СОРОКАТИЙ Муня. Військовий діяч; командир 2-ї сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (поч. 1918). Напередодні Першої світової війни навчався у Подільській духовній семінарії.

СТАРОНЬКИЙ Андрій. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

СУХИНА Арсень. Військовий діяч; козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ТАРАНУХА (ПАРАДУХА?) Іван. Військовий діяч; чотовий Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого потрапив у полон до більшовиків.

ТИХОНІВ. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військові звання – поручник Армії УНР (1919). Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

ТИЩЕНКО. Військовий діяч; командир кулеметної сотні 1-го куреня 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії (26.02.1919); військове звання – сотник Армії УНР.

ТРОЦЬКИЙ Ігор Васильович (1890, Київ – після 15.09.1922). Військовий діяч; старшина 1-ї кінної сотні Гайдамацького кінного куреня ім. Я. Кармелюка (12.1917), отаман 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (від поч. січня 1918), командир 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (1918 – 1919), командир 23-го Запорозького пішого полку ім. Я. Кармелюка (1919), командир Богуно-Кармелюцького куреня (з 6.07.1919), заступник командира Збірного запорозького полку (02.1920), командир 2-го Богуно-Кармелюцького збірного куреня (1920), 2-ї бригади ім. Я. Кармелюка 1-ї Запорозької дивізії (із 05.1920), т. в. о. командира Запорозької дивізії (08.1920); військові звання – штабс-капітан російської армії, полковник Армії УНР (5.10.1920).

Закінчив Київське військове училище (1914). Після загибелі отамана куреня Миколаєнка очолив курінь. У добу Української Держави частина увійшла до складу Запорозького корпусу. Учасник антигетьманського повстання в листопаді – грудні 1918 року. Учасник Першого зимового походу. "Чоловік з великою силою волі і непохитною вірою в святе діло національного визволення". "Енергійний організатор, твердий і улюблений командир".

15 вересня 1922 р. приділений до 4-ї Київської стрілецької дивізії Армії УНР.

28 травня 2011 р. у Києві відкрито пам'ятник старшинам Армії УНР – уродженцям Києва у формі двометрового Хреста Симона Петлюри на постаменті, на якому з чотирьох сторін закріплені меморіальні дошки з іменами 34 старшин Армії УНР, серед них й ім'я Ігоря Троцького.

ФАДІЙ Тиміш. Козак Богуно-Кармелюцького куреня (до 6.12.1919).

ХОРОСЬКО Євген (?). Козак Богуно-Кармелюцького куреня Армії УНР. Учасник Першого зимового походу, під час якого був залишений на лікування через хворобу.

ШМАНЕВСЬКИЙ. Військовий діяч; командир 2-ї кінної сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка (11.1918); військове звання – сотник Армії УНР. Учасник антигетьманського повстання у листопаді – грудні 1918 року.

ШУБІН. Військовий діяч; молодший старшина Богуно-Кармелюцького полку (з 6.07.1919); військове звання – хорунжий Армії УНР (1919).

ЯКИМ'ЮК. Військовий діяч; бунчужний кулеметної сотні Запорозького куреня ім. Я. Кармелюка (літо 1920). У бою біля м. Лучинець у травні 1920 р. захопив ворожі гармати.

ЯНСОН (? – 8.03.1919, с. Легедзине Уманського пов. Київської губ., тепер Уманського р-ну Черкаської обл.). Військовий діяч; командир 2-ї сотні 1-го куреня 2-го Запорозького полку ім. Я. Кармелюка (26.02 – 8.03.1919); військове звання – хорунжий. У бою потрапив у полон. Був закатований більшовиками.

Олекса Генсуровський, значковий Богуно-Кармелюцького куреня

Документи до історії Запорозького полку ім. отамана Янка Кармелюка Армії УНР

Документ №1.
Посвідчення, що Любов Гаряча є дружиною сотника Павла Горячого (Гарячого). 16 квітня 1919 р.

У.Н.Р.
2-й
Запоріжський Полк ім. отомана
Яна Кармелюка
По част. муштр.
16 квітня 1919 р.
ч. 219.

Посвідчення

Цім свідчится, що пред'явник сього є дійсно дружина сотника дорученого мені полку Горячого – Любка, що підписом і прекладом печатки свідчу.

За Командіра Полку
Військовий старшина (*підпис*).
Осавул Полку сотник (*підпис – Кудр...*).

Центральний державний архів вищих органів управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 873. – Арк. 8. Оригінал.

Документ №2.
Лист полковників Запорозької групи військ Дієвої Армії УНР до державного інспектора Миколи Гавришка. 7 червня 1919 р.

7 червня 1919 р.

Державному Інспектору Запорожської групи
Зібрання полковників Запорожської групи
Військ Української Народньої Республіки

Ми, полковники полків Запоріжської Групи, рахуючись с сучасним військовим становіщем, настрієм козаків і настрієм селян тих сел, які ми проходили при наступі, сьогодні, зібравшись усі вкупі і згоді, порішили: За для підняття нашої військової бойової мощі нашій групі необхідна об'єднаність всіх наших подій у персоні одної відомої, військово-освіченої людини, яка б безпосередньо, без політики, направляла наші частини у бій з смертельним ворогом України "Комунієй" і иншими ворогами Самостійної України.

Ми, військові люде, політичних справ у сучасний тяжкий мент України не визнаєм, а рахуючись з тим, що перш за усього треба звільнить Україну від грабіжників, а потім рішати свої домашні справи, від Уряду Української Народньої Республіки рішуче вимагаєм, аби на нашу групу був негайно призначений от. Болбочан – людина чисто військова.

Це наше вимагання ми будемо підтримувати усіма мающимися в наших руках засобами.

Підписали: Отаман Л., помішник отамана, полковник N і шість полковників полків[1].

З оригіналом згідно:

Підпис.

Печатка: державний інспектор Запорожської групи М. Гавришко. 7.VI.1919 року.

Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан. Трагедія українського державника. – Київ: Темпора, 2004; та вказаний там документ: ЦДАВО України. – Ф. 2279. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 17. Копія.

[1] 1 липня 1921 р. часопис "Українське слово" (Берлін) вперше опублікував це звернення. У примітці зазначалось: "Це звернення підписали: Отаман 2-ї (7-ї) [Юрій] Осмоловський, т. в. о. помічника отамана 2-ї Запорізької дивізії полковник [Павло] Зельницький, полковник 1-го Окремого Кінно-Республіканського полку [Петро] Дяченко, полковник 1-го пішого Республіканського полку [Віктор] Мальцев, полковник 2-го пішого Мазепинського полку [Іван] Дубовий, полковник 3-го пішого Наливайківського полку [Микола] Пирогів, полковник 2-го пішого Богунівського полку [Дем'ян] Цирулик". Цей документ підписав також Ігор Троцький, командир 2-го Запорозького полку ім. Янка Кармелюка. – *Ред.*

Документ №3.
Рапорт ч. 312 колишнього Державного інспектора Головної військово-санітарної управи Олександра Петренка на ім'я військового міністра УНР і Головного отамана Військ УНР про стан санітарної служби в українському війську

Дещо про організацію Санітарної справи в війську УНР

Багато своєчасно говорилось на сторінках української преси про катастрофу нашої армії; відшуковували причини цьому, зазначали ріжні хиби в самій організації армії, приписували ріжні політичні ситуації і т. п., але ніхто й досі майже не зазначив, може, якраз головнішої причини цієї катастрофи. Причина ця є повне безладдя в санітарній справі. Кажуть, що не було потрібної кількості ліків, не було засобів для боротьби з пошестями на Україні, – це так, але не можна обійти мовчанкою того, що не було твердої організації серед самого громадянства і серед тих, хто цій справі міг би помогти, треба сказати, що санітарна справа була в цілковитій залежності від численних державних установ, і тому не можна їх обминути; я маю на увазі інертність нашого громадянства до цієї справи, маю на увазі повну відсутність координації в праці між командним складом окремих військових частин і лікарським персоналом, а також абсолютну безкарність за злочинства перед Республікою (саботаж залізничників, продаж державного майна – в Проскурові і Жмеринці два аптечних склепи, вивезені з Києва, були продані спекулянтам, з 34-х санітарних потягів залишилось у нас на 20 травня минулого року тільки два – решта ж була віддана большевикам та полякам залізничниками і іже з ними "за браком перевозочних засобів".

Далі, коли в звільнених місцевостях, себто в районі Полонне – Романів – Староконстянтинів – Печанівка – Бердичів – Славута, ніде було дівати шкіри, полотна й шерсти, козаки наші ходили голі й босі на фронті, а в шпиталях валялись вони в самих неможливих умовах. Що ж робило в той час Головне постачання Військ УНР, на чолі котрого стояли полковник – військовий інженер Матяшевич, полковник Бондаровський (нині старший референт у військовій секції в Польщі) з головним інтендантом полковником Серебряковим?

В Державній скарбниці тоді гроші були і обставини сприяли придбанню необхідного для армії. Міністерство Народного Здоров'я і Опікування купувало замість ліків та білизни набої і пересилало їх до Гарматного Управління. В свій час мною, яко Державним Інспектором, зазначались ці хиби, зазначалось, що вся армія опиниться в шпиталях, яких було дуже мало і які були занадто зле улаштовані, завдяки бракові білизни і необхідного приладдя; порушувалась мною справа збору білизни і річей для хорих козаків ще в кінці червня місяця. Але збір білизни і річей був переведений тільки з початку листопаду, власне вже тоді, коли нічого було рятувати, коли в Жмеринці від холоду і голоду умірало по триста козаків денно і сьомого ж листопада умерло в Жмеринці 800 козаків (...). Словом, один з головних факторів можливого перебування кожної армії в доброму стані – це санітарна справа – у нас був занедбаний і занехаяний всіма (...).

Тепер розпочалось формування нашої армії в ріжних місцевостях Європи, і, судячи по пресі (маю на увазі тижневик "Воля", шосте і восьме число), в санітарному відношенні ми знов не підготовлені. А тому, Пане Міністре, дозвольте мені, як громадянинові Республіки, підняти в цій справі свій голос, вивести цю справу з мертвого стану і подати декілька коротеньких думок про організацію санітарної справи у нашому майбутньому війську.

Для налагодження цієї надзвичайної ваги справи потрібна передусім фахова сила, якої в даний момент у нас на Україні, можна сказати, немає (багато лікарського персоналу померло від пошестей, частина загинула на війні, багато вивезли з собою большевики – з одного Києва останні вивезли біля 150-и тільки одних лікарів).

Лікарів нам потрібно чимало, в усякім разі на кожних здорових 1000 – 1500 козаків повинен бути один лікар з відповідними помішниками – двома лікарськими помішниками і одним фармацевтом; на кожних 200 легко-хорих – теж один лікар з помішниками (три сестри-жалібниці, фармацевт, два лікарські помішники і три санітари); на кожних тяжко-хорих 40 чоловік – один лікар, дві сестри-жалібниці і два санітари.

Шпиталі повинні бути поставлені взірцево. Далі – ріжні засоби – ліки, білизна, одіж, технічне приладдя, як-то: хірургічні інструменти, санітарне авто, дезінфекційні камери, вошобойки, двоколки, рухомі лазні

і пральні і т. п. – повинні бути придбані за кордоном. В цьому відношенні наші численні закордонні Військові Санітарні місії повинні прикласти геройських зусиль, працюючи в повному контакті між собою.

Організувати на місцях в майбутньому запіллі харчові пункти, сталі лазні, пральні з сушильнями і майстернями для білизни. Залізничні санітарні установи конче необхідно підчинити військовій санітарній службі, котра б мала право і змогу сама безпосередньо стежити за санітарним станом на залізниці і допомагала нормальному ходові евакуації хорих чи ранених козаків.

Конче потрібним являється відкриття короткострокових курсів для лікарських помішників, сестер-жалібниць і санітарів. Останніх необхідно зобов'язати дисциплінарно однаково для вояків, вільнонайманих санітарів у шпиталях не повинно бути. Крім того, необхідна широка державна допомога Червоному Хрестові й земським лікарням, аби дати їм змогу нормально функціонувати.

Потрібна сувора дисципліна, а ще суворіший всебічний контроль військових санустанов.

Коли таким чином буде налагоджена військова санітарія, можна з певністю сказати, що ми будемо гарантовані від пошестей серед війська, а Уряд не буде почувати за собою вини перед народом за численні жертви, які уносять з собою ріжні пошести.

Бувший Державний Інспектор Головного Військово-Санітарного Управління (*підпис Петренко*).

12 березня 1920 р.

Моренець В. Земляки Миколи Міхновського в боротьбі за Українську державність // Київ – Вінниця, 2012. – С. 256 та вказані там джерела. Оригінал.

Біографічна довідка

ПЕТРЕНКО Олександр Іванович (13.03.1893, с. Горобіївка Прилуцького пов. Полтавської губ., тепер Срібнянського р-ну Чернігівської обл. – ?). Урядовець Армії УНР, громадський діяч; державний інспектор Головної військово-санітарної управи Армії УНР (1919), службовець Міністерства закордонних справ (Варшава, 11.1919 – Вінниця, весна 1920) та Міністерства народного господарства.

Батько – Іван; мати – Параска (дівоче прізвище Погибок). Після закінчення в 1915 р. Анапської гімназії вступив на медичний факультет Київського університету Св. Володимира, де прослухав два курси. В українській армії з 1918 року.

З осені 1920 р. направлений до Варшави в експедицію заготовки державних паперів, де працював до її ліквідації. Вступив на медичний факультет Варшавського університету. Одночасно працював у студент-

ській організації (в липні 1921 р. став членом Української студентської громади в Польщі). – *Віктор Моренець.*

Документ №4.
Прохання полковника Ігоря Троцького видати закордонний паспорт. 6 травня 1921 р.

У Адміністративний департамент Міністерства Внутрішніх Справ
Командира 2-ої Стріл. Запорож. Бригади
1-ої Запорожської стріл. дівізії
Полковника Троцького Ігоря

Прохання

Представляя при цьому 2 фотографічні картки, шістдесят вісім (68) польських марок (...) дозвіл командуючого 1-ою Запоріж. Стріл. дівізією і Військового Міністра УНР, прошу о видачі мені закордонного паспорта.

6 травня 1921 року, м. Тарнів
Полковник Троцький (*підпис*).

Документ №5.
Рапорт підполковника Володимира Ридченка з проханням видати закордонний паспорт. 25 травня 1921 р.

Командір 8 Запорожского імені Яна Кармелюка куріня
25 травня 1921 року
ч. 124
м. Тарнів

Пану Військовому Міністру

Рапорт

Прикладаючи при цьому клопотання до Начальника Адміністративного департамента для видачі мені закордонного паспорта, дозвіл на якій Командуючий дівізієй і Пана Військового міністра був дан в загальному реєстрі, котрий був забран старшиною 1 Запорожської дівізії Цимбалюком згідно резолюції Начальника Адміністративного департамента.

Прохаю вашого дозволу.
Підполковник Ридченко (*підпис*).

ЦДАВОВУ. – Ф.1092. – Оп. 2. – Спр. 718. – Арк. 217. Оригінал.
ЦДАВОВУ. – Ф.1092. – Оп. 2. – Спр. 718. – Арк. 244. Оригінал.

Документ №6.
Посвідчення, що Павло Горячий (Гарячий)
є бездоганним старшиною. 14 червня 1924 р.

Командір
6-ї Стрілецької Січової
Дивізії
14 червня 1924 р.
ч. 970, таб. Каліш

Посвідчення

Цим свідчиться, що сотник 6-ої Стрілецької Січової Дивізії Горячий Павло Павлович за час перебування в Дивізії заховував себе бездоганно і дісціплинарно.

Караний не був.

Змієнко, генштабу генерал-хорунжий і начальник штабу Дивізії (*підпис*).

Безручко, генштабу генерал-хорунжий і командир Дивізії (*підпис*).

ЦДАВОВУ. – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 873. – Арк. 10. Оригінал.

Документ №7.
Посвідчення, що Павло Горячий (Гарячий)
є громадянином УНР

Командір
6-ї Стрілецької Січової
Дивізії
14 червня 1924 р.
ч. 971, таб. Каліш

Посвідчення

Пред'явник цього сотник 6-ої Стрілецької Січової Дивізії Горячий Павло Павлович є дійсно громадянин української Народної Республіки, що підписом та відтиском печатки свідчиться.

Змієнко, генштабу генерал-хорунжий і начальник штабу Дивізії (*підпис*).

Безручко, генштабу генерал-хорунжий і командир Дивізії (*підпис*).

ЦДАВОВУ. – Ф. 3795 с. – Оп. 1. – Спр. 873. – Арк. 11. Оригінал.

Уклали Роман Коваль і Віктор Моренець

ФОТОДОКУМЕНТИ

Печатка 2-го полку ім. отамана Яна Кармелюка. З оригіналу. Публікується вперше

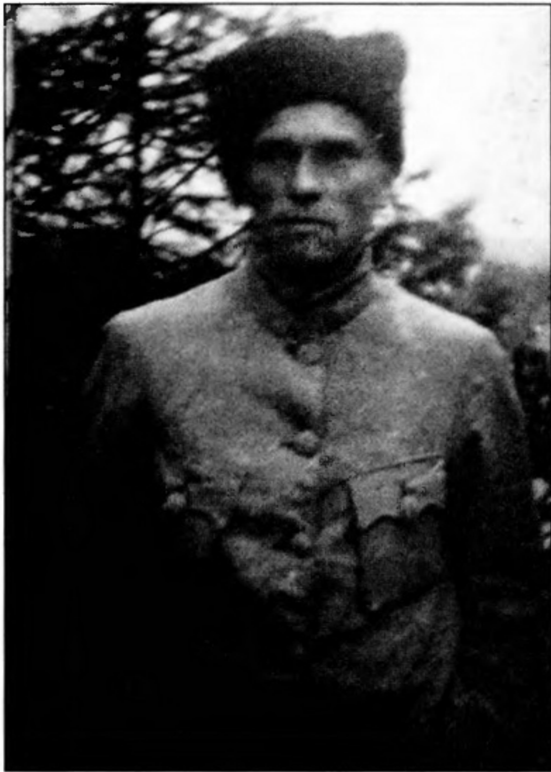
13-го жовтня 1919 року Кармелюцький полк
розташувався в с. Клембівка, маючі з лі-
ва в с. Стіна Богунівський полк і в с. Фе-
ліціянівці штабдівізії і резервний полк
ім. гетм. Сагайдачного. З дні ворог вів розвід-
ку і сутички з нашими кінними роз'їздами
і нарешті повів наступ на Стіну, вибив
з села Богунівський полк, що примусило
також відходити і Кармелюків. Згідно на-
казу Кармелюцький полк перейшов в
м. Дзигівку, куди прибув і кінний полк
Кості Гордієнка, ввійшовши в підлеглість
к-ру Кармелюцького полку. Ворог остановив-
ся на лінії сел Стіна Клембівка.
Змучені тяжкими переходами і боями
і також наступившими холодами без
одягу люди почали хоріть. Епідемія по-
воротного тифу вирвала з лави десятками в добу.

— 151 —

151-ша сторінка "Короткого нарису історії Запорожського куріня імені отамана Янка Кармелюка". З оригіналу. Публікується вперше

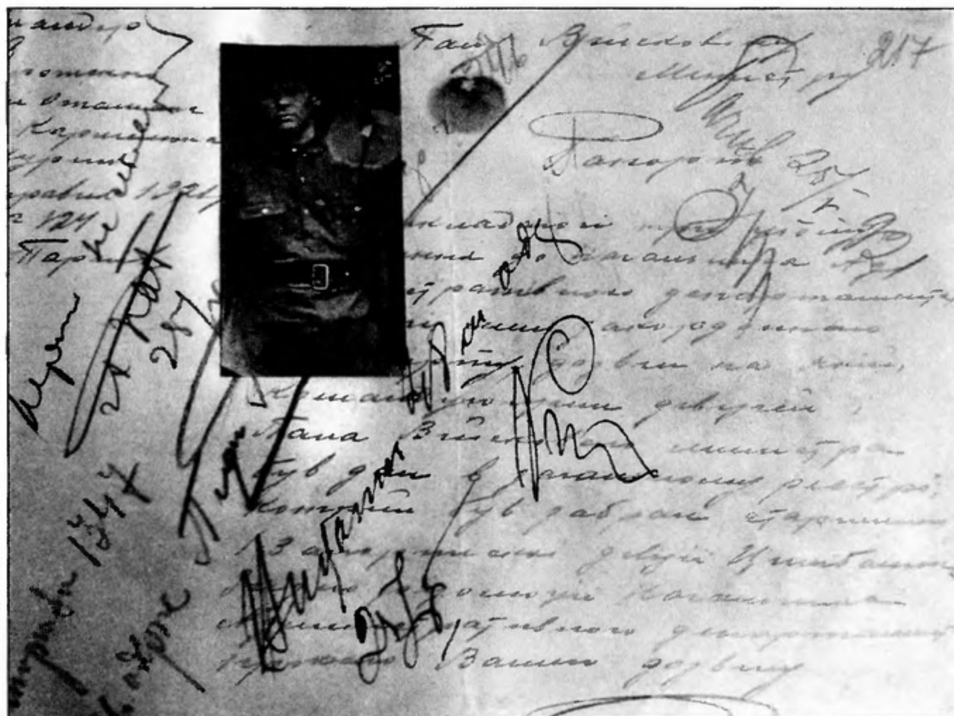
Павло Гарячий, командир 1-ї сотні 1-го кінного Гайдамацького партизанського куреня ім. Я. Кармелюка

Полковник Ігор Троцький, командир Кармелюцького полку в 1918 – 1919 рр. Польща, 1921 р. З оригіналу. Публікується вперше

Підполковник Володимир Ридченко, командир Кармелюцького куреня у 1920 р.. Польща, 1921 р. З оригіналу. Публікується вперше

Рапорт підполковника Володимира Ридченка. З оригіналу. Публікується вперше

95	Козак	Козак	Семенюк Семен	до 6/XII-19р.
96	-"-	-"-	Недря Хведір	-"-
97	-"-	-"-	Сикільник Михайло	-"-

д/ Богуно-кармелюкський курінь.

98	Бунчужн.	Козак	Іваненко Єгор	до 6/XII-19р.
99	Чотовий	-"-	Кравченко Гнат	-"-
100	Роковий	-"-	Кубась Іван	-"-
101	-"-	-"-	Сухіна Арсень	-"-
102	Козак	-"-	Воронін Прокіп	-"-
103	-"-	-"-	Власько Андрій	-"-
104	-"-	-"-	Зіверт Фрідрих	-"-
105	-"-	-"-	Кулак Гнат	-"-
106	-"-	-"-	Фадій Тиміш	-"-
107	-"-	-"-	Костогриз Гриць	-"-
108	-"-	-"-	Мартинець Олекса	-"-
109	-"-	-"-	Старенький Андрій	-"-
110	-"-	-"-	Луценко Іван	-"-

е/Кінна-сотня.

111	Бунчужн.	Козак	Поліщук Яків	до 6/XII-19 р.
112	Чотовий	-"-	Ткаченко Хведір	-"-
113	-"-	-"-	Бесерабін Микола	-"-
114	-"-	-"-	Михайленко Микола	-"-
115	Комірник	-"-	Волобуїв Матвій	-"-
116	Писарь	-"-	Різанів Михайло	-"-
117	Козак	-"-	Косовський Микола	-"-
118	-"-	-"-	Аяпуніи	-"-
119	-"-	-"-	Петенко Гриць	-"-
120	-"-	-"-	Крой Іван	-"-
121	-"-	-"-	Ярещенко Олекса	-"-
122	-"-	-"-	Тиборський Адольф	-"-
123	-"-	-"-	Артемович	-"-
124	-"-	-"-	Паркуша Іван	-"-
125	-"-	-"-	Грибін Микола	-"-
126	-"-	-"-	Харченко Данило	-"-
127	-"-	-"-	Шевченко	-"-
128	-"-	-"-	Мартинюк Гриць	-"-
129	-"-	-"-	Бондарчук Спиридон	-"-
130	-"-	-"-	Сушко [illegible]	-"-

ж/Господарська частина.

131	Писарь	Козак	Горбанович Володимир	до 6/XII-19р.
132	Бунчужн.	-"-	Миколаенко Василь	-"-
133	Чотовий	-"-	Берестовський Микола	-"-
134	Козак	-"-	Мотогуз Андрій	-"-
135	-"-	-"-	Чичикало Василь	-"-
136	-"-	-"-	Кеба Яків	-"-
137	-"-	-"-	Дашковський Іван	-"-
138	-"-	-"-	Чортяк Петро	-"-
139	-"-	-"-	Сливчук Дмитро	10/III/19р.
140	-"-	-"-	Мукосій Антон	15/I- 20р.

з/Технична сотня.

141	Бунчужн.	Козак	Орловський Павло	до 6/12 -19 р.
142	Чотовий	-"-	Калмиків Кирило	-"-
143	-"-	-"-	Сторож Хведір	-"-
144	Козак	-"-	Витковський Михайло	-"-
145	-"-	-"-	Карпенко Хведір	-"-
146	-"-	-"-	Бродіхін Сисой	-"-

Списки вояків Армії УНР. З оригіналу. Публікується вперше

11. VI. 1922

Відділ / Odbor: Агрономічний

Підвідділ: Агрономічний

Принятий / Přijat 192 на / na семестр / pololetí

ПЕРСОНАЛЬНИЙ ЛИСТ
OSOBNÍ LIST

Студента Української Господарської Академії в Ч. С. Р.
posluchače Ukrajinské Hospodářské Akademie v Č. S. R.

Призвище та імя / Příjmení a jméno	Несходовський Іван.
Місце та дата народження / Místo, země a rok narození	м. Ромни (на Полтавщині) 20 вересня 18..
Віра / Vyznání	Православна.
Національність / Národnost	Українська.
Місце сталого замешкання на Україні / Obec, kde posluchač má nyní právo domovské	м. Київ.
Імя, призвище, місце осідку найближчої родини / Jméno, stav a obydlí nejbližších příbuzných	Мати: Олена Несходовська м. Київ (сестра та брат).
Освітній ценз до вступу в Академію і коли залишив школу / Předběžné vzdělání	Закінчив 6 сем. Київського Політехнічного Інституту II відділ; в 1914 р.
Що зараховується з попередніх студій / Používá-li studijních úlev	
Розмір стипендій / Rozměr stipendia	в семестрі / v běhu: I. 600 К.ч. II. III. IV. V. VI.
Документи, на підставі яких принятий до Академії / Čím se studující prokazuje	Посвідчення про освіту Міністерства Народньої Освіти У.Н.Р.
Власноручний підпис / Vlastnoruční podpis	І. Несходовський.

Персональний лист студента Української господарської академії Івана Несходовського. Подєбради, 1922 р. З оригіналу. Публікується вперше

Громадянина У.Н.Р.
Несходовського Івана

Народився я 7-го вересня 1894 року в козацькій родині на Полтавщині, Лохвицького повіту, в м-ку Варві.

В 1901 році був відданий до однокласової парафіяльної школи, по скінченню якої в 1904 році вступив до Києво-Подільської духовної школи. В 1908 році скінчив останню, і по першому розряду переведений до Київської Духовної Семинарії. В 1912 році – по скінченню 4-ої класи – вийшов по власному бажанню з Семинарії і – склавши потрібний іспит – вступив дійсним студентом в Київський Учительський, імени Олександра II, Інститут, на природничий відділ.

В 1914 році по власному бажанню вступив на військову службу і по розпорядженню Лохвицького Військового Начальника 2-го серпня був відправлений в Лейб-Гвардії Семеновський полк, молодим солдатом на правах вольноопределяющагося". В місяці жовтні того ж року був переведений в м. Виборг у кріпостну артилерію. В тім же році того ж року був прикомандирований до Олександрівської військової школи, яку і

Автобіографія громадянина УНР Івана Несходовського.
Подєбради, 1922 р. З оригіналу. Публікується вперше

Українські емігранти. Ліворуч Любов Гаряча-Бацуца, праворуч – Делотій. Шалет, Франція, 1960-ті рр. (?). З оригіналу. Публікується вперше

Любов Гаряча-Бацуца, сестра милосердя Армії УНР, колишня дружина сотника Армії УНР Павла Гарячого. З оригіналу. Публікується вперше

Французький генерал Вейган вітає на урочистому прийнятті Любов Гарячу-Бацуцу – учасницю битви в Замості (Польща)

Біографія автора-упорядника

Роман Миколайович КОВАЛЬ.

Громадський діяч, письменник, краєзнавець, дослідник історії Визвольної боротьби українського народу першої половини XX століття.

Народився 10 квітня 1959 р. в м. Горлівці Донецької області в родині українських вчителів Миколи Федотовича П'явка-Коваля та Надії Василівни Курило.

Закінчив лікувальний факультет Київського медичного інституту ім. Олександра Богомольця (1981). Учасник самвидаву. Редактор газет "Прапор антикомунізму" (1989 – 1990), "Визволення" (1990), "Нескорена нація" (08.1990 – 12.1993), "Незборима нація" (з 01.1994).

Член Української гельсінкської спілки та НРУ (1989 – 1990). Член проводу УРП (1990 – 1991). Заступник голови Всеукраїнського політичного об'єднання "Державна самостійність України" (12.1992 – 12.1993). Голова ДСУ (12.1993 – 06.2003).

Член Національної спілки журналістів України (з 1995).

Президент Історичного клубу "Холодний Яр" (від січня 1997 р.).

1998 року прийнятий до Національної спілки письменників України.

Автор книг "Гасла і дійсність" (Київ, 1990), "Чи можливе українсько-російське замирення?" (Стрий, 1991), "З ким і проти кого" (Київ, 1993), "Про ворогів, союзників і попутників" (Київ, 1993), "Підстави націократії" (Київ, 1994), "Філософія українства" (Київ, 1995), "Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії" (Київ, 1998), "Отаман святих і страшних" (Київ, 2000), "Повернення отаманів Гайдамацького краю" (Київ, 2001), "Трагедія отамана Волинця" (Київ, 2002; у співавторстві з Костем Завальнюком), "Ренесанс напередодні трагедії" (Київ, 2003), "Нариси з історії Кубані" (Київ, 2004), "І нарекли його отаманом Орлом" (Київ, 2005), "Багряні жнива Української революції" (два видання: Київ, 2005; Київ, 2006), "За волю і честь" (Київ, 2005), "Коли кулі співали. Біографії отаманів Холодного Яру і Чорного лісу" (Київ, 2006), "Тернистий шлях кубанця Проходи" (два видання: Київ, 2007; Київ, 2007), "Операція "Заповіт". Чекістська справа №206" (Київ, 2007), "Отаман Зелений" (два видання: Київ, 2008; Київ, 2011, розширене), "Таємниця отамана Зеленого" (Київ, 2008), "Отаман Орлик" (два видання: Київ, 2010; Київ, 2011), "Петро Дерещук і Дмитро Цвітковський. До історії партизансько-повстанського руху на Уманщині в 1920 – 1924 рр." (Київ, 2010), "Михайло Гаврилко: і стеком, і шаблею" (два видання: Київ, 2011), "Тиха війна Рената Польового" (2011), "Іван Рембовович" (2012).

Редактор-упорядник книг “Невольницькі плачі” Зеновія Красівського (два видання: Київ, 1995; Київ, 2007), “Українські герої” Анатолія Бедрія (1995), “Героїзм і трагедія Холодного Яру” (Київ, 1996), “Кость Блакитний, отаман Степової дивізії” (Київ, 1997), “Записки повстанця” Марка Шляхового (Київ, 1999), “Медвин в огні історії” (Київ, 2000), “Українська афористика” (Київ, 2001), “Рейд у вічність” (Київ, 2001), “Самостійна Україна” Миколи Міхновського (два видання: Київ, 2002; Київ, 2003), “Кубанська Україна” Рената Польового (Київ, 2002), “Кобзарі в моєму житті” Рената Польового (Київ, 2003), “Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу” (Київ, 2005; у співавторстві з Віктором Рогом), “Душею з вами” Лідії Чучупак-Завалішиної (Київ, 2005), “Холодний Яр” Юрія Горліса-Горського (сім видань: Київ – Львів – Дрогобич, 2006; Київ – Дрогобич, 2008; Київ – Дрогобич, 2009; Київ, 2010; Київ, 2011 – тричі), “З воєнного нотатника” Якова Гальчевського (Київ, 2006), “50 пісень Віктора Лісовола” (Київ, 2007), “Так творилося українське військо. 10 спогадів учасників Визвольної війни 1917 – 1920-х років” (Київ, 2008), “Гуцули у Визвольній боротьбі. Спогади січового стрільця Михайла Горбового” (Київ, 2009), “Чорні запорожці. Спогади командира полку Чорних запорожців Петра Дяченка” (три видання: Київ, 2010), “Ми ще повернемось!” Юрія Горліса-Горського (Київ, 2012).

Автор близько 2000 статей у газетах, журналах, альманах, історичних календарях, енциклопедіях України та української діаспори.

Автор циклів радіопередач “Холодний Яр” (3-й канал Українського радіо, 1997), “Отамани Гайдамацького краю” (1-й канал Українського радіо, 2000 – 2001), “Кубанська Україна” (1-й канал Українського радіо, 2002 – 2004), “Історія, яка не завершується” (радіо “Культура”, 2005, 2004 – 2005), “За Україну, за її волю” (Незалежне радіо Чикаго, 2009 – 2011).

Автор сценаріїв документальних фільмів “Незгасимий огонь Холодного Яру” (реж. Володимир Мощинський, 2001), “Вільне козацтво” (дві серії, реж. Олександр Рябокрис, 2009), “Гуцули у Визвольній боротьбі” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Отаман Зелений” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Семен Гризло, звенигородський кошовий Вільного козацтва” (реж. Олександр Домбровський, 2009), “Отамани Холодного Яру” (реж. Олександр Домбровський, 2010), “Юрій Горліс-Горський” (дві серії, реж. Олександр Домбровський, 2010), “Пам’яті шляхетних” (реж. Олександр Домбровський, 2011), “Отаман Ільницький” (реж. Олександр Домбровський, 2012).

Лауреат літературної премії ім. Михайла Стельмаха (2008).

Ініціатор і організатор вшанувань героїв Визвольної боротьби українців за свою незалежність у Холодному Яру та інших місцевостях, спорудження борцям за волю України пам’ятників, меморіальних дощок, відновлення їхніх могил та найменування їхніми іменами вулиць.

ВИЙШЛО КОШТОМ ІСТОРИЧНОГО КЛУБУ “ХОЛОДНИЙ ЯР”

Щиро дякую за сприяння у підготовці книги

В’ячеславу БЕРЕЗОВСЬКОМУ, Олександрові БЕСЕДКОВУ, Петрові БИЛИНІ, Миколі ВЛАДЗІМІРСЬКОМУ, Ларисі ДАРМОХВАЛ, Андрієві ЖОВАНИКУ, Тамарі ЗДОРОВЕЦЬКІЙ, Владиславові КАРПЕНКУ, Олексієві ЛЕВЧЕНКУ, Сергієві МЕДВЕДЄВУ, Ярославі НАГІРНЯК, Мирославі НАУМЧУК, Тетяні НАУМЧУК, Дмитрові ПРОДАНИКУ, Вікторові РОГУ, та Германові ТУРЧАКУ

Окрема подяка
Вікторові МОРЕНЦЮ, який розшукав “Короткий нарис історії Запорозького куреня ім. отамана Янка Кармелюка” та надав низку інших документів

Фотографії з приватних архівів
Романа КОВАЛЯ, Віктора МОРЕНЦЯ та Володимира СТАРИКА та Центрального державного кінофотофоноархіва України імені Г. С. Пшеничного

Видання Історичного клубу "Холодний Яр", які можна придбати, здійснивши передоплату.

Вартість вказано із врахуванням витрат на пересилку книг замовнику

Юрій Горліс-Горський, "Ми ще повернемося!" (Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2012 / Упор. Р. Коваль. – 432 с. іл., тверда повноколірна обкладинка) – 75 грн.

Це книжка спогадів Юрія Городянина (Горліса-Горського), поручника Армії УНР, ад'ютанта 1-го (основного) куреня полку гайдамаків Холодного Яру, організатора українського підпілля на Поділлі у 1922 – 1924 рр., політичного в'язня російських тюрем та психіатричних лікарень. Окрім спогадів Юрія Горліса-Горського про Визвольну боротьбу 1917 – 1920-х рр., у книжці вміщено його поезії, повість "Отаман Хмара", документи, які стосуються біографії автора в час перебування його в Армії УНР та на Карпатській Україні 1939 року, листування, передмови та післямови до його видань тощо.

Роман Коваль, Іван Ремболович (Київ – Вінниця: Історичний клуб "Холодний Яр", ДП "Державна картографічна фабрика", 2012 / 464 с., іл., тверда повноколірна палітурка) – 80 грн. У книжці йдеться про отамана півсотні Вільного козацтва на Чернігівщині в 1918 р., начальника зв'язку Дієвої армії УНР, учасника Другого зимового походу Української повстанської армії в листопаді 1921 р., командира саперного куреня дивізії "Галичина", учасника підпілля ОУН на Прикарпатті в 1944 – 1949 роках, зокрема на Коломийщині та Гуцульщині.

Роман Коваль, Отаман Зелений (Київ – Кам'янець-Подільський: Історичний клуб "Холодний Яр", "Медобори", 2011 / 464 с., іл., тверда повноколірна палітурка) – 70 грн. У книзі йдеться про отамана Дніпровської повстанської дивізії Зеленого (Данила Терпила), його драматичні стосунки із Симоном Петлюрою, боротьбу проти Красної армії та денікінців у 1919 – 1921 роках. Події відбуваються в Києві та на території сучасних Київської, Чернігівської, Черкаської, Вінницької, Хмельницької та Львівської областей, а також у Росії.

Роман Коваль, Михайло Гаврилко: І стеком, і шаблею (Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2011; 472 с., іл., тверда повноколірна палітурка, формат – альбомний, папір – крейдований, друк – кольоровий) – 145 грн. У дослідженні йдеться про Михайла Гаврилка – скульптора, художника, поета, творця і чотаря

УСС, повстанського отамана. У цій книзі вміщено понад 600 листівок і фотографій, більшість з яких оприлюднюється вперше. В додатках до книги – близько сотні документів, більшість з яких також вперше вводиться в науковий обіг.

Тиха війна Рената Польового (Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2011 / Автор-упор., автор передмови Р. Коваль; 1040 с., іл., тверда повноколірна палітурка, формат – альбомний) – 150 грн. У дослідженні йдеться про Рената Польового – нащадка запорозького козака, багатолітнього колимського в'язня, видатного інженера-винахідника, мецената, краєзнавця, учасника хору "Гомін", чоловічого хору "Чумаки" та ансамблю "Радосинь", члена Українського культурологічного клубу, Української гельсінкської спілки, Української республіканської партії, Всеукраїнського політичного об'єднання "Державна самостійність України", Історичного клубу "Холодний Яр", автора книг "Кубанська Україна", "Кобзарі в моєму житті" та "Моя боротьба (спомини)".

Зеновій Красівський, Невольницькі плачі. Поезії / Упор., ред., передмова, додатки Р. Коваля. – (Київ – Вінниця: ДП "Державна картографічна фабрика", 2007; 146 с., іл., м'яка двоколірна палітурка) – 15 грн. Вірші написані в російській неволі, у Владимирському централі в 1968 – 1971 рр. Автор "Невольницьких плачів" пережив зі своїм поколінням велику трагедію українського народу, разом з родиною був учасником запеклої боротьби проти російських окупантів. Біль за втратою національної свободи він пропустив через своє серце і виклав у віршах. Поезії ці – не стільки плач, скільки гімн козацькій Україні і заклик битися з ворогами до переможного кінця.

Книги можна придбати, попередньо переказавши кошти поштовим чи електронним переказом на ім'я Романа Миколайовича Коваля, вул. Курська, буд. 20, кв. 14, Київ-03049.

Ціни вказано станом на 1 листопада 2012 року.

Мемуарне видання

Кармелюки

Спогади

Коректор *Надія Овчарук*
Макет і художнє оформлення *Євгена Коваля*

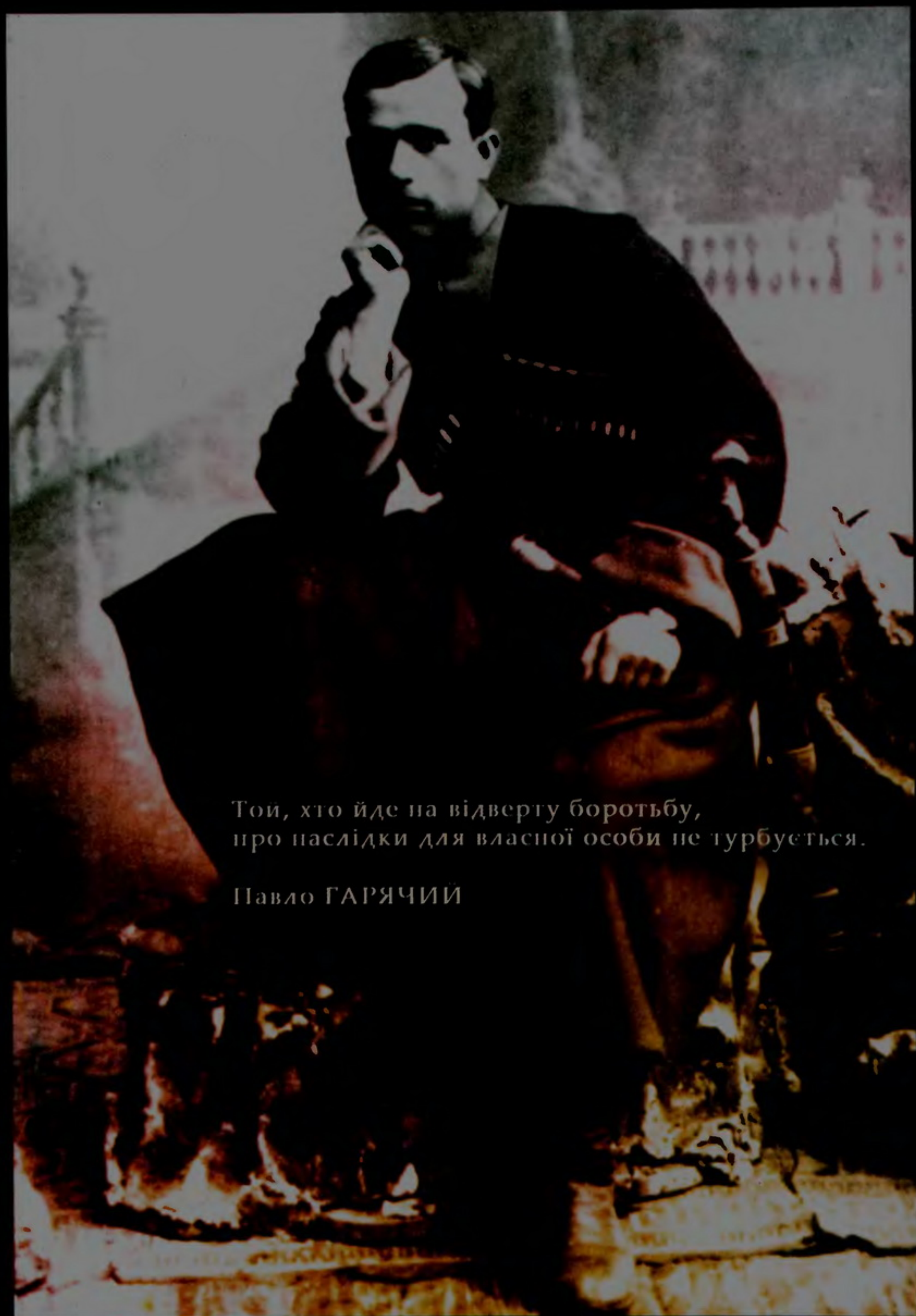
Підписано до друку 6.10.2012.
Формат 60x84 1/16. Друк офсетний.
Наклад 1000 пр. Зам. № 12201.

Видання підготовлене до друку
редакцією газети "Незборима нація" та Історичним клубом "Холодний Яр"

Історичний клуб "Холодний Яр":
03049, Київ, вул. Курська, 20, кв. 14, тел./факс 242-47-38.
E-mail: kovalroman1@gmail.com

Видання та друк ДП "Державна картографічна фабрика",
21100, м. Вінниця, вул. 600-річчя, буд. 19, тел./факс 51-77-33.
E-mail: dkf@vn.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №869 від 26.03.2002 р.

Той, хто йде на відверту боротьбу,
про наслідки для власної особи не турбується.
Павло ГАРЯЧИЙ